

RENDSZERVÁLTÓ

Átkelés a Rubiconon

30 éves az Erdély-tüntetés

- Gálfalvi György és Bodó Barna a romániai rendszerváltásról
- Bandi István: Az 1989-es romániai forradalom árnyai
- Nézőpontok: Kiss Gy. Csaba és Zétényi Zsolt a falurombolás elleni tüntetésről
- Emlékezés Kallós Zoltánra, Szervátiusz Tiborra és a trianoni békediktátumra

Tartalomjegyzék

Szerkesztői előszó	3

Vezérfonal

Szekér Nóra: Átkelés a Rubiconon. Az Erdély-tüntetés 1988-ban.	4

Műhely

Domonkos László: Amit lehetett, amit kellett.	14
Gálfalvi György: Közölhetetlenek vagyunk?	19
Bandi István: Az 1989-es romániai forradalom árnyai. Kérdések és válaszok egy még lezáratlan jelenségről	27
Bodó Barna: A demokrácia kapujában	37

Nézőpontok

Elmaradt nemzeti minimum. Interjú Kiss Gy. Csabával és Zétényi Zsolttal.	43

Rendszerváltó és archívum

Rombolástól a megmaradásig	50

Történeti szöveggyűjtemény

A falurombolás tüntetés körülményeiről	62

Aktuális

Házi Balázs: Nem kell beszélni róla sohasem?!	74
Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei	77
„A nagy morzsolás” előtt. Kallós Zoltán és Szervátiusz Tibor emlékére	81

Recenzió

Abortált történelem.	85

Művészet

Endrédi Tamás: Halvány remény a fagyos reménytelenségben.	88

A Rendszerváltó Archívum 2018/2. számának szerzői.	93
Az egyéb írások szerzőinek életrajzai	95
A szerkesztők életrajzai.	96

Az első lépés

Képek, emlékek, érzések, gondolatok – legújabb számunk a harminc évvel ezelőtt lezajlott, a romániai falurombolás ellen tiltakozó tüntetést idézi fel. Egyszerre kívánunk kiemelni egy pillanatot, amikor úgy tűnt, valamely kérdésben teljes nemzeti egység tapintható ki határon és párton innen és túl; és érzékeltetni Erdély kérdésének központi jelentőségét a helyi rendszerváltó törekvésektől Temesvárig, vagy egy kicsit azon is túl. Valamiképpen a nemrégiben elhunyt nagy kolozsvári szobrász, Szervátiusz Tibor módszerét követve, a magunk esetlen módján: egy pillanاتفelvételt, álló alakot formázunk – amelyben azonban évtizedek története lüktet.

Az illúziók persze viszonylag hamar szertefoszlottak. Törvényszerű volt, hogy Erdély a maga jelképiségében az elsők között lesz ott a rendszerváltás szellemi programjában, amikor az évtizedekig tabusított kérdés felszínre törhetett. De vajon törvényszerű volt-e az is, vagy inkább elmúlt harminc évünk keserű tanulságait hordozza, hogy a határon túli magyarok ügyében nemhogy egységet nem tudtunk kimunkálni, de a legforróbb kultúrharcos viták pontosan lángjai pontosan e kérdésben csaptak a legmagasabbra?

Amikor Erdélyről beszélünk, nemzeti függetlenségről beszélünk, illetve magáról a nemzetről gondolkodunk. A keserőségek, felejtések és árulások évtizedei után talál lépésről lépésre haladhatunk arrafelé, hogy a fejünkben és a szívünkben felrajzolt határok – nem egyszer, rosszabb pillanatainkban szögesdrótokkal és aknazárakkal „kerítve” – leomoljanak.

Közös döntésünk, közös felelősségünk ez. Így lehetünk méltók az 1988-as Szent László-nap bátraihoz, akik az első lépést megtették.

Budapest, 2018. június 27.

L. Bal

Nagy Mihály Zoltán

Szekér Nóra

Átkelés a Rubiconon

Az Erdély-tüntetés 1988-ban

A szerző történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) kutatója.

Nicolae Ceaușescu román államfő és a Román Kommunista Párt főtitkára hatalomra kerülése óta nagy hangsúlyt helyezett az erőszakos iparosításra, ezzel együtt – a román sovinizmusnak megfelelően – a nemzetiségi területek felszámolására. Az 1972-es területrendezési tervekben már nyíltan megfogalmazódott, hogy az elmaradottnak minősített falusias településhálózatot fel kell számolni. A romániai területrendezés legnagyobb felháborodást kiváltó terveit Ceaușescu 1988. április 29-én jelentette be: a „településrendezési és -szisztematizálási program” keretei között Románia tizenháromezer falva közül hét-nyolcezer megsemmisítését tervezték, helyettük 558 agráripari centrumot hoztak volna létre. A terv különösen hátrányosan érintette Románia nemzetiségeit, köztük kiemelkedően az erdélyi magyarságot. A magyar lakta falvak többsége nem érte el az életképesnek nyilvánított két-háromezer főnyi alsó határt, emellett a magyar lakta városok történelmi központjainak lerombolása is a településrendezési program része volt. Az erdélyi falvak átrendezése a magyarság etnikai egységének végső megszüntetését

jelentette volna. A terv, amely súlyosan sértett minden nemzetközi egységközmányt és józan emberi érzést, hatalmas felháborodást váltott ki a román ellenzék körében éppúgy, mint Magyarországon és a nagyvilágban.¹

Ceaușescu brutális terve, mely az erdélyi magyarság végső felőrlődésének rémét vetítette elő, az utolsó lökést adta a mindjobban mértékét vesztett diktátor örült politikájával szembeni fellépéshez. A magyarországi ellenzéki mozgalmak – vagy ahogy akkoriban nevezték őket, az alternatív szervezetek – részéről határozottan megfogalmazódott egy széles társadalmi bázison nyugvó tiltakozás terve. Május 16-án, az MDF Jurta Színházban tartott *Nyilvánosság* című fórumán bejelentésre került, hogy május 30-ára a román nagykövetség elé nagyszabású tiltakozó demonstrációt szerveznek.² (A tüntetés végleges időpontjáról és menetéről május 23-án, Dragon Pál szentendrei lakásán döntöttek.)

A tüntetés több évtizedes küzdelem része volt. „Erdély gondja és fájdalma [...] minden előző lépésünkben [...] benne volt”³ – fogalmazott Csurka István 1988-ban. A határon túlra rekedt magyar kisebbséget ért atrocitások, valamint a környező szo-

¹ *Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon (1988–2013).* Szerk. Katona András–Kiszelly Zoltán–Salamon Konrád–Simon János–Zachar Péter Krisztián. Lakitelek, Antológia, 2014. 64–65.; 1988–falurombolás Romániában. *Múlt-kor*, 2003.05.05. <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=452&pldx=4> (Utolsó letöltés 2016.02.02); Novák Csaba Zoltán: A területrendezés kezdetei Romániában. *Transindex*, 2012.02.11. <http://itt-hon.transindex.ro/?cikk=16559> (Utolsó letöltés 2016.02.02).

² ÁBTL 2.7.1. III/III. – 97/a – 16/1988.05.16.

³ Csurka István: Az MDF ’88-a. In: *Magyarország politikai évkönyve, 1988.* Szerk. Vass László–Sándor Péter–Kurtán Sándor. Budapest, R-Forma Kiadó, 1989, 305.

cialista országokhoz fűződő előirányzott „testvérbarátság” között óriási törésvonal húzódott. Elég, ha csak Illyés Gyula *Válasz Herdernek és Adynak* című 1977–1978-ban megjelent írására, az azt kiváltó vitákra és konfliktusokra gondolunk. (E tanulmány mindazonáltal nem kíván kitérni a határon túli magyarokért folyó küzdelem évtizedeken átívelő küzdelmére, csupán az 1988-as évhez kötődő társadalmi tiltakozások háttérét világítja meg.)

1988 elejére a romániai politikai elnyomás következtében tömegek menekültek Romániából Magyarországra. 1988 tavaszán a Romániából érkező menekültek száma 13 000 körül mozgott, míg a hivatalosan be nem jelentettekkel együtt létszámukat 20 000 főre becsülték.⁴ Állambiztonsági adatok szerint csak az év májusában 705 román állampolgár lépett át illegálisan a határt, közülük 532 fő kapott tartózkodási engedélyt és 170 főt küldtek vissza a román szerveknek.⁵ A menekültek többsége erdélyi magyar volt, de szép számmal akadt köztük román nemzetiségű is. A menekültkérdés gyakorlati problémái nehéz helyzetbe hozták a magyar állam apparátusát.⁶ A problémák mögött ott húzódtak ráadásul az égető társadalmi és politikai kérdések is, melyek rávilágítottak a magyar-

ság Kárpát-medencei sorskérdéseire, egy testvéri szocialista ország diktatúrájának természetére, a rendszer üldözöttjeivel való szolidaritás érzésére, valamint az emberi és polgári jogok korlátaira: a tabukra és a rendszer által erősen kontroll alatt tartott „szabadgondolkodás” érzékeny pontjaira. A menekültek ügyének felkarolása és a romániai diktatúra elleni tiltakozás spon-tán szerveződő közösségek egész hálózatát hívta életre, ezzel a kommunista diktatúra számára mindig is aggodalmat keltő társadalmi együttműködést teremtett. Ezt a rendszer a legkülönbébb eszközökkel igyekezett felszámolni.

A menekültek megsegítésében élen járt az 1986-ban alakult Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság.⁷ Keretei között szerveződött meg 1988 elején a Társaság Menedék Bizottsága Dénes János, Domokos István, Szekeres László, Ruttkay Levente és mások részvételével. Mint a Hazafias Népfront kötelékébe tartozó szervezet, széles társadalmi kapcsolatokkal rendelkezett, aktívan együttműködött az Erdélyt Védő Magyarországi Független Bizottsággal, az egyházakkal, az erdélyi, valamint az emigrációs szervezetekkel is. Egy állambiztonsági jelentés szerint a külföldi segélyszervezetek közül sokan a Bajcsy-Zsilinszky Társaságon keresztül jutatták Magyarországra segélycsomagjaikat, sőt e Társaság kapcsolatrendszerét kívánták felhasználni arra, hogy valamilyen formában legálissá váljon a segélyszállítmányok szétosztása.⁸ A Társaság információs anyagot állított össze a romániai menekültek ügyéről, az emberi és kisebbségi jogokkal való visszaélésekről, majd 1988. január 19-én nemzetközi sajtótájékoztatót tartott, ahol a nemzetközi szervezeteket kérték fel arra, hogy tiltakozzanak a törvénytelen ségek ellen.

1988. január 29-én alakult meg a Romániából érkező menekültek támogatására a Menedék Bizottság, amely a demokratikus ellenzékhez és az 1979-ben szerveződő

⁴ Kaszás Veronika: A magyarországi „alternatív szervezetek” fellépése az erdélyi menekültek ügyében 1988-1989-ben. *Múltunk*, 2014/1, 221–266.; Kaszás Veronika: *Erdélyi menekültek Magyarországon – 1988–89*. Budapest, Gondolat, 2015. A menekültek segítésében a legmeghatározóbb szerepet a magyarországi egyházak játszották. A dolgozat az ő szerepükre nem tér ki. Erről részletesen lásd: Kaszás Veronika: Magyarországi egyházak az erdélyi menekültekért 1987–1989 között. *Egyháztörténeti Szemle*, 2012/4, 70–89.

⁵ ÁBTL 2.7.1 – III/IV – 118/1988.07.05.

⁶ 1988. február 25-i 3046/1988. Minisztertanácsi rendelet alapján létrehozta egy Állami Tárcaközi Bizottságot, amelynek feladata az erdélyi menekültek helyzetének rendezése és az ezzel kapcsolatos mindennemű politikai kérdés értékelése volt. Elnökévé Gál Zoltán belügyminiszter-helyettest nevezték ki. A Bizottság munkájában részt vett az Igazságügyi, a Művelődési, a Külügy-, a Pénzügy-, a Szociális és Egészségügyi Minisztérium, az MSZMP KB Külügyi Osztálya, az Állami Egyházügyi Hivatal, a Hazafias Népfront és a Magyar Vöröskereszt.

⁷ Kaszás i. m. 2014.; Bossányi Katalin: *Szólampróba. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról*. [Interjú Zétényi Zsolttal]. Budapest, Láng, 1989, 12–23.

⁸ ÁBTL 2.7.1 – III/III-57/1988; ÁBTL 2.7.1. NOII, BRFK 63/1988.

Szegényeket Támogató Alap (SZETA) köréhez kapcsolódott. Az alapító tagok többek között Ara-Kovács Attila, Donáth László, Könczöl Csaba, Lengyel Gabriella, Radnóti Sándor, Szent-Iványi István, Tamás Gáspár Miklós és Szilágyi Sándor voltak. A Bizottság a kérdést alapvetően nem magyar problémaként kezelte, tiltakozásaik során a magyarságot ért sérelmek helyett sokkal inkább az emberi jogok megsértését hangsúlyozták. A menekültek segélyezésében is nagy hangsúlyt helyeztek a román nemzetiségű menekültek támogatására, akiknek érdekvédelmét szintén igyekeztek ellátni. Emellett élesen felszólaltak a viszszaolvasások ellen is. „Én nem tartoztam a »pántlikás magyarok« közé, emellett nem jártam még Erdélyben, nincsenek ott rokonaim sem. Tehát nem annyira érzelmi motivációk vezettek ide, mint inkább egy »állampolgári felháborodás« a kormány politikája miatt, és felelősségérzet a bajba jutottak iránt. [...] Mi nem szűkítettük le ezt az egész problémát, csak Erdély vagy a romániai magyarság kérdésére. Mi ugyanúgy segíteni próbálunk a többi román vagy német nemzetiségű menekülten is” – fogalmazott Lengyel Gabriella, a Menedék Bizottság egyik fő szervezője. A Menedék Bizottság támogatásával alakult meg 1988 februárjában főként román nemzetiségű menekültekből a Román Menekülttanács, azzal a céllal, hogy saját szervezet keretei között tudják érdekvédelmüket ellátni, valamint hogy demonstrációkat, éhségsztrájkokat szervezzenek, nyilatkozatokat adjanak ki. Az első akciónk Ceaușescu ausztráliai útja alkalmából az ausztrál nagykövetség elé tervezett tüntetés lett volna, erre azonban nem került sor.⁹

Ha nem is közvetlenül a Menedék Bizottsághoz, de a körülötte lévő értelmiségi csoporthoz kapcsolódik az 1988. február 1-jén, a budapesti román nagykövetség előtt tartott tiltakozó demonstráció.¹⁰ Gadó György, Haraszi Miklós, Tamás Gáspár Miklós és Molnár Tamás a nemzetközi közvéleményhez intézett tiltakozó felhívást fogalmazták meg a romániai diktatúra visszaéléseivel szemben, és arra kérték

Európa országait, hogy 1988. február 1-jén a román nagykövetségek előtt tartott demonstrációkkal fejezzék ki tiltakozásukat. A Charta '77 mozgalom csatlakozva az akcióhoz egy felhívást tett közzé, melyben február 1-ét a román néppel való szolidaritás napjává tűzte ki. A budapesti nagykövetség előtti tüntetés 3-400 ember részvételével ennek a megmozdulásnak volt a része. A rendőrség – „némi rángatástól eltekintve”¹¹ – nem lépett fel támadólag a demonstrálókkal szemben, annak ellenére, hogy a tüntetést nem engedélyezte, sőt az illetékesek a szervezőket igyekeztek lebeszélni annak megtartásáról. „A követség épületének alsó szintjén leeresztették a redőnyöket, a második emelet egy oldalablakából azonban fénykép- és filmfelvételeket készítették. A szomszédos utcában URH-kocsis rohamrendőrség állt beavatkozásra készen, de a helyszínen csak civil ruhás nyomozók tartózkodtak, akik egy alezredes vezetésével igyekeztek szétosztatásra bírni a tömeget”¹² – foglalta össze a történeteket Krassó György. Miközben a résztvevők „Le a diktatúrával!” „Szabad és demokratikus Romániát!” jelszavakat skandáltak, Tamás Gáspár Miklós a követség kerítésének fémpárkányára felkapaszkodva mondta el beszédét. „Barátaim! Azért gyűltünk most itt össze, mert szolidárisak vagyunk a román néppel és az erdélyi magyarsággal. Nem vagyunk nacionalisták, a kelet-európai népek közti barátságot, az együttérzést, a népek közötti rokonszenvet képviseljük. Fölkérlek Benneteket, hogy szavaim után – mivelhogy engedélyezetlen a tüntetés – menjünk haza. Azzal az egy ideje már szokatlan jelszóval végzem szavaimat, hogy »Éljen a magyar–román barátság!«”¹³

Az 1987 szeptemberében alakult Magyar Demokrata Fórum fontos küldetését jelentette a határon túliak ügyéért való küzdelem. Alapító nyilatkozatában is kiemelten hangsúlyozta a magyar kisebbségek iránt

1988/2, 23.; Kaszás i. m. 2014, 253–254.; A tüntetés. *Beszélő*, 1988/1.

¹¹ Lengyel Gabriella szóhasználata. In: Bossányi Katalin: *Szólampróba. Beszélgetések az alternatív mozgalmakról*. [Interjú Lengyel Gabriellával]. Budapest, Láng, 1989, [152–163] 159.

¹² Krassó i. m. 1988, 23.

¹³ Uo.

⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ III/III. 68/1988.

¹⁰ Krassó György: Otthon történt... *Irodalmi Újság*,

érzett szolidaritás fontosságát. Az MDF – fogalmaz a dokumentum – „a nemzet elidegeníthetetlen részének tekinti a történelmi Magyarország felosztása és a magyarság tömegeinek szétszóródása után az ország határain kívül rekedt magyar kisebbségeket.”¹⁴ A mozgalom az ország határain kívül élő magyar nemzetiségek megmaradásáért folytatott érdekvédelmi munkában nem csupán a kivándorlást kiváltó jogtalanságokra, a menekültek segélyezésére koncentrált, hanem – mint az erdélyi magyar kultúra megmaradásának szempontjából kulcsfontosságú kérdést – a szülőföldre való visszatérés lehetőségét is napirenden tartotta.

Ennek jegyében kezdődött meg Joó Rudolf koordinálásával, Entz Géza és Kiss Gy. Csaba szervezésében egy feltáró munka, amely jelentős részben a Magyarságkutató Intézet 1986-tól folyó kutatásaira épült. Bekapcsolódtak a legkülönbözőbb szellemi irányzatok szakértői, értelmiségiek, művészek, írók, történészek. Ezen összehangolt munka eredményeképpen 130 oldalas jelentés született az erdélyi helyzetről, az ott élő kisebbségek életkörülményeiről.¹⁵ A szöveget a Selyemgombolyítóban – többek között Tamás Gáspár Miklós, Ara-Kovács Attila részvételével – tartott szakmai vitában véglegesítették. Az „Erdély-jelentést” március 6-án és március 21-én a Jurta Színházban tartott fórumon ismertették a nyilvánosság előtt. A Für Lajos lakásán rendezett nemzetközi sajtótájékoztatón a világ közvéleményét is tájékoztatták az erdélyi helyzetről, a jelentés angol nyelvre lefordított változatát pedig eljuttatták a nagykövetségekhez és a nemzetközi szervezetekhez. A dokumentum konkrét adatokkal alátámasztva tárta fel a hazai és a nemzetközi nyilvánosság előtt a Romániában élő kisebbségek helyzetét, tudatosította Európa legnagyobb nemzeti kisebbségének, a 2 milliós erdélyi magyarságnak a jogfosztottságát és kiszolgáltatottságát.¹⁶

A különböző oldalról érkező ellenzéki csoportosulások és személyek 1988. január 4-i keltezéssel egy, a román népnek címzett levelet fogalmaztak meg, melyben együttérzésüket fejezték ki a diktatúra okozta szenvedések miatt. A levelet több mint 420-an írták alá, többek között Csoóri Sándor, Mészöly Miklós, Szabó Miklós, Benda Gyula, Kiss Gy. Csaba, Für Lajos, Bíró Zoltán és Vásárhelyi Miklós. E szolidaritási üzenetben erősen hangsúlyozódott a kelet-közép európai lét sajátosságaiból eredő sorsközösség, amely a két népet összekapcsolja. A diktatúra elleni közös küzdelemben „a történelmileg kialakult együttélés értékeire kell építenünk”¹⁷ – fogalmazott a levél. A nyilatkozatot a Für Lajos lakásán tartott nemzetközi sajtótájékoztatón is felolvasták, ahol Vásárhelyi Miklós, a rendezvény egyik fő szónoka kifejtette: kezdeményezésük céljai közé tartozott az is, „hogy nyomást gyakoroljanak a magyar kormányra, tegyen további és az eddigieknél komolyabb lépéseket a romániai helyzet javítása érdekében.”¹⁸ 1988 tavaszán érkezett meg „Kedves magyar barátaink!” megszólítással a romániai ellenzék válasza, mely így fogalmaz: „A magyar kormány tartózkodó politikája a román állampolgároknak azt a hamis érzetet kelti, hogy magukra hagyták őket, s hogy sorsunk másoknak közömbös. Úgy véljük, hogy a magyar kormány visszafogottsága a sztálinista doktrína maradványa. A szocialista országok közül azonban Magyarországnak van leginkább megfelelő erkölcsi alapja és joga megtenni a tiltakozást. A magyar kormány még habozik, a magyar nép már döntött. A Ceaușescu-ellenes érzelmek annyi ener-

kumentumok, beszédek. Budapest, Eötvös, 1989, 9–10.; Az Erdély-jelentést lásd: Ara Kovács Attila–Dávid György–Joó Rudolf–Kőszegi László–Nagy József–Tóth Károly Antal–Vásárhelyi Judit: Jelentés a romániai magyar kisebbségi helyzetről. In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségekről*. Medvetánc Könyvek (1988). Szerk. Magyar Bálint–Miklós Tamás; Kaszás i. m. 2014, 230.

¹⁷ ÁBTL 2. 7. 1. NOIJ Tolna 18/1988.; *A tüntetés i. m.* 1988; Kaszás i. m. 2014, 245.

¹⁸ ÁBTL 4. 1. – A – 2003/1. 171. A Rádiófigyelő Szolgálat összefoglalója Kasza László *Sajtókonferencia Budapesten* című rádiójelentéséről. 1988.01.19.

¹⁴ A Magyar Demokrata Fórum Alapítólevele. *Hitel*, 1988/1, 50–52.

¹⁵ ÁBTL 2.7.1 NOIJ BRFK 68/1988.

¹⁶ Für Lajos (Szerk.): *Az erdélyi magyarságért. Do-*

FELHÍVÁS

A népiért Ceausescu-rezim pusztulásra ítélte Románia falvait, köztük az erdélyi magyarság megnyomorított és rettegésben tartott utolsó végvárait. Magyar, német és román otthonok százai vannak láncfalas bulldózer-halálra ítélve, évszázados temetők kíméletlen felforgatásra, templomok lerombolásra kiszemelve. Az európai kultúra pótolhatatlan értékeit, három nép évszázadok alatt kikovácsolt ősi létformáit akarja szétverni a tébolyult erőszak.

Magyarok! Ez az a történelmi pillanat, amikor már nem hallgathatunk és nem maradhatunk tétlenek! Négy és fél évtizeddel a szörnyű háború után újra merénylet készül az emberiség ellen. A gyilkos szándék most elsősorban magyar testvéreink ellen irányul. Emberek! Tiltakozzatok! Fejezzétek ki szolidaritásotokat a bajbajutottakkal!

Tiltakozó felvonulásra hívunk benneteket **1988. június 27-én este hét órára a**

HŐSÖK TERÉRE

Hozzatok gyertyát és fáklyát! Jelenlétetekkel is fejezzétek ki eltökéltségeteket az embertelenség feltartóztatására!

Barátaink! Gyertek a Hősök terére tiszta szívvel hitet tenni összetartozásunk és egymásért való felelősségvállalásunk mellett!

Gyertek kart-karba fűzve higgadt, demokratikus méltósággal felhívni a világ népeinek figyelmét a készülő népgyilkosságra.

Világ népei, segítsétek!

Emberi jogokért küzdő csoportok, tartsatok rokonszenvtüntetések! Egyházak, felekezetek szólaltassátok meg a harangokat!

Gyűlésünkön felkérjük a magyar kormányt, forduljon ebben a tragikus ügyben az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez.

El a kezekkel a romániai, erdélyi falvaktól!

Erdélyt Védő Magyarországi Független Bizottság

Magyar Demokrata Fórum

Klubtanács

Szabad Kezdeményezések Hálózata

Széchenyi Casino Hagyományőrző- és Művelődési Társaskör

Szentendrei Petőfi Kulturális és Hagyományőrző Egyesület

Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság

Bibó István Szakkollégium

Veress Péter Társaság

Szabó Dezső Emléktársaság

Forrás Kör

Erdély Művészetéért Alapítvány

A tüntetésre felhívó plakát.

Forrás: Rendszerváltó Archívum, Lakitelek.

giát halmozta fel Magyarországon, hogy senki sem csodálkozhat azon, hogy ez az ország több ezer román állampolgár menedékhelye lett.”¹⁹

Ceausescu falurombolásról szóló 1988. áprilisi bejelentése tehát már a szervezett tiltakozás légkörében érte a magyar közvéleményt. Az e bejelentés ellen szerveződő tüntetés 100-150 ezer ember fe-

gyelmezett kiállása volt egy ügy mellett, és egy diktatórikus, pusztító akaratral szemben. E tüntetés azonban nem csak a követelések nagy hordereje miatt volt döntő jelentőségű esemény a magyarországi rendszerváltozás történetében; 1956 után először fejezték ki az emberek százazres nagyságrendben az akaratukat a hivatalosan előirányzott véleménynyel szemben utcai tüntetésen, szervezett keretek között. Ahogy Zétényi Zsolt, a tüntetés egyik szervezője megfogalmazta: „A demokratikus tömegmozga-

¹⁹ ÁBTL 2.7.1. NOIJ Tolna 18/1988.

lom és a hatalom számára is átkelés volt a Rubiconon, döntő, jelképes lépés.”²⁰ Az ellenzéki szervezetek egyértelművé tették, hogy jelentékeny mozgósító erővel bírnak, komoly társadalmi háttérrel szervezett és öntudatos fellépésre képesek, és olyan politikai erővé érték, amelyet nem hagyhat figyelmen kívül semmilyen hatalmi erő.

A tüntetés menetéről és időpontjáról május végén született döntés, és ezután kezdődött meg a bő egy hónapig tartó lázas szervezés. Hivatalosan számos szervezet vett ebben részt (ahogy azt a tüntetés felhívása is bizonyítja),²¹ az előkészítés és a szervező munka zömét azonban az Erdélyt Védő Magyarországi Független Bizottság,²² az MDF, a Bajcsy-Zsilinszky Társaság, a Szentendrei Petőfi Kör és a Széchenyi Casino végezte. A szervezőgárda 15-20 fős magja a 2. kerületi Török utcai borozóban jött össze rendszeresen. Az első találkozóra május 30-án került sor. A résztvevők mellett, hogy megbeszélték a tüntetés menetére vonatkozó, Dr. Nagy László ügyvéd által kidolgozott forgatókönyvet, megfogalmaztak egy táviratszöveget Mihail Gorbacsovhoz és Ronald Reaganhez címezve, melyben az erdélyi magyarság és a német kisebbség helyzetére hívták fel a figyelmet. E táviratot átadták

a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok budapesti nagykövetének.²³

A tüntetés szervezésével kapcsolatban két fontos kérdés merült fel; hogyan lehet minél több embert tájékoztatni a demonstrációról, illetve, hogyan biztosítsák a legális kereteket. A tüntetés nyílt meghirdetésére a médián keresztül nem volt mód. A június 27-ét megelőző vasárnap *A Hét* című műsor és néhány napilap beszámolt ugyan a rendezvény helyszínéről, időpontjáról, de csak azzal az ürüggyel, hogy a BRFK tüntetéssel kapcsolatos figyelmeztetéseit tették közzé, amely a rendbontástól és a provokációktól óvott.²⁴ A *Magyar Nemzet* a tüntetés napjának reggelén külön cikket szentelt az eseménynek. Bodor Pál, a cikk szerzője lelkesen üdvözölte a kezdeményezést, ugyanakkor *A Hét* üzenetéhez hasonlóan óva intett a provokációktól. Hangsúlyozta, hogy sokak érdeke lenne, ha be tudnák bizonyítani: „nem a jogos féltés és aggodalom, nem a mélységes együttérzés és felháborodás vitte ki az embereket a terekre, hanem a gyűlö-

²⁰ Bossányi i. m. 1989, 19.

²¹ A tüntetésen való részvételre szóló *Felhívás* szövegét az Erdélyt Védő Magyarországi Független Bizottság, a Magyar Demokrata Fórum, a Klubtanács, a Szabad Kezdeményezések Hálózata, a Széchenyi Casino Hagyományörző Egyesület, a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, a Bibó István Szakkollégium, a Veres Péter Társaság, a Szabó Dezső Emléktársaság, a Forrás Kör és az Erdély Művészetért Alapítvány írta alá. Lásd: *Hősök tere, '88. június 27.* Szerk. Varga Csaba. Budapest, Eötvös, 1988, 7.

²² A Bizottság 1988. április 15-én alakult az erdélyi ügy védelmében. Meghatározott tagsággal nem rendelkezett, de számos segítség-szervezettel, egyházi és társadalmi csoportosulással állt kapcsolatban. A menekültek és Erdély védelmében az egyes személyek, valamint társadalmi csoportok munkájában játszott összekötő, koordináló szerepet. Törzsmagját Bereczki Vilmos, Fónay Jenő, Dénes János, Debreczeni Dóra, Dragon Pál, Kun Csaba, Szekeres László, Tóttósy Istvánné, Danis György, Nagy László, Ruttkay Levente, Regéczy-Nagy László, Mécs Imre jelentette.

²³ A távirat szövege: „Mihail Gorbacsov és Ronald Reagan Öexcellenciájának, Moszkva, Kreml. Engedjék meg, hogy nagy fontosságú tanácskozásukhoz sok sikert kívánjunk. Egyúttal kérjük, fordítsák figyelmüket a közép-európai térség legneuralgikusabb pontjára, a végveszélybe került romániai magyarságra és a vele sorsközösségben élő német etnikumra is. Nagyra becsüljük az Önök közös erőfeszítéseit, melyet az emberi jogok egyetemes érvényre juttatása tekintetben kifejtene. Bízunk Önökben és szabadságszerető népeik szolidaritásában. Budapest, 1988. május 30. Erdélyt Védő Független Bizottság. Aláírták: Bereczky Vilmos, dr. Nagy László, Mikes Tamás, Danis György, Regéczy-Nagy László, Fodor L. Bertalan, Páska Csaba, Debreczeni Dóra.” *Hősök tere i. m.* 1988, 3.; ÁBTL NOIJ III/III. 104/4/1988. 06.01.

²⁴ A közlemény szövege: „A Budapesti Rendőr-főkapitányság tudomására jutott, hogy állampolgárok különböző csoportja Budapesten június 27-én demonstrációt szervez. Felhívja a tervezett tüntetés szervezőinek és résztvevőinek figyelmét a Magyar Népköztársaság alkotmányos rendjének megfelelő felelős állampolgári magatartására, a nemzetközi jogból eredő kötelezettségek, ezen belül a külképviseletek sérthetetlenségének tiszteletben tartására, a nemzeti gyűlölködés és viszály szításának tilalmára...” idézi: *Hősök tere i. m.* 1988, 9. Lásd még: Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon – 1987–1990.* Budapest, Napvilág, 2006, 176.

let.” Majd írását így zárja: „Legyenek hát a felvonulók azok, akik vigyáznak a megmozdulás szellemi becsületére, erkölcsi támadhatatlanságára.”²⁵

E néhány híradás azonban nem volt elég az országos hírverésre. A tüntetésre való toborzás tehát főként még a klaszszikus mozgalmi eszközökkel történt, plakátokon, röplapokon és személyes kapcsolatokon keresztül. A legelső bejelentés a május 27-i bős-nagymarosi vízlépcső elleni tiltakozáson történt, innentől minden rendezvényen, Jurta Színházban zajló összejövetelen felolvasták a tüntetés felhívását. Fontos szerep jutott a klubmozgalmaknak, elsőként is a Rakpart Klubnak, a szentendrei Petőfi Körnek, akik saját tagságukat nemcsak résztvevőként, de szervezőként is mozgósították.²⁶ Az egyetemisták körében a Fidesz vállalta a szervezést, az ő munkájukat Sasvári Szilárd, Németh Zsolt, Deutsch Róbert és Bot Vilmos koordinálta.²⁷ Június 6-ra készült el Csurka István fogalmazásában a tüntetésre szóló felhívás, amelyet Aknay János szentendrei művész plakátjával együtt tízezres példányszámban nyomtattak ki.²⁸ A rendezvény kiadásait a szervezők

és a támogatók anyagi hozzájárulásából fedezték.²⁹

A hatalom, mint ahogy arról később szó lesz, nem lépett fel fenyegetően a tüntetéssel szemben. Az állambiztonsági szervek azonban nagy figyelemmel követték a szervezés legapróbb részleteit, és ahol tehették, igyekeztek nehezíteni a tüntetés hírének terjedését. Egy június 9-i napi jelentésben például a következőt olvashatjuk: „Ismeretlen elkövetők folyó hó 16-19 között Budapest belső kerületeiben többféle szövegváltozatú, a román falvak lerombolása ellen tiltakozó és a június 27-re tervezett demonstrációra mozgósító röplapokat terjesztettek. A helyszínelés, adatgyűjtés és beszolgáltatás útján összesen 79 db került szerveink birtokába. Ugyancsak Budapesten, aluljárók falára, valamint a Margit-szigeti szökőkút oldalára ismeretlen tettesek az említett demonstrációra mozgósító feliratokat festettek kétféle szövegváltozatban: »Demokratikus tüntetés június 27-én 18 órakor a Hősök terén; Békés tüntetés erdélyi testvéreink érdekében június 27-én 19 órakor, Hősök tere«. Intézkedés: Folytatják a helyszíni szemléket, az adatgyűjtést, tanúkutatót; a feliratokat megsemmisítették, a röpcédulákkal kapcsolatos szakértői vizsgálatokat elvégzik.”³⁰ Számos egyéb jelentés is tanúskodik arról, hogy a röplapok terjesztőit és a plakátozókat hatóságok zaklatták, a postai úton terjesztett röpcédulákat a postaforgalomból kiemelték.³¹

és fáklját! Jelenlétetekkel is fejezzétek ki eltökéltségeteket az embertelenség feltartóztatására! Barátaink! Gyertek a Hősök terére tiszta szívvel hitet tenni összetartozásunk és egymásért való felelősségvállalásunk mellett! Gyertek kart-karba fűzve higgadt, demokratikus méltósággal felhívni a világ népeinek figyelmét a készülő népgyilkosságra. Világ népei, segítsetek! Emberi jogokért küzdő csoportok, tartsatok rokonszenvtüntetések! Egyházak, felekezetek szólaltassatok meg a harangokat! Gyűlésünkön felkérjük a magyar kormányt, forduljon ebben a tragikus ügyben az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez. El a kezekkel a romániai, erdélyi falvaktól!”

²⁹ ÁBTL NOIJ III/III 110/1988.06.09.; Bossányi *i. m.* 1989, 17.

³⁰ ÁBTL NOIJ III/III 118/11-20/1988.06.22.

³¹ ÁBTL NOIJ III/III-122/1988, ÁBTL NOIJ III/III – 89/1988.

²⁵ Bodor Pál: Egy tüntetés elé. *Magyar Nemzet*, 1988.06.27. 1.; részletesen lásd: Járdi Roland: Az erdélyi falurombolás elleni tüntetés. Szakdolgozat, ELTE BTK, 2009, 35.

²⁶ Részletesen lásd: Járdi *i. m.* 2009, 30.

²⁷ ÁBTL NOIJ III/III 115/1988.; Járdi *i. m.* 2009, 30.

²⁸ *Hősök tere i. m.* 1988, 5–7. A *Felhívás* szövege: „A népiertó Ceaușescu-rezim pusztulásra ítélte Románia falvait, köztük az erdélyi magyarság megnyomorított és rettegésben tartott utolsó végvárait. Magyar, német és román otthonok százezrei vannak lánctalpas buldózer-halálra ítélve, évszázados temetők kíméletlen felforgatásra, templomok lerombolásra kiszemelve. Az európai kultúra pótolhatatlan értékeit, három nép évszázadok alatt kikovácsolt ősi létformáit akarja szétverni a tébolyult erőszak. Magyarok! Ez az a történelmi pillanat, amikor már nem hallgathatunk és nem maradhatunk tétlenek! Négy és fél évtizeddel a szörnyű háború után újra merénylet készül az emberiség ellen. A gyilkos szándék most elsősorban magyar testvéreink ellen irányul. Emberek! Tiltakozzatok! Fejezzétek ki szolidaritásotokat a bajbajutottakkal! Tiltakozó felvonulásra hívunk benneteket 1988. június 27-én este hét órára a Hősök terére. Hozzatok magatokkal gyertyát

A rendőrséghez és a hatalomhoz való viszonyt az érvényben lévő kommunista rendszer diktatórikus szerkezete szabta meg. 1988 nyarán még nem volt a jogállamiságnak megfelelő gyülekezési törvény.³² A tüntetések kezelését, engedélyezését, az esetleges rendőri fellépést nem szabályozta a jogrendszer, ezek nem a jog, hanem a politikai döntés körébe tartoztak. 1988 gyorsan változó politikai viszonyai és az egyre szélesebb tömegeket megmozgató tüntetések a belügyi szerveket új helyzetbe hozták. Szekeres László az 1988-as tüntetésekre való visszaemlékezésében ki is emeli, hogy a rendőrség a kényesebb pillanatokban esetlenül viselkedett, és érzékelhetően nem volt ezekhez az újszerű, a legalitás határán mozgó politikai demonstrációk kezeléséhez kiforrott „retorikája”, megoldási stratégiája.³³ Ezt a hiányosságot és az ebből eredő nehézségeket a párt legfőbb testületeiben is megfogalmazták. Grósz Károly a PB 1988. június 14-i ülésén, a két nap múlva esedékes Nagy Imrére való megemlékezések kezelésével kapcsolatban így fogalmazott: „tudni kell, hogy az az álláspontunk, hogy a temetőben kegyeleti jellegű megemlékezésnek nem gördítünk az útjába akadályt. Másutt nem tudjuk elfogadni sem a kegyeleti jellegűt, sem a politikai természetűt. [...] No most jön az adminisztráció, mert azért ez eddig elv, amit meg lehet fogalmazni, de ezt megcsinálni nem olyan egyszerű. [...] Itt kezdődik a probléma. Olyan parancsnok kell oda, akinek van politikai érzése [...] S ezt rendezőelvként nem lehet kiadni. [...] Egy katona meg egy rendőr az egyfajta parancsot ismer: az igent meg a nemet. Arra nem lehet rábízni a méltánylást, meg az elemzést, meg »a majd meglátjuk«...”³⁴ Tehát a tömegtüntetések képlékeny, politikailag kényes helyzeteiben az oszlatás vagy nem oszlatás kérdéséhez nem volt rendőrszakmai útmutató.

³² Szikinger István: A tüntetések és a rendőrség '88. In: *Magyarország politikai évkönyve... i. m.* 1989, 360–369.; Riba András László: Rend (szerv)változás. In: *Taxisbloká. I.* Szerk. Székér Nóra–Nagymihály Zoltán. Lakitelek, Antológia, 2015, 32–58.

³³ Szekeres László: Tüntetések 1988-ban. In: *Magyarország politikai évkönyve... i. m.* 1989, 351–360.

³⁴ A Politikai Bizottság 1988. június 14-i ülésén elhangzott felszólalás, idézi: Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. II. Budapest, Magvető, 1996, 204.

Ugyanez a probléma az állambiztonsági szerveknél is megfogalmazódott. „A fenti megváltozott feladatrendszer számos új problémát, gondot vet fel. Ennek oka egyrészt az, hogy az ellenzéki szervezetek a legalizálódás irányába fejlődnek, jelenleg egy pontosan nem körülhatárolható féllegális státuszban folytatják tevékenységüket. [...] Hálózatainknak – zömmel operatív kombinációkban – többségében újszerű feladatokat kellett végrehajtaniuk. [...] A szervezetekben elfoglalt pozíciókból fakadóan önállóan kellett adott helyzetekben döntenüik, ezzel jelentősen megnőtt a felelősségük”³⁵ – fogalmaz a BM III/III. Csoportfőnökség 1988. évi munkájáról készült jelentés.

Az 1988. június 16-i megemlékezések rendőri erőszak alkalmazásához vezettek. E megoldás a reformpártiságát erősen hangsúlyozni kívánó pártvezetést kellemetlen helyzetbe hozta bel- és külföldön egyaránt, és talán több presztízaveszteséggel járt, mint amennyi visszatartó ereje volt.

Ennek az ingoványos helyzetnek a kezelésére az Erdély-tüntetés kapcsán született meg egy olyan gyakorlati megoldás, amely innentől a tüntetők és a hatalom közötti kapcsolattartás koreográfiáját jelentette, beleértve 1988–89 legnagyobb szabású tömegmegmozdulását, Nagy Imre újratemetését is. Ennek menete szerint a tüntetés legalizálása nem zárul le azzal, hogy a hivatalos bejelentés után a BRFK megadja az engedélyt, és biztosítja a helyszínt. A tüntetés szervezői a bejelentést követően kezdik meg a hivatalos szervekkel való hosszas egyeztetést a politikai tűréshatárról, a hatalom által lefektetett feltételekről, lényegében azokról a politikai alapelvekről, amelyeket – Grósz szavaira utalva – nem lehet egy katonának vagy egy rendőrnek parancsban kiadni. A hatóságok pozitív hozzáállása ezen alapelvek elfogadásának a függvénye. Az alapelvek betartatása azonban már nem a rendőrség feladata, a felelősséget a rendezőknek kell vállalniuk. A helyszínt, a rendet a szervezők által toborzott rendezőgárda biztosítja, a rend-

³⁵ *Állambiztonsági játszmák – 1988–1989.* Szerk. Hankiss Ágnes. Budapest, Hamvas Intézet, 2012, 34–37.

órség – látható formában legalábbis – igen alacsony létszámban vesz részt, még ha komoly erővel áll is készenlétben inkognitóban, arra az esetre, ha a szervezők az általuk vállalt feladatot nem tudják teljesíteni. Ez a megoldás jó a hatalomnak, hiszen nem kényszerül konfrontációra, de a feltételrendszerét mégis érvényesíteni tudja, ugyanakkor az ellenzék számára is kedvező, hiszen a rendőri önkénynek való kiszolgáltatottsága lényegesen kisebb, még ha nagyon súlyos felelősséget is kell magára vállalnia.³⁶ „Tisztában voltunk az-
[...], hogy a felfegyverzett rendőrök látványa önmagában is provokáló lehet a tömeg számára”³⁷ – fogalmazott Bíró Zoltán.

Ez a forgatókönyv az Erdély-tüntetés esetében a következőképpen formálódott. Június 6-án Csurka István, Fónay Jenő, dr. Zétényi Zsolt, Fodor L. Bertalan, Medvigy Endre, Mécs Imre és dr. Nagy László aláírásával bejelentették a Budapesti Rendőr-főkapitányságon a rendezvényt, és kérték az útvonal biztosítását.³⁸ A pártközpont első reakciói nem voltak biztatóak. A rendezők felé – nem hivatalos üzenetekben – elsősorban a fenyegetésekkel tarkított fenntartásaikat közvetítették, utalva a provokációk lehetőségeire és a nemzetközi következményekre.³⁹ Mindennek ellenére a szervezők részéről megmaradt az elszántság. Miután a pártvezetés mérlegelte ezt a hajthatatlanságot, valamint szembesült a június 16-i rendőri erőszak alkalmazásának tapasztalataival, tárgyalást kezdeményezett a tüntetés szervezőivel. Június 20-án Fejti György, az MSZMP KB titkára fogadta a Csurka István, Bíró Zoltán, Kósa Ferenc, Makovecz

Imre, Czine Mihály és Pálffy István alkotta küldöttséget, és közölte: a párt feltételeinek elfogadása esetén nem fogják megakadályozni a tüntetést. A feltételek: ne hangozzanak el rendszerellenes kijelentések, sovinszta jelszavak, és ne legyenek utcai rendbontások. A megfelelő lebonyolításért a személyes felelősség a rendezőket terheli. Fejti az esetleges provokációk veszélyeire is felhívta a figyelmet, és arra, hogy a román állam számára milyen előnyökkel járna az események elfajulása. Ennek a lehetőségnek a komolyságával a rendezők is tisztában voltak, már csak azért is, mert folyamatosan kaptak információkat (és dezinformációkat) a román állambiztonság által tervezett rendzavarási kísérletekről.⁴⁰

A Fejttel történt egyeztetés estéjén, június 20-án 6 órakor a Török utcai borozóban zajlott a szokásos szervezői találkozó. Az állambiztonsági jelentés szerint miután Csurka István és Bíró Zoltán beszámoltak a Fejti Györggyel való egyeztetésről, vita alakult ki a résztvevők között. „A jelenlévők nagyobb része ellenezte a rendőrséggel való együttműködést, mert a rendőrség 16-án annyira lejáratta magát, hogy nem lehet velük kontaktusba lépni”⁴¹ – fogalmaz a jelentés. Végül Nagy László, Csurka István, Bíró Zoltán, Szekeres László és Dragon Pál álláspontja győzött. Ők azzal érveltek, hogy a rendőrségnek legalább annyira szüksége van a szervezők együttműködésére, mint a szervezőknek a rendőrség jóindulatára. A saját rendezőgárda, amelynek szervezése már

³⁶ Szekeres *i. m.* 1989; Bossányi *i. m.* 1989, 17–18.

³⁷ Idézi: Járđi *i. m.* 2009, 29.

³⁸ „Szíves tudomásulvétel végett bejelentjük, hogy 1988. június 27-én este hét órakor tiltakozó felvonulást rendezünk a romániai falvak elleni merénylet megakadályozására, a Hősök terén. (...) Kérjük, az útvonal biztosítását elrendelni szíveskedjék. Tájékoztatjuk, hogy a rend fenntartására és a szükséges egyeztetésekre a demonstrációt szervező autonóm csoportok képviselőiből, tagjaiból operatív testületet hozunk létre.” Idézi: *Hősök tere i. m.* 1988, 5.

³⁹ *Kizárt a párt. Bihari Mihály, Bíró Zoltán, Lengyel László, Király Zoltán.* Szerk. Ács Zoltán. Budapest, Primor, 1989, 222–224.

⁴⁰ Bossányi *i. m.* 1989, 17–18.; *Hősök tere i. m.* 1988, 7–8.; Pálffy G. István: Több mint gyanú: provokáció. *Magyar Ifjúság*, 1988.06.24. 2.; Hiszek az emberi logika hatalmában; Találkozó Fejti Györgynél; A célok azonosításáról. *Magyar Ifjúság*, 1988.06.24. 3. A provokációkkal kapcsolatos információkhoz lásd még: ÁBTL BRFK – 118/3/1988.06.28. Idézet a jelentésből: „Állampolgári jelzés szerint várhatóan 150–200 fő készül magyar zászlókkal, irredenta jelszavakkal /pl. »Nagy-Magyarországot«/ megzavarni a ma esti tüntetést. A fenti információt megerősíteni látszik, hogy néhány áttelepült román állampolgár arról tájékoztatta a munkahelyi vezetőjét, hogy kb. 2–300 román rendőr jött át a határon civil állampolgárként, ezek részéről várható provokáció a ma esti tüntetésen.”

⁴¹ ÁBTL NOIJ – BRFK – 115/1988.

május vége óta folyamatban volt, garanciát jelent arra ugyanakkor, hogy a rendőri beavatkozásra – a rendfenntartásra való hivatkozással – ne kerüljön sor.⁴² Végül amellet döntöttek, hogy folytatni kell a hivatalos szervekkel való egyeztetést. Dragon Pál, Nagy László, Bíró Zoltán, Zétényi Zsolt és Szekeres László alkották azt a bizottságot, amelyik az utolsó pillanatig tárgyalta a BRFK-val. A záró egyeztetés a tüntetés napján félgyakor kezdődött.

1989. június 27-én este hét órára százezer fő körüli tömeg gyűlt össze a Hősök tere (a rendezők a Török utcai találkozókon harmincezer emberben reménykedtek). A több száz karszalagos rendező, annak ellenére, hogy soha ilyen feladatot nem láthatott még el, nagyszerűen helytállt. A tüntetés minden provokáció és mellékszöveg nélkül, a legnagyobb méltósággal zajlott le. A sovinszta jelszavaknak nyoma sem volt, a román menekültek több száz fős csoportját Csoóri Sándor kísérte be a tere, őket nagy tapsal fogadták az emberek.

A tér 7 óra körül telt meg, majd a Himnusz eléneklése után Bubik István színművész olvasta fel Csurka István beszédét. „Évtizedek óta először történik meg, hogy magyar ügyért, önként és szabadon állunk ki”⁴³ – fogalmazott Csurka. Nagy László felolvasta a Román Szocialista Köztársaság nagykövetséghez címzett memorandumot, ezt követően a tüntetők elindultak a román nagykövetség épülete elé. „Amikor elindult a tömeg [...] már kissé megnyugodtunk, éreztük, hogy képesek vagyunk a kezünkben tartani az eseményeket, csupán a román nagykövetséghez való érkezéstől féltünk”⁴⁴ – emlékezett vissza a feszült pillanatokra Bíró Zoltán.

A román nagykövetségen, amelyet – egyetlen helyszínen képviselve a nyílt rendőri jelenlétet – pajzsos rendőrök sorfala védett, a tüntetés delegációját nem fogadták, a tiltakozó memorandumot nem vették át.

A tüntetésre válaszul másnap bezárták a kolozsvári magyar főkonzulátust, munkatársait kiutasították az országból. Az új konzulátus megnyitására kilenc év múlva került csak sor.⁴⁵ Ceaușescu június 29-én reagált az eseményekre: „Nehéz megérteni a tüntetés szervezőinek gondolkodásmódját. Úgy tűnik, a Horthy-politika szilárd megbélyegzésének hiánya, mi több egyes magyar körök nagyrabecsülése a Horthy-politika iránt ösztönző mindazok számára, akik gyűlölik a román nép nagy eredményeit, hazánk szocialista fejlesztési programját.”⁴⁶

Ceaușescu 1988. április 29-i bejelentését követően megkezdtek a romániai falvak felmérését. A kitelepítéseket a Kárpátokon túli részen meg is kezdték, de mélyreható rombolást nem tudtak végezni. A külföldi tiltakozások és az anyagi források hiánya mind nehezítették a barbár terv végrehajtását, az 1989-es decemberi forradalom pedig végleg véget vetett a településrendezésnek és a diktatúrának.⁴⁷ Természetesen nem önmagában a június 27-én a Hősök tere történetek tettek pontot Nicolae Ceaușescu politikájára, de az ott összegyűlt emberek azt a fenyegető üzenetet mindenképpen hordozták magukban, hogy bármit büntetlenül megcsinálni már nem lehet.

(A tanulmány egy előző változata megjelent: „Dunának, Oltnak egy a hangja”. Az 1988-as Erdély-tüntetés szervezésének háttere. In: A történelem útján. Ünnepi tanulmányok Bíró Zoltán 75. születésnapjára. Szerk. Nagymihály Zoltán. Lakitelek, Antológia, 2016, 203–216.)

⁴² Szekeres i. m. 1989, 355.

⁴³ Hősök tere i. m. 1988, 21.

⁴⁴ Járdi i. m. 2009, 38.

⁴⁵ Szűts Pál: *Bukaresti napló 1985–1990*. Budapest, Osiris, 1998, 138.

⁴⁶ *Magyar Nemzet*, 1988.06.29. 1. v. ö.: Járdi i. m. 2009, 44.

⁴⁷ Somogyi Marcell: Ceaușescu eszelős terve. *Heti Válasz*, 2008.06.27. <http://valasz.hu/itthon/ceausescu-eszelos-terve-19332> (Utolsó letöltés: 2016.02.02.)

Domonkos László

Amit lehetett, amit kellett

„Erdély egy ódonabb Magyarország, Erdély a mélyebb tengerfenék, telehintve gyönggyel, amiket a vihar az Alföldről rég elsodort. Erdély a füstösebb magyar tükör, kissé kopott aranyrámában.”

*A szerző író, szerkesztő, a RETÖRKI
külsős munkatársa.*

Cs. Szabó László veretes sorait valamikor a múlt század nyolcvanas éveinek legelején élhettem át úgy istenigazából, noha 1974-ben, 23 éves koromban jártam életemben először az Erdőn Túli Földön. A szegedi *Délmagyarország* szerkesztősége, ki tudja miféle, akár isteni áldásnak is tekinthető internacionalista vezérelv elvárása jegyében, testvérkapcsolatot létesít(het)ett a kolozsvári *Igazság* című lap szerkesztőségével. Az akkori szegedi főszerkesztő-helyettes – később, sajnos, főszerkesztő – a majdan a szemembe is mondott „nacionalista” kitételnek megfelelően, nyilván egyféle taktikai-praktikus megfontolásból is, engem szemelt és nevezett ki a kapcsolattartás felelősének és bonyolítójának. Ez nemcsak azt jelentette, hogy – kezdetben, egy darabig évente kétszer-háromszor, később egyre ritkábban – a Tisza-partra (és Budapestre) érkező kolozsvári kollégákat nekem kellett adjusztálnom, de viszonylagos rendszerességgel és gyakorisággal el is kellett

látogatnom a kincses városba és környékére. Persze mások segítő közreműködésével, de mindvégig határozottan egyféle „vezető szerepben”, mint afféle „gőzösfejű vadmagyar” (hogya a későbbi klasszikus vezetői minősítések egyikét idézzem).

Írni ekkor, 1982–86-ban legfőljebb szigorúan kulturális vonatkozású cikkeket lehetett az erdélyi világról, azokat is jócskán megrostáltan és cenzúrázottan. (Esetleg kiállításról, színházi előadásról, de ezekről is módjával, minél rövidebben, minél kevesebbet, minél ritkábban. Inkább semmit. Abból nem lehet baj.) Mivel 1981 óta többé-kevésbé folyamatosan dolgoztam az *Élet és Irodalom*nak és az *Új Tükör*nek, meg-megpróbálkoztam olykor a fővárosban elhelyezni ezt-azt: a szegedihez tulajdonképpen tökéletesen hasonló végeredménnyel, legfőljebb csak a „körítés” volt más... Ha később, kissé nekibátorodván, itt-ott rákérdeztem, hogy egyeseknek az *ÉS*-ben vagy az *Új Tükör*-ben vajon miért szabad mégis néha ezt-azt írnia Erdéllyel kapcsolatban (az *Új Tükör*-nél például Fekete Sándornak), már jött is a tipikus-cinikus szerkesztői válasz: „Hja édesapám, neki meg van engedve...”

A jég abban az *Élet és Irodalom*-ban tört meg, amit Csoóri Sándor – méltán – a magyar szellemi élet könnyűlovassági lapjának nevezett. Az akkori *ÉS* tényleg olyan is volt, akár egy elit harci alakulat: fölényesen elegáns és imponálóan könnyed, hallatlanul hatékony, szinte átütő erejű – és igen-igen nívós, felkészült, abszolút professzionalista. Már ’87 nyarán-őszén megjelent ez-az – nekem is egy, mai szemmel jócskán illedelmesnek vagy naivnak minősíthető délvidéki riportom –, azután jött 1988 varázs-esztendeje. Az a tavasz,

amely sokunk életének csúcspontját jelentette, amire oly borzongatóan gyönyörű visszaemlékezni még ma is. Egy korábbi kolozsvári-kalotaszegi látogatást megörökítő írásom világ csodájára – a legkisebb változtatás, húzás, „csont nélkül” – megjelent az *Élet és Irodalom* május 6-ai számában. A párom (akkor még mindössze alig három hete a feleségem) a főhős ifjú hölgy nevének megváltoztatását javasolta. Raffay Ernő akkori felesége ajánlotta a Sebestyén Borbála Emese elnevezést... Feleségem elolvasás után kijelentette: ha valaha lányunk lesz, Borbála Emese lesz a neve. (Hét évvel később, 1995-ben született lányunkat Borbála Emesének keresztelték.) A június 27-ei Erdély-tüntetésre készülődve már – jelképesen és valószínűsítően is – időről-időre ezt az írást is meg-meglobogtathattuk... Lehetett már. És kellett is. Mint mindig.

A felgyorsult események a következő egy-két évben már egyre gyakrabban fordítottak – különféle írásokkal is – Erdély felé, 1989 végétől aztán, jó hároméves kényszerzünet után, már újra sűrűn meg is fordultam arrafelé. („Nem ajánljuk, hogy Raffay Ernő barátjához hasonlóan nagyon járkáljon most már oda”, figyelmeztettek *anno* az illetékes elvtársak.) A ’88-tól ’90-ig tartó „sűrű” események egyféle erdélyi foglalatának készült, Apor Pétertől kölcsönzött címmel az alább közölt *Metamorphosis Transylvaniae* című írás. És azután még jó néhány... Erdély pedig azóta is (mindig, egyfolytában, mindörökre) jelen van. Figyelmeztetve arra, ami 1945 után először 1988-ban, az én nevem napján, azon az emlékezetes László-napon, június 27-én mutatkozott meg a maga fenséges pompájában: hogy mindig tenni kell, amit csak lehet – hát tegyük is.

Levél Sebestyén Borbála Emesének, Kalotaszegre¹

Négy éve ismertelek meg, Sebestyén Borbála Emese. A keresztelődöt tartották akkor a református templomban, ott, Inaktelkén, a kopár kalotaszegi dombok között. Csipős, hóolvadási télvége volt,

te pedig annyira aprócskának látszottál, hogy alig lehetett észrevenni, amint édesanyád karjában fekszel. Tehetetlenül és kiszolgáltatottan, mint egy darab fa és fenségesen, mint egy uralkodó féltett, ősi és utánozhatatlanul gyönyörű koronája. Nem tudtál semmiről.

Ahogy elképzelni próbállak, milyen lehetsz most, esztendőnk múltán, eszembe jut az a vasárnap délelőtt, ott, nem túl messze a „Nádas patakától”, amerre Kolozsvár irányából beérünk Kalotaszeg szívébe. Minden ház előtt meg kellett állni, mert mindenhová hívtak. Igen sok pálinka fogyott, de a mi fogalmaink szerinti részeg embert még késő délután se láttam – hiába, az önfegyelem másként értendő arrafelé... A rengeteg nép közt – bőrkabátos, kalapos legények, népviseletbe öltözött asszonyok-lányok – igyekeztem jól megjegyezni a nevedet, mert arrafelé minden hasonló nevet nagyon igyekezni kell jól megjegyezni. Egy Reményik Sándor nevű költő, ki nagyjából szintén e vidékről való, Kossuthnak és Széchenyinek együtt címezve írta, hogy „ugye, kibékültök ezen a kis levélen? Mert ez a levél... mert ez a levél haza – Cluj-ba – megy...”

Ha jól számolom, éppen ezekben a napokban leszel négyéves, Sebestyén Borbála Emese. A fejlődéslélektanból tudhatom, hogy az értelmi fejlettség, a személyiség-fejlődés mily fokán van az ember ebben az életkorban. De azt nem tudhatom meg – vagy csak nehezen –, hogy miként élted meg szüleiddel az elmúlt időket, ama vasárnap délelőtti, nekem örökre oly emlékezetes istentisztelet óta. Feleannyi év sem kell már, hatéves vagy és iskolás leszel. Ha megkérdezném szüleidtől, milyen iskolába adnak, ugyan mit felelnének? Mit felelhetnének?

Olyan könnyen persze nem is kérdezősködhetek én felőled. Eljutni sem mindig könnyű arra. Nem értem, miért nem látogathatlak meg nyugodtan, anélkül, hogy attól kéne tartanom, esetleg megrongálják a kocsimat, végső türelmemet próbára téve molesztálnak a határon vagy a hotelben (hiszen nálatok a faluban tudvalevően nem lakhatnék, nem lévén vérrokona arra-

¹ *Élet és Irodalom*, 1988.05.06.

felé senkinek). Nem értem, miért nem érdeklődhettek bármikor nyíltan, egyenesen, őszintén levélben – vagy pláne telefonon – minden felől, ami újság, ami történik arra, felétek. Annyi a barát, a rokon, a kolléga, a jó ismerős, miért hát, hogy egyik barátom, végletekig bízván a Szolgálat irodalmi műveletlenségében és önnön találékony-ságában, alig pár hete levélben úgy kényszerült tudomásomra hozni valamit, hogy „Németh Laci üzeni, megvan, amit kértél: Tanú rá az ég, hogy ő a leghűségesebb olvasód”? Igaz, egy másik barátom hivatalos útra is csak úgy engedtetett, hogy a meghívó cégnek vele kellett fogadnia egy hivatalan kísért is, – a fura delegációs póttag munkahelye és beosztása aligha lehetett kétséges bárki előtt. Hogy az imigyen létrejött alaphelyzet milyen, mindenféle közép-európai bohózatot, mrožeki groteszket vagy bármiféle abszurdot többszörösen felülmúló szituációk sorozatát hozta ajándékba: hét nap, hét éjjel mesélhetném. Ha mese volna. De nem az.

Mesélni különben sem akarok. Anekdotázni mindenki tud, sztorijai mindenkinek vannak. Elég volt belőlük. Miként a viccekből és az éjfél utáni társasági busongásokból is. Jó lenne már szembenézni azokkal a véleményekkel is, melyek divatnak minősítik, ha veletek foglalkozunk, Sebestyén Borbála Emese. Hogy e mögött mennyi a sunyítás, a cinizmus vagy egyszerűen az emberi romlottság, ne fessegessük. Csakhogy a vád néha már azoktól is hallható, akik hosszú-hosszú évekket ezelőtt irodalomtörténészként, néprajztudósként, netán folyóirat-szerkesztőként – már megalapozták, az úttörőknek kijáró, örökösen éles sziklahasadékok között föl-vázolták, tematikusan, érzelmileg, lexikálisan, esztétikailag, „fölvezették” mindezt. Noha minden tisztelem és szeretetem az övék, most mégis igazuk. Mert először is, ez a divat egyáltalán nem biztos, hogy annyira divat, mint nemrégiben, mondjuk, Isaura volt. Arról nem is beszélve, hogy a konyhaszagban könnyekre fakadó gépirókisasszony-ábrándvilág – és a több milliós anyanyelv-testvérközösség talán még divatban sem egészen azonos... Ha meg netán mégis divat lennétek, akkor Bálint Györgyre emlékeztetnék: jó ötven

esztendeje Faludy György *Villonja* nyomán írta: milyen jó, hogy ilyen divatok is támadnak néha... Ma ez a „divat” a Németh László-i nemzet-ragasztó funkcióját tölti be: önvédelmi, nemzetvédelmi tudatpajzs. Az írek, a baszkok, a palesztinok aggódhatnak, *kollektíve* ezt-azt-amazt tehetnek elnyomott, kisebbségben beolvasztásra szorított, kiszolgáltatott fajtájukért – ismerik az ősi igazságot: ha a szomszéd utcában a testvéredet verik, már csak a vérségi morál kötelezettségeinek okán is oda kell figyelned... Pláne, ha testvéredet még arra is kényszerítik, hogy anyátokat szidja, hűségét bizonyítandó.

Mindezen közben pedig te, Sebestyén Borbála Emese, több nézőpontból is „tényező” vagy. Mialatt az édesanyádtól az első szavakat tanulod Arany János és József Attila nyelvén, arra hivatkoznak, hogy pusztá földi és földrajzi léted tudomásvétele – csak neked, nektek árthat. Merthogy „belügy”. Szó se róla: pontosan annyira, miként a dél-afrikai faji megkülönböztetés is a Dél-Afrikai Köztársaság belügye. Pol Poték működését feszegetni meg, ugye, kényes dolog, mivelhogy kommunista jelszavak álarcában történt. És tényező vagy statisztikákban, iskolázási adatokban, jámbor nyugati újságíróknak adott tájékoztatásokban és új lakótelepek benépesítésében és a vidéki ipartelepítésben. De tényező vagy a frissen végzett szakembereknek biztosítandó új munkahelyek elosztásában is. És hogy közben nemcsak az éhezés, a fagyoskodás és a korrupció, hanem a gátlástalan erőszak, a rettegés, mindezek logikus következménye, az asszimilációs terror is nőttön-nőtt, arról csak a történetek szaporodtak, jártak egyre szájról-szájra, hivatalokban és baráti összejöveteleken, szerkesztőségi szobákban és boros éjszakák ködös gőzei felett. Míg a *Magyar Hírlap*, a kormány lapja január végén közre nem adja hatvanezer példányban az adatokat, a napilapos tájékozottság szintjén nincs érdemi és konkrét hivatalos köz-információ arról, mi is történik sok egyéb mellett a jó öreg Európában, a civilizáció és a kultúra ősi földjén. Amit úgy látszik, éppúgy fakép-nél hágy az emberi értelem és az elemi humanum, mint *anno* Szent Pál a dákokat.

Hogy mit hoz a jövő, vélheted: nem tudhatom, Sebestyén Borbála Emese. Ám éppen most olvasom a Magyar Távirati Iroda jelentését arról, hogy a magyar nyelvű színházak nagy turnéakra indultak, Szatmártól Temesvárig, Nagyváradtól Sepsiszentgyörgyig. Van egy kitűnő történész barátom, aki előadásain időről-időre arról beszél, hogy mostanra, mindenféle hazai válságok és egyébek ellenére, talán kezdetünk megnyugodni, mert a Tettek Ideje kezd elérkezni. Hallgassa meg a Fennebbvaló, ahogy egy öreg székelly festő barátom mondaná. Mert a legújabb középkor bármiféle megnyilvánulása ellenére a könyörtelen sofőr, az idő társasutazásának buszvezetője helyén van és dolgozik.

Be is fejezem ezt a születésnap levelet, Sebestyén Borbála Emese. Nőj nagyra, vigyázz nagyon magadra; légy egészséges, okos, hazaszerető lány, asszony. És anya. Légy sokadmagaddal, születendő gyermekeiddel együtt olyan gyönyörű, tatárosfekete szépség, mint akiket Ady látott pompás magyaroknak *A Kalota partján*-ban, templomból jövet, Kós Károly kedves vidékén. Én tudom, hogy találkozunk majd; magyarul fogunk beszélni egymással.

Metamorphosis Transsylvaniae²

Vagyis Erdély átváltozása. Most, némileg már hosszabb idő elteltével a Karácsonyi Forradalom után az emberben többféle furcsa gondolat kavargog, tovaillanván a fölkavarodott érzemények tömege, megrendültség és csodálat, fájdalom és pezsgős örömmámor. Ideje kezd jöni lassan a számadásnak.

Erdély nevét nagyon sokszor leírták az utóbbi két esztendőben a trianoni-párizsi határok közé szorított Magyarországon. Talán nem hat szerénységnak – hisz tényekkel bizonyítható, dokumentumokkal igazolható, ha kimondom: azok közé tartoztam, akik már jóval korábban is következetesen igyekeztek megtenni a magukét a Romániához került egykori magyar országrészben lakó véreink érdekében. A nehezebb körülmények között végzett ap-

rómunka az én szememben elsősorban nem érdem, hanem mindenkoron kitartó, konzekvens folytatásra szorító kötelezettség: ám tán ad némi erkölcsi jogot most, a gyökeresen megváltozott helyzetben – no nem, nem az ítélkezésre, de a szigorúan objektív, számadó jellegű visszapillantásra mindenképpen.

A hetvenes évek közepén a Magyar Újságírók Szövetsége székházába terelték egy novemberi délutánon az Újságíró Iskola hallgatóit: nem akárki, maga Aczél György tartott – mit is? Előadásnak nevezni vaskosan jóindulatú túlzás volna, tájékoztatónak viszont érdemtelenül lekicsinylő minősítés. Az egyik legfőbb, mondhatni netán középponti téma az erdélyi magyarság sorsával való foglalkozás sajtóbéli vetületeinek hogyanja-mikéntje volt. A néhai pécsi teátrista, a korabeli fő hazai kultúr-tótumfaktum fennhangon – a szintén jelenlevő, Szegeden is hosszú ideig dolgozó Igriczi Zsigmond kollégám bizonyíthatja – a „dákoromán örületet” emlegette, fölháborodva és sopánkodva, majd rögvést hozzátette az azóta a Kádár-rezsim egyik kulcsmondatává is változott, hírhedt kiszólást: „De értsék meg az elvtársak, ha bármit is tennénk, csak nekik ártanánk vele.” Micsoda elképesztően farizeus, már-már ördögi gondolatmenet: a humanizmus álarcába bújtatott bűnös nemtörődömség, az erkölcs köntösében tetszelgő, elnemzetietlenítő politika kivételesen rafinált, a maga nemében zseniálisan hülyítő iskolapéldája.

A hatás nem is maradt el. Erdély neve éjfél utáni társasági búsongások, borgőzös, száналmasan konspiratív *Székelly Himnusz*-éneklések „csúcspontjaira” ért föl – s ez a félelmetesen gerinctörő meredély is csak az értelmiség bizonyos köreinek fejében kavargott. Volt egy maroknyi csoport – az Erdély-ügyekben legnagyobb magyar Csoóri Sándor eszmekövetőinek csöppnyi szakasza – amely folyamatosan próbálkozott. Sorok közé bújtatott kiszólásokkal, utalásokkal, gondosan kifundált témaválasztásokkal, nevek, fogalmak, könyvek, színházi előadások, néprajzi, kulturális és mindenféle lehetséges ügyek, tények „bedobásával” – és bol-

² *Délvilág*, 1990.01.13.

dogok voltak, mint az üdvözültek, ha olykor-olykor sikerült, tudva tudván, hogy mindez az elérhető maximum.

A másik oldal annál népesebb, hangsabb és aktívabb vala. A szolgalelkűség és az ostobaság számtalan alakváltozatát produkálja a szerzésbe, eszeveszett mindent-maga-alá-kaparásba, Nyugatimádatba és fogyasztásörületbe, de leginkább tökéletes cinizmusba merült-süllyesztett többség. Egyik akkori kolléganóm és egyik (akkori) élettársa sok-sok vodka mellett int le fölényesen: ugyan, minek neked ez az egész erdélyi-eskedés? Hát nem látod, hogy semmi értelme? Úgyse... úgyse. Közben hallatlan öröm, elégtétel, dicsőség: az 1982-es futball világbajnokság idején vetített Sütő András-portréfilmről írott tévékritikám – érintés, „csont” nélkül – megjelenhetett. (Köszönhetően – mint annyi más hasonló – a rovatvezetőnek. Hányan lehettek hasonló, kivételesen szerencsés helyzetben ily esetekben ebben a hazában? És hányan nem?) Ilyesmiket írtam a *Nemcsak Mundial* című írásban, '82 június végefelé: „S közben, mint üvöltő viharban csendes hegedűszó, a Mundial-dömping első, legharsányabb rohamai közepette, szerdán este feltűnt az egyes programban egy barázdált, gondterhelt férfiarc, melynek tulajdonosa gyönyörű magyarsággal arról beszélt, hogy gyermekkorra nagy nyelvi szegénységében a Toldihoz menekült, majd fát ültetett, egy szomorúfüzet, amely ma is megvan... S körös-körül Erdély. Ahol a magyar kultúrának talán legerőteljesebb, legmasszívabb bölcsője ringott, s amelyről Németh László azt írta, hogy ha nemzetünket himneműnek tekintjük, akkor Erdély a leggyönyörűbb és legkülönb nő volt, akivel a magyarság ezeréves történelme során találkozott... Láthattuk a Mezőséget, Pusztakamarást, a Székelyföldet, Orbán Balázs sírját... Közben egész héten át tartott és most is tart a Mundial. Zúg a közönség, sárga lapok villognak, csúnya buktatások történnek, gólok, sőt öngólok is potyognak, bravúros védések és gyenge, hatástalan védelmek is láthatók. De – nemcsak Mundial létezik. Van más is.”

Bocsánatot kérve a privatizálásért, mentségemül csak annyit: a már a Kádár-korszakban is fennhangoztatott elv, miszerint a nyilvánosság előtt a maga eredeti álláspontját bárki kifejtheti – így, efféle áttételeken keresztül érvényesülhetett (Lásd még: millió allegorikus, kika-csintós-kibeszélős „kulturális termék”). De már 1984-ben, midőn az akkor még legalább fenntartható testvérkapcsolat keretében Kolozsvárott jártam – már csak a kolozsvári magyar színház Molière-előadásáról írhatok. Két év múlva ott járó kollégám csupán kolozsvári fényképfelvételeit adhatta közre. Pardon: azokból egyet-kettőt. Távolról sem mindegyiket.

Már 1987-et írtunk, amikor Sütő András *Álomkommandóját* játszották Gyulán. A kritika utolsó, slusszpoénként minősítő mondatai könyörtelenül kihúzva. (A darab a romániai állapotokat először ábrázolta magyar író részéről fasisztának, nem is túl áttételesen.) Ugyanezen a nyáron a kihúzó kéz már éberrel figyelő szemmé is metamorfizálódik: eljő a szegedi színésznő erdélyi műsorának előadására, melyről írni készülök – jobb, ha ő is látja, több szem – no nem többet, gyávábban lát... Másik kollégám, az éppen ügyeletes ifjú titán pedig később oly megszokott nyegleségével romantikus vén marhának titulál barátommal együtt, midőn kijelentjük: az erdélyi magyarság ügye szent.

Inkább nem folytatom. (Érzékeny a gyomrom.) A kép, a közelmúlt magyar, különösen vidéki vonatkozó képe a föl villantott részletelnél sokkalta lehangolóbb. Ebben az egyszerre riasztó, undorító és szálnalmas posványban a vastagbőrűek rendjébe tartozók vígan lubickoltak. Mi pedig – mégiscsak kibírtuk. És ez a fő. Hogy most a *Metamorphosis Transsylvaniae*, Erdély mai átváltozása éppen úgy (is) kezd érvényesülni, hogy vezérpublicisták, vezér-„Erdély-járók”, vezér-Erdély-szakértők lettek a pár évvel ez előtti gyávák és ostobák, el lehetne intézni azzal: ugyan, *bagatell!* A kis hernyókat épp-úgy kivetni magából kellő pillanatban az idő, mint – láthattuk – a nagyokat. Ám fölmutatni e téren is az igazi, a hiteles, a valódi közelmúltat: több mint érdemes. S éppen a távolabbi jövő érdekében: életfontosságú.

Gálfalvi György Közölhetetlenek vagyunk?

A szerző író, szerkesztő, a romániai rendszerváltás idején a marosvásárhelyi Igaz Szó munkatársa

Megfigyelési dossziém szerint 1989. november 29-én délben fél tizenkettő körül – egészen pontosan 11 óra 37 perckor, ahogy ezt a jelentés elején akkurátusán feltüntetik – a Marosvásárhelyen megjelenő *Igaz Szó* szerkesztőségében egy inkább többé, mint kevésbé hazaáruló jelleggel folytatott beszélgetés során kijelentettem: „Nálunk, ha valami történik, vér fog folyni, nagyon sok vér.”

Évek, sőt évtizedek óta aggódtam, de a félelem már elkopóban volt bennem. Tudtam, hogy szemmel, sőt füllel tartanak, de a lovak közé dobtam a gyeplőt, lesz, ami lesz alapon jártattam a szám, s tettem azt a szinte semmit, amit leszorítva, tehetetlenségre kényszerítve megtehettem. A jelentéseket, a lehallgatási és kihallgatási jegyzőkönyveket olvasva, a felvonultatott hatalmi gépezet méreteit számba véve utólag hajlamos lennék elszörnyedni: micsoda mélységek fölött egyensúlyoztunk. A múltunk nem mögöttünk, még csak nem is alattunk, hanem mellettünk van. Eleven, egy ágyban alszunk, szimbiózisban élünk vele, és bármennyire is hihetetlen, elmondha-

tatlan, felfoghatatlan és közölhetetlen, most – bár egyre kelletlenebbül – mégis nekirugaszkodom a vallomásnak.

A rendszerváltozást megelőző évtizedekben különböző helyzetünkből adódóan más-más módon éltük meg határontúliségünket. A pokolnak állítólag több bugyra van, de a szocialista tábornak bizonyosan több barakkja volt. A romániai barakk kétségtelenül a legkényelmetlenebbek közé tartozott. Nem hiszem, hogy a tanácskozás célja az idevágó közismertségek elismétlése lenne, ezért inkább arra térek ki, mi segített minket a megmaradásban, az élni érdemes élet illúziójának fenntartásában és a remény megőrzésében.

Mindenekelőtt és mindenekfölött az, hogy „éreztük bátran, nem vagyunk magunk”, s ez akkor is viszonylagos vigaszt nyújtott, ha nem lehettek kétségeink afelől, hogy felénk, Kelet-Európában mennyit ér az „én védem őket, ők megvédenék engem” igazsága. Azokban az években fülünkkel a rádióra tapadva éltünk (mi, belső-erdélyiek nem foghattuk a magyar, a pozsonyi vagy belgrádi televízió adásait sem), a Kossuth és a Petőfi Rádió, a Szabad Európa, a BBC, a Vatikáni Rádió, az Amerika Hangja életünk szerves részévé vált. Lehallgatási dossziémban feljegyezték vallomásomat: nem érdemes kilépni a házból, a lényeges dolgok otthon történnek, s itt elsősorban nyilván a rádióadásokra utaltam. Azt is számon tartották, hogy délelőttönként a szerkesztőségben bőven kommentáltuk, mondhatnám szeminarizáltuk a hallottakat. Az idevágó belügyi jelentésekben visszatérő megjegyzés, hogy a tőlünk származó lehallgatott híreket kijegyzetelték a Securitate Belső Tájékoztatója számára. Így lettünk tudtukon kívül a *Belső Tájékoztató* hűséges külső munkatársai. A

többség számára elérhető rádióadásokon kívül egy szűkebb körnek lényeges kapaszkodót jelentett azonban, hogy a lázas hatvanas-hetvenes évektől kezdve, ama magasban lebegő hazával párhuzamosan, tőle korántsem függetlenül, jól érzékelhetően működött egy másik haza is – a mélyben. Hasonló gondolkodású, „jó ügyekre kész” (Ilia Mihály) fiatal és idősebb értelmiségiek – elsősorban, de nem kizárólag irodalmárok hálózata, akik társulási ösztönükre hallgatva felismerték egymásrautaltságukat, és közösen fürkésztek a hasznos cselekvés lehetőségei után. Ez a hálózat *genézi*-sét és céljait tekintve inkább mozgalom volt, mint összeesküvés: az elszigeteltségre törekvő és kényszerítő hatalom szándékának ellenszegülve, a határokat átlépve segítette a nyelvterületen – a Kárpát-medencét és a nyugati emigrációt is beleértve – az információk szabad áramlását, a könyvek, folyóiratok és legfőképp a hírek szabad cseréjét. A hírcsere nyomán teremtdött meg előbb spontánul, majd egyre tudatosabban az a futárszolgálat, amely a legsötétebb években huszáros bravúrokkal bősztette a belügyi szervek embereit. Egyetlen szállal szemléltetném, hogyan épült ki ez a haza a mélyben. Nem is olyan rég, 1967 októberében, a kolozsvári Béke téri kávézóban, az Akváriumban – nemzedékem Pilvax-kávéházában –, Balogh Edgár professzorom az asztalomhoz hozott egy fiatalembert, azzal a megjegyzéssel, hogy „nektek ismernetek kell egymást”. Az illető fiatalember Duray Miklós volt. Azonnal kiderült, hogy Miklós közös barátunkhoz, Kapusy Antalhoz tart – aki mozgássérültsége ellenére az egyik legmozgékonyabb ember volt héthatárban –, s az is, hogy talál köztünk a szó. Meghívtam estére magamhoz a padlás-szobába, s körbetrombitáltam a baráti kört, hogy magunkfajta „hasonszörű” fiatal érkezett Pozsonyból, tele van hírekkel. Össze is gyűltünk, huszonnégyen. Annak az estének a hangulatából több vers is született, itt csak Kenéz Ferenc három sorát idézem: „A zászló, ha magát kibontja / A szél a társa nem a botja / A szél a társunk, nem a bot.” Lezsák Sándort már én ismertettem meg Po-

zsonyban Duray Miklóssal, természetesen abból a meggondolásból, hogy „nekik ismerniük kell egymást”. S ha már itt tartunk: a hetvenes években Lezsák Sándor gyakran jött Marosvásárhelyre egy-egy beszélgetésre, híreket, kéziratokat vitt és hozott. Egy ilyen alkalommal hoztam össze egy marosszentannai tanárral, mert „nekik ismerniük kellett egymást”. Az illetőt Markó Bélának hívták. Nem minden célzatosság nélkül említem: Markó Béla első szerzői estjére Lakiteleken került sor 1978-ban. Az est házigazdája Lezsák Sándor volt.

Nem véletlenül emlegetem ilyen hosszasan és hangsúlyosan azt a mélyben kiépült hazát, amelyben figyeltünk egymásra, határon és héthatáron túliakra. Amelyben nemcsak önérzetünket, hanem az együvé tartozás tudatát is erősítette az egymásról való tájékozottság – amelyhez kötődve a szembesegülés-sel, az ellenállással alanyi jogon megszerzett személyes szabadság semmihez sem hasonlítható mánora, a bajtársiasság, a bizalom, az egymásrautaltság emlékei ma is melegítenek. Ez iránt az évek teltevel egyre erősödő honvágyam van. Meggyőződésem szerint a magyarországi rendszerváltás és a környező államokban élő magyar közösségek rendszerváltozással kapcsolatos élményei szorosan összefüggnek, az itthoni és otthoni események, a civil, a közéleti, a politikai és szellemi megmozdulások évek, sőt évtizedek során interferálódtak, egymást gerjesztették és erősítették. Gondoljunk csak a Charta '77 mozgalom magyarországi visszhangjára – de gondolhatunk a romániai visszhangra is (nálam például Marosvásárhelyen Duray Miklóssal való kapcsolatom miatt tartottak házkutatást, és hallgattak ki többször, a rólunk Pozsonyban készült fényképeket két határral arrébb, Marosvásárhelyen dugták az orrom alá). Emlékezzünk a szolidaritási hullámról, amelyet elindított, s a romániai falurombolás elleni tüntetésekre, amelyek elől végül a hatalom sem térhetett ki. A rendszerváltozást az egyetemes magyarság lényegében együtt, közös sorsa fordulataként élte meg, attól függetlenül,

hogyan fordulattal és következményeivel a helyi magyar közösségeknek földrajzi és történelmi meghatározottságuk szerint más-más helyzetben kellett szembenézniük.

Más alkalommal már elmondtam, hogy 1989. december 22-én, alkonyatkor a házam kapujában állva szemléltük Markó Bélával a szomszédos Securitate hátsó bejáratán ki-be áramló sokaságot (mellékesen: folyt a szabadrablás rendezése), s a nálam visszafogottabbnak ismert barátom megjegyezte: „Mától más világ lesz.” – „Ne áltassuk magunkat – válaszoltam –, nem lesz más világ”, mert – bár tudtommal világeletemben derült átónak, Balogh Edgárra utalva „edgáriánusnak” tartottak – nem tudtam elhinni, hogy a múltnak vége. Akkor már beláttam Székely János igazát, akinek évtizedeken át hömpölygő vitáink során ellentmondtam: a világ szerkezete megváltoztatható, de törvényei nem. Azokban a percekben elsősorban a nacionalizmusra gondoltam, melyet szívósabbnak ismertem, semhogy egyik napról a másikra túl lehessen lépni rajta, s a román–magyar viszonyban új lapot, pláne új könyvet lehessen kezdeni. A politikai hatalmat sokkal könnyebb megváltoztatni, mint az uralkodó eszmét, márpedig Romániában a nacionalizmus volt és maradt uralkodó. Aznap, tehát december 22-én, még egymás nyakába borultunk román ismerőseinkkel, másnap kora reggel a Városházán már tanúi lehettünk, hogyan akarták leváltani Király Károlyt, még mielőtt megválasztották volna a megye élére. A fiatal forradalmárok egyik csoportjának szóvivője, a kőtemplomi pópa lánya ráripakodott Királyra: álljon félre, nem látja, hogy az események túlléptek rajta, csak nem képzei, hogy magyar létére főnökösösködhet. A harcias fiatal hölgyet akkor még a románok többsége is letácsolta, de Király körül (és körülöttünk is) hamar megritkult a levegő. Már januárban azon kaptuk magunkat, hogy a megyei és a városi tanács élén egy-egy katonatiszt egyre leplezetlenebbül fenyegetőzik, s mi, a frissen megválasztott tanácsok Végrehajtó Bizottságainak tagjai szin-

te semmit sem tudtunk végrehajtani. Megpróbáltunk az árral szembeúszni. Nyitottabb és fogékonyabb román kollégáinkkal december 26-án megbeszélésre hívtuk a hangadó magyar és román értelmiségieket, igyekeztünk szót érteni egymással, még egy közös közleményt is kiadtunk *A barátság platformja* címmel (magyar részről Kincses Előd és én, román részről Comel Moraru és Mihai Sin voltunk a szerzői), de kevesen álltak mellénk. Másnap viszont, december 27-én, néhányan a megbeszélés résztvevői közül Radu Ceontea vezetésével megalakították a Vatra Românească nevű nyíltan magyarellenes szervezetet. Ceontea (nyugodjék) egy interjúban bevallotta, azon a megegyezést kereső beszélgetésen győződött meg arról, hogy velünk nem lehet szót érteni, s elrettentő példaként említette, hogy a Vártemplom lelkesze, Fülöp G. Dénes „magyarul mert felszólalni a románok színe előtt” (!).

1989. december 22-e után – nevezhetjük fordulattalnak, rendszerváltásnak vagy sületlen szellemeskedéssel gengerszerváltásnak – tehát következett a komor megvilágosodás, de tagadhatatlan, hogy az első napok varázslatosak voltak, s személyre szólt, hogy ez a varázslat kinek mennyire és meddig volt elbűvölő. Számomra a több évtizedes szorongást feloldó, felszabadító élmény az volt, amikor december 27-én este ott álltunk a Városháza előtt Lezsák Sándorral, és a forgalmat irányítva hangtölcsérbe kiabáltuk: „Balra kanyarodjatok, gyülekező a Hadsereg téren.” Úgy emlékszem, 146 autóból állt a konvoj, amely élelmiszert, gyógyszert és könyveket hozott, az első kocsiban – egy Trabantban – Furmann Imre kuporgott, az utána következőkből is jórészt barátaim és ismerőseim, a mélyben csodásán működő haza bejáratott futárai köszöntek rám. Az anyaország sokáig, tulajdonképpen mindmáig erejét meghaladva özönlötte Erdélybe a segélyeket. Sajnos azonnal kialakult a segélyek vámszedőinek egyre szélesebb rétege is, de ennél fontosabb volt az, hogy végre kinyílt a világ, útlevelhez lehetett jutni, és a dörzsöltebbek már Magyarországon ünnepelték az újévet.

Pillanatképek a tüntetésről, 1988. június 27. (Fotók: Zétényi Zsolt)

Segélyszállítmánnal megrakodott teherautó kipakolása Marosvásárhelyen, 1989/90 telén.

Fotó: FORTEPAN / Várhelyi Iván adományozó (Képszám: 74149)

A magyar diplomácia azokban a napokban kitett magáért. Egy küldöttség még decemberben Bukarestbe repült, s biztosította az új vezetőséget, hogy az anyagi segítségen túlmenően Magyarország készen áll új fejezetet nyitni a két ország kapcsolatában. A média résen volt: december 25-én éjjel, miközben néhányan Sütő Andrást őrizve virrasztottunk, bekopogott az ablakon Chrudinák Alajos, aki Menyőrről, Tökés Lászlótól érkezett. Nyomában özönlött az ismert és ismeretlen újságírók és filmesek hada. A hangadó értelmiség is gyorsan mozdult: január 6-án Sütő András lakásán Csoóri Sándor fogadására gyűltünk össze, kíséretében ott volt az akkor számunkra még ismeretlen Antall József.

Végezetül egy gondomat szeretném megosztani. Én – talán nem vagyok ebben egyedül – fiatal koromban úgy éreztem, hogy fafejű öregekkel vitázom át az ifjúságomat. Vénségemre megijedtem magamtól, mert úgy érzem, fafejű fiatalokkal vitázom át az öregségemet. Pedig egykor biztos voltam benne, hogy mindig szót fogok érteni a fiatalokkal, éppen azért, mert annyi értetlenségbe ütköztem. Nem panaszként mondom – utálok, hogy a panaszkodásból népszokás lett –, de értetlenül állok az értetlenség előtt. Arról van szó, hogy mások mellett mi, akarva-akaratlanul láttuk történni a történelmet: nemcsak körülöttünk, hanem velünk történt meg, sőt bizonyos értelemben általunk is, mert belekeveredtünk, belekevertük magunkat. Élmé-

nyeinket szeretnénk átadni az utánunk jövőknek, hátha vállra veszik gondjainkat, okulnak hibáinkból. Titkon azt is reméljük, talán valakinek sikerül végigvinni azt, ami nekünk nem, vagy csak félig sikerült. Régóta tudom, hogy az emberi haladás egyik legnagyobb akadálya az, hogy a tapasztalatok jó része személyre szóló, s mint ilyen átadhatatlan, mégis elkésérít, amikor az értetlenség falába ütközöm. Mostanában a szokásosnál gyakrabban faggatnak fiatal történészek, s rémülten állapítom meg: vagy én kommunikálok rosszul, vagy a kérdezők képtelenek felfogni, amit mondok. Ők mást olvastak vagy hallottak arról, amit én láttam és átéltem, s olvasmányaiknak jobban hisznek, mint a mi személyes tapasztalatainknak. Nemcsak a történelmet láttam történni, hanem a történetírást is, s bevallom, *retrospektíve* is kételyeim támadtak a történelmi igazsággal szemben. Rossz pillanataimban – egyre gyakrabban vannak ilyenek – már azt sem tartom teljesen valószínűnek, hogy a történelem nagy pillanatai pontosan úgy történtek, ahogy a krónikások beszámolnak róla. Még szerencse, hogy március 15-ével kapcsolatban Petőfi Sándornak hiszek. Marosvásárhely „fekete márciusáról” például meggyőződéseim szerint jóindulatú és felkészült fiatal magyar történészek tollából a tárgyilagosság álcája mögött pontatlan és ezért hamis könyv született, amely ugyanazzal a mércével méri a védekezőt és a támadót, s elmarasztalja a magyarokat, mert – Bálint György szavaival – „példátlan brutalitással védekeztek”. (Bálint György a múlt század harmincas éveiben idézi egy polgári újság szalagcímét: „a tüntetők példátlan brutalitással védekeztek.”)¹ Ugyancsak ide kívánczik Bálint György halhatatlan figyelmeztetése: „ifjú intellektuelek, legyetek igazságosak. Ne mérjétek egyenlő mértékkel!”² Félreértés ne essék: nem a történészek objektivitására való törekvésének a jogát kérdőjelezem meg, hanem a lényegre

látó elemzést hiányolom. Vigaszért vagy legalább magyarázatért a lényeglátó Ryszard Kapuścińskihez fordulok, aki szomorúan ír arról, hogy: „van a tudásnak olyan része, amely az adott időszak, kor, nemzedék légkörében honos. Ezt a tudást csak az birtokolhatja, aki abban a korban él, ez a tudás nem adható át, nem szerepel a kézikönyvekben. Ez az oka annak, hogy még komoly történészek szövegében is sok a hézag, a fehér folt, az aránytalanság, a félreértés, a téves ítélet, s ezek nem rosszindulatból vagy közönséges felszínességből fakadnak, hanem abból, hogy az illető történész nem tudja beleélni magát a korba, nem tapasztalta meg személyesen azt, amiről ír.”³

A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum munkatársainak óriási felelőssége van a teljes igazság kíméletlenül pontos feltárásában, ezért a kutató kíváncsiságán kívül az átlagnál jóval erősebb empátiát várunk el tőlük, amikor azokkal beszélnek, akiket a bőrükön és a bőrük alatt égett mindaz, amit azokban az években, évtizedekben átéltek. Mert lehet, hogy igaza van a költőnek, miszerint „minden elmondhatatlan” (Hervay Gizella), az is lehet, hogy a replikában is van igazság – „minden felfoghatatlan” –, de nem nyugodhatunk bele abba, hogy egymás számára közölhetetlenek vagyunk.

(E tanulmány a RETÖRKI 2014. október 17-i, *Magyarok a rendszerváltásban – határon innen és túl* című műhelybeszélgetésén elhangzott előadás szerkesztett változata. A szöveg megjelent a *Felvidéki Magyarok* 2014/4. és az *Aracs* 2015/2. számában.)

¹ Bálint György: *Jégtáblák, könyvek, koldusok*. Budapest, Athenaeum, 1937. (Budapest, Magyar Elektronikus Könyvtárért Egyesület, 2014).

² Uo.

³ Kapuściński, Ryszard: *Lapidárium*. Budapest, Századvég–Európai Utas, 1993.

Tájékoztató

A Marosvásárhelyre tervezett segélyszállítmány menetrendjében a következő változás történt.

- 1.) A román katonai hatóság a tervezett 100-120 kocsiból álló menetoszlop védelmét nem biztosítja. Kérésünkre a MÁV külön MDF-szerelvényt indít Püspökladány állomásról Marosvásárhely célállomásra. Ez az MDF-szerelvény tehát nem menetrendszerinti járat. Védelmét a román katonai kíséret garantálja.
  - 2.) Az MDF-szerelvény vagonokból, gépkocsik szállítására alkalmas kocsiból, valamint két személyszállító kocsiból áll.
  - 3.) Az MDF szervezésében Püspökladány vasútállomásra érkezett segélyszállítmányok továbbítása az alábbiak szerint történik:
    - Minden kocsi, teherautó (stb) vezetője töltse ki és adja le a Segélyszállítmány Marosvásárhelyre jelzésű lapot. Ezek segítségével összesítjük a teljes szállítmányt.
    - A vagonokba katonák segítik a berakodást.
    - Aki a saját felelősségére el akarja kísérni a szállítmányt Marosvásárhelyre, az szálljon föl a személyszállító kocsikba. A továbbiakról Bogárdi Zoltán ad tájékoztatást.
    - 8-10 személygépkocsi szállítására van lehetőségünk, aki ezt igénybe akarja venni jelentkezzen Csóti Györgynél.
    - A rakodás hajnali 5 órától folyamatosan kb 8-ig történik.
- Az utazás időtartama várhatóan 2-3 nap, a marosvásárhelyi érkezéstől függ.

Bduapest, 1989. december 28.

Lezsák Sándor

Lezsák Sándor

Lezsák Sándor tájékoztató levele a Marosvásárhelyre tervezett segélyszállítmány menetrendjéről. 1989. december 28. Rendszerváltó Archívum, Lakitelek.

Bandi István

Az 1989-es romániai forradalom árnyai

Kérdések és válaszok egy még lezáratlan jelenségről

Lassan három évtizede, hogy lezajlottak a romániai véres események. A hatalmas társadalmi megrázkódtatás következményei még ma is befolyásoló tényezőként vannak jelen szomszédunknál. A Tőkés László mellett kiálló közösség néma tüntetésétől a temesvári kegyetlen vérengzéseken keresztül a december 22-én a Ceaușescu házaspár menekülésével lezáruló diktatúra bukásáig számos, ma már mindenki számára közismert és elfogadott történeti eseményre emlékezhetünk. A Központi Pártbizottság épületének tetejéről végrehajtott helikopteres menekülés azonban nem lezárta, hanem éppenséggel kirobbantotta az erőszakhullámot.

A szerző történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) tudományos munkatársa

Az 1989 decemberében történtek felelőseit az igazságszolgáltatásnak kell megtalálnia, de a történészek felelőssége rekonstruálni az eseményeket. A feladat súlya abból kifolyólag is óriási, hogy a főszereplők még velünk élnek, és az elmúlt évtizedekben a maguk logikája szerint építették a részvételükkel lezajlott események narratíváját. A kutató további nehézséggel is szembesül akkor, amikor levéltári forrásokat keres az ügy tisztázáshoz.¹ Az említett időszakot e

források alapján kutatni szinte lehetetlen, ezért a gyorsan gyarapodó visszaemlékezések és az 1989-es eseményeket vizsgáló illetékes parlamenti bizottságok eddig megjelent jegyzőkönyvei nagy segítséget jelentenek a téma iránt érdeklődőknek.

A múltfeltárás mellett ösztönzően hat az a felismerés, hogy a hosszúra nyúlt átmeneti korszak meghatározó politikai szereppel bíró reformkommunista személyiségei mellett² a Securitate állományának jelentős

tés: 2018.06.06.). A címben említett időszak alatt összesen 953 román állampolgár hunyt el erőszakos cselekmények következtében (*Monitorul Oficial – Hivatalos Közlöny* 645/20.07.2004). Jelen sorok leírásáig Romániában a hatályos jogszabályok szerint a kommunista diktatúra erőszakos szervei iratainak őrzésével megbízott CNSAS (Securitate Irattárait Vizsgáló Országos Tanács) csak december 22-vel bezárólag vehetett át iratokat az illetékes szakszolgálati szervektől. Köztudott azonban, hogy a Securitate tovább működött december 30-ig, ugyanis a CFSN (Nemzeti Megmentési Front Tanácsa) 33. számú rendelete csak 30-án számolta fel hivatalosan az erőszakos szervezetet.

² Robert D. Kaplan *Európa árnyékában. Két hidegháború és három évtizednyi utazás Romániában és azon túl* című művében Ion Iliescut mint reformkommunistát mutatja be, aki ugyan stabilitást hozott Románia számára a kilencvenes évek első felében, de gazdasági intézkedéseivel a volt szocialista államok között utolsó helyre sorolta az országot. Decembri politikai tevékenysége erőszakos hatalomátmentésnek tűnik, amely biztosította a konzervatív kommunista szereplők lecserélését egy liberálisabb csoportra, állítja a szerző. Robert D. Kaplan: *In umbra Europei. Două războaie reci și trei decenii de*

¹ Mădălin Hodor: 9 zile lipsă! Ce a făcut Securitatea între 22 și 30 decembrie 1989? (A hiányzó kilenc nap! Mit csinált a Securitate 1989. december 22. és 30. között?), *Revista22*, 2017.10.10. <https://revista22.ro/70266356/9-zile-lips-ce-a-fcut-securitatea-ntre-22-i-30-decembrie-1989.html/>. (Utolsó letöl-

része is tovább szolgált az új társadalmi berendezkedés megújult szakszolgálati intézményeiben, sőt a volt hivatásosok a gazdasági és civil szférában is mély gyökeret eresztettek.³

Az 1989 decemberében Romániában bekövetkezett tömeges erőszak okaira sokan keresték, és keresik ma is a választ. Az eltelt évtizedek során a hivatalos álláspont és a társadalom egy része forradalomnak nevezte a '89-ben történeteket. Tényleges változást az események megismerésében és értékelésében a romániai Legfelsőbb Ügyészség katonai részlegének 2017. december 17-i nyilatkozata jelentett, amely kimondta, hogy 1989 decemberében Ceaușescu elmenekülését követően „nem keletkezett hatalmi vákuum”, illetve az ország irányítását átvett katonai és politikai csoport cselekedeteire jellemző volt a megfélemlítés, vagyis „létezett a diverzió [...] és ez számos haláleset, sérülés és rongálás legfőbb oka volt”.

Írásom rövid, vázlatos áttekintést kíván nyújtani a Ceaușescu-korszak utolsó napjairól és a kivégzés utáni időszakról, körüljárva a terrorista-, valamint az idegen hatalmak beavatkozásával kapcsolatos jelenségeket, illetve a román erőszakszervek szerepét az említett eseményekben.

A román társadalom 1980-tól a Ceaușescu által meghirdetett „aranykorszak” intézkedéseinek következtében tűrőképessége határára ért. A mindennapokat meghatározó éhség, hideg, elsötétítés, az állandó sorban állás, a háborús időkre jellemző jegyrendszer és az ezeket kísérő szellemi fásultság az „új ember” sztereotípiái voltak. Az első számú vezető megalomániája és erőltetett szisztematizálási elképzelései a társadalom és az ipar leépüléséhez vezettek. Az 1968-as prágai bevonulásból való kimaradás Ceaușescu számára a nyugati pénzcsapokhoz való hozzáférést jelentette. A hetvenes évek elején az IMF-től és a KGST

hitelalapjától felvett kölcsönök a hetvenes évek végére az olajválság következtében 6 milliárd dollárról 11 milliárdra növekedtek.⁴ Az „aranykorszak” első döntése volt a hitelek határidő előtt való visszafizetése. Románia 1989 márciusára a 21 milliárd dollár hitel visszafizetése után pénzügyileg függetlenné vált, de ennek a kényszerített intézkedésnek visszafordíthatatlan társadalmi következménye lett.

A Securitatétól mindig is a társadalmi rend megdöntésére irányuló kísérletek felderítését, megelőzését, illetve felszámolását várta Ceaușescu és a hatalmi elit. A nyolcvanas évek második felében megkövesedett államapparátus leghatékonyabb része ez a szervezet volt, noha vezetője, Tudor Postelnicu⁵ pártvonalon, Ceaușescu bizalmasaként került előbb az Állambiztonsági Igazgatóság (DSS),⁶

⁴ Ilarion Țiu: Cum a ascuns Ceaușescu de FMI situația reală a economiei românești (Hogyan rejtette el Ceaușescu az IMF elől a román gazdaság valós helyzetét). www.historia.ro/sectiune/general/articol/cum-a-ascuns-ceausescu-de-fmi-situatia-reala-a-economiei-romanesti (Utolsó letöltés: 2018.06.06.) Eredeti forrást közölt Țiu arról a rendeletről is, amelyben a diktátor elrendelte, hogy a külföldi hitelek visszafizetése után tilos bárkinek is hitelt felvenni külföldről. Ilarion Țiu: Achitarea datoriilor externe. Ultimul proiect grandios al lui Ceaușescu (Külföldi tartozás visszafizetése. Ceaușescu utolsó grandiózus terve) www.sferapoliticii.ro/sfera/179/art11-Tiu.php (Utolsó letöltés: 2018.06.06.).

⁵ Tudor Postelnicu (1931–2017): Esztergályos. Az ötvenes években az UTM (Ifjú Munkások Szövetsége) Szervezési Részlegének vezetője és a Központi Bizottság tagja, 1976–1978 között Buzău megye első titkára volt. 1978 márciusában nevezték ki a DSS vezetőjének államminiszteri rangban. A DSS vezetői beosztásából 1987 októberében léptették elő belügyminiszterré, amely tisztséget 1989. december 22-ig töltötte be.

⁶ A DSS valójában a titkosszolgálati területeket lefedő minisztériumi szervezeti egység. Jogelődje az MSS (Ministerul Securității Statului) Állambiztonsági Minisztérium, amely 1951-től 1955-ig önálló minisztériumként működött. 1956-tól kisebb-nagyobb megszakításokkal a MAI (Ministerul Afacerilor Interne) a Belügyminisztérium egyik államtitkárságaként (Főigazgatóság megnevezéssel) működött. Irányítását egy állambiztonsági tanács élén álló miniszter-helyettes töltötte be. A DSS 1972-től 1989-ig hét főigazgatósággal működött: hírszerzés, belső hírszer-

călătorie prin România și dincolo de ea. București, Humanitas, 2016, 164–169.

³ Részletekről lásd: Marius Oprea: *Moștenitorii Securității (Securitate örökösei).* București, Humanitas, 2004.

majd 1988-tól a belügyminiszteri székbe. A korabeli titkosszolgálat feladatának megfelelően tájékoztatta az ország vezetőjét a nemzetközi fejleményekről.⁷ Így a Málta szigetén, december 2–3-án bekövetkező Gorbacsov-Bush találkozóáról, majd az ott született „megállapodásról”⁸ is elemzés formájában került jelentés a legfőbb vezető asztalára. Ahogy a korábbi, a nyolcvanas évek második felében a varsói államokban beindult változásokra adott stratégiai válaszai anakronisztikusnak értékelhetők,⁹ úgy az utolsó, december 4-i moszkvai látogatásán¹⁰ való megnyilvánulása szintén merev és reformoktól elzárkózó volt. A valóságtól való elszakadást már az amerikai szakszolgálatok is régen felderítették: ezzel együtt felmérték egy potenciálisan bekövetkező változás esetére a lehetséges és irányítani

képes vezetőt Ion Iliescu¹¹ személyében.¹²

Közismert tény, hogy a Temesváron fellobbant forradalmi események központjában Tőkés László személye állt. December 17-től, Szilágymenyőre szállításától azonban már nem játszott szerepet a további történetekben. Az 1987-es brassói események konzekvenciái alapján a belügyi és katonai vezetés úgy döntött, erőszakos intézkedésekhez folyamodik Temesváron, ám ezúttal a fegyverhasználat sem vezetett eredményre. Temesvár gyakorlatilag december 20-án kivívta függetlenségét. A helyszínre küldött katonai és belügyi tábornoki kar a helyi és központi politikai vezetők utasítására a megmozdulások letörése irányába tett intézkedéseket. Az új hatalom kegyeért versengve egymást nem kímélve próbálták bizonyítani, hogy saját fegyverműködésük alakulatai nem felelősek az elkövetett gyilkosságokért.¹³

Sem a politikai vezetés, azaz a Központi Bizottság,¹⁴ sem pedig a Securitate testü-

zés, gazdasági kémelhárítás, kémelhárítás, katonai kémelhárítás, személy- és objektumvédelem, vizsgálati főigazgatóság.

⁷ A 0075/989 számú, 1989. december 1-én kelt titkos jelentésben tájékoztatta a DSS Ceaușescu arról, hogy a két nagyhatalom találkozásán a hatalmi szférák megtárgyalása lesz napirenden. Cristian Troncotă: *Duplicarii. O istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale Regimului comunist din România. (A kétszínűek. A romániai kommunista rendszer és biztonsági-, titkosszolgálatainak története)*. București, Editura Elion, 2003, 207–208.

⁸ Pontos jegyzőkönyvi átírata olvasható itt: usaarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB298/Document10.pdf (Utolsó letöltés: 2018.06.06.)

⁹ Részletesen tárgyalja a bukás okait: Adam Burakowski: *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989. Geniul Carpaților. (Nicolae Ceaușescu diktatúrája 1965-1989, a Kárpátok géniusza)*. București, Polirom, 2016, 385–400.

¹⁰ Az említett találkozón is a külön utas álláspont mellett kardoskodott és túldimenzionálta saját nemzetközi szerepét azzal, hogy javaslatokat fogalmazott meg más varsói tagállamoknak, mit tegyenek a szovjet csapatkivonás ügyében. Érvrendszerének és gondolkodásának merevségéről többek között: Vasile Buga: *Sub lupa Moscovei politica externe a Romaniei 1965–1989 (Moszkva nagytája alatt. Románia külpolitikája 1965–1989)*. București, INST, 2015.

¹¹ Ion Iliescu (1930): 1944-ben lépett be az UTM-be (Ifjú Munkások Szövetsége), majd 1953-ban a PMR-be (Román Munkáspárt). A bukaresti Műszaki Egyetemen és a moszkvai Energetikai Intézetben folytatta tanulmányait. 1956-tól az UTM KB titkára és a párt KB tagja. A hatvanas években a RKP KB propaganda osztályának vezetője. 1971-től előbb Temes megye első titkára, majd 1974-től 1979-ig Iași megyében töltött be hasonló szerepet. 1984-től a Műszaki Kiadó vezetője. 1989-ben a FSN (Nemzeti Megmentési Front) alapító tagja, majd az ebből kialakuló baloldali pártok – FDSN, PDSR és végül a PSD – meghatározó és irányító személyisége volt. 1990-től 1996-ig, majd 2000-től 2004-ig Románia államelnöke. Vádlottként szerepel az 1989-es forradalom és az 1990-es bányászjárás pereiben.

¹² A CIA már a nyolcvanas évek elején potenciális riválisként tartotta számon Ion Iliescut, amelyben konkrétan a következőt állították róla: „would be an important figure in a post-Ceaușescu leadership”. 16. www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIA-RDP83B00228R0001000700004-7.pdf (Utolsó letöltés: 2018.06.06.)

¹³ Például: Filip Teodorescu: *Un risc asumat. Editur Viitorul*. București, Romanesc, 1992. A Temesvárra küldött kémelhárítási vezető határozottan állította, hogy a Securitate egységei nem használtak fegyvert a tüntetők ellen.

¹⁴ Burakowski i. m. 2016, 411. Amikor Ceaușescu a Politikai Bizottság Végrehajtó Bizottsága előtt formálisan le-

Katonák igazoltatnak Temesváron a Bulevardul Republicii-n a romániai forradalom idején.

Fotó: FORTEPAN / Urbán Tamás adományozó (Képszám: 47044)

letileg, szervezett formában nem fordult szembe nyíltan Ceaușescuval 1989. december 22-i meneküléséig.¹⁵ A Securitate vezetője/vezetése, személyesen Iulian Vlad,¹⁶ az önmagát hatalomba helyező honvédelmi miniszter parancsnoksága alá helyezte magát. Ugyanez történt a legütőképesebb magasabb titkosszolgálati egységekkel, a Terrorelhárító Különleges Alakulattal (USLA – Unitatea Specială de Luptă

mondott, egyben támogatást kért a jelenlévő tagoktól, mindenki támogatásáról biztosította a diktátort.

¹⁵ Virgil Măgureanu–Alex Mihai Stoenescu: *De la regimul comunist la regimul Iliescu (A kommunista rendszertől az Iliescu rendszerig)*. București, Editura RAO, 2008, 118.

¹⁶ Iulian Vlad (1931–2017): 1946-ban lépett be az RKP-ba, majd ifjúsági aktivistaként tevékenykedett 1947-től 1951-ig. A tisztiiskola elvégzése után került a Belügyminisztérium Politikai Főigazgatóságára. Karrierjét a Belügyminisztérium személyzeti igazgatóságán kezdte, és 1967-ben az említett igazgatóságnak a helyettes vezetője lett. 1967-től 1974-ig az Oktatási Igazgatóság vezetője volt. Ezt követően kinevezték a băneasai aktív tiszti főiskola parancsnokának (1974–1977). 1977-től tíz évig államtitkárként dolgozott a Belügyminisztériumban, „a kémstruktúrák koordinálásával kapcsolatos sajátos feladatokat” látott el. 1987. október 5-én nevezték ki a DSS vezetőjének, államminiszteri rangban, mely tisztséget letartóztatásáig, 1989. december 31-ig töltötte be.

Antiteroristă) és a Securitate Csapatok Parancsnokságának (CTS – Comandamentul Trupelor de Securitate) alakulataival is, amelyek ugyancsak december 22-éről 23-ára virradó éjszaka a hadsereg közvetlen irányítása alá helyezték magukat és sokan arra gondoltak (tévesen), hogy a Securitate egységes szervezetként aláveti magát az új hatalomnak.¹⁷ Perdöntő az a nyilatkozat, amelyet a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa (Consiliul Frontului Salvării Naționale – CFSN) nevében 1989. december 23-án hajnal 5 órakor olvastak be élő televíziós közvetítésben. E szerint „a Hadsereg és a Securitate teljességgel együttműködnek az ország stabilitásának és a polgárok nyugalmanak biztosításában.”¹⁸ A titkosszolgálatok természetéből adódott, hogy próbálták védeni önmagukat, mint intézményt. Ezt cselekedte az Állambiztonsági Főosztály (DSS) vezetése is, amikor 1989 novemberében olyan központi tájékoztatást adott ki területi szerveinek, miszerint a közeljövő magában hordozza a diktátor bukását vagy akár halálát, és olyan események

¹⁷ Peter Siani-Davies: *Revoluția Română din decembrie 1989 (Az 1989 decemberi román forradalom)*. București, Humanitas, 2006, 208–212. Továbbá lásd: Iulian Vlad 1993. október 19-én, az 1989-es eseményeket vizsgáló szenátori bizottság előtt tett vallomását.

¹⁸ Alexandru Duțu: *Revoluția din Decembrie 1989. Cronologie (Az 1989. decemberi forradalom. Kronológia)*. Craiova, Editura Sitech, 2010, 209.

várhatók, amelyek során összeütközésekre kerül majd sor a hadsereg és a tüntetők között.¹⁹ Erre a helyzetre felkészítve az államányt a DSS szakmai előjárói parancsba adták, hogy Ceaușescu-ellenes megmozdulások esetén a Securitate államánya ne avatkozzon be erőszakos eszközökkel az eseményekbe.²⁰ A nyomok szisztematikus eltüntetése ellenére megfelelő mennyiségben maradt fenn irat a fegyverhasználatról²¹ és a holttestek eltüntetéséről.²²

Valójában azonban látszólagos inaktivitás jellemezte a Ceaușescu-rendszer titkosszolgálatát, ugyanis nyíltan nem lépett fel a diktátor ellen (egyész amlékezők szerint mindez a pártvonalról érkező bábok szolgálalkúsége és hozzá nem értése miatt történt).²³ Ez a magatartás mentette át az államány egy jelentős részét.

Egy, a Stasi levéltárából származó jelentés szerint egy 1988. szeptemberi NATO véleményezés alapján tudjuk, hogy a Securitate államányát három csoportba sorolták. Az első csoportba azok a magas vezetői beosztásban lévők tartoztak, akik kizárólagosan

a diktátornak köszönhatték karrierjüket, így lojalitásuk megkérdőjelezhetetlen volt. A másodikba azokat sorolták, akik a legtöbbben voltak és szakmai alapon fogták fel kötelességüket, ami gyakorlatilag azt is jelentette, hogy kevésbé volt meghatározó számukra a politikai nézet, éppen ezért más berendezkedés alatt is teljesítették volna szakmai feladataikat. Az utolsó csoportba kerültek azok az általában a fiatalabb korosztályhoz tartozó hivatásosok, akik csak karrierjük felépítésére törekedtek, és ebből kifolyólag egyáltalán nem fogalmaztak meg kritikát a korabeli vezetéssel szemben.²⁴

Iulian Vlad, a Securitate 1989-es vezetője és más korabeli vezető tisztek visszaemlékezései – melyek irányultsága nem lehet véletlen – egy versenyképes szervezet képét rajzolják meg. Egy olyan vezetését, amely felismerte a szervezet megvédésének lehetőségét – pontosan az inaktivitás révén: a törvény mögé bújva, csak tájékoztatási feladatát ellátva. Általuk propagált álláspont, hogy ezzel az inaktivitással közvetlenül elősegítették a forradalom győzelmét.²⁵ Más képet fest az 1989 utáni kémelhárítás első vezetőjének, Virgil Măgureanunak²⁶ a visszaemlékezése, aki szerint szervezeti- leg vagy egységesen, parancsra cselekedve semmit sem tett a testület, de számos olyan egyedi esetet ismert, amelyek még a bukás előtt történtek, és a menekülésről, illetve elrejtőzésről szóltak.²⁷ Mindezek jelzik, hogy 1989-ben a forradalmi események során az akkori szakszolgálatok nem

¹⁹ Șerban Săndulescu: *Decembrie '89. Lovitura de stat a confiscat Revoluția Română (A puccs elrabolta a román forradalmat)*. București, Editura Omega Ziua Press, 1996, 246–282. Dumitru Rășină ezredes számol be arról, hogy a brassói területi szervezet kérésében elhangzott eligazításon konkrétan elhangzott, hogy Ceaușescu három hónapon belül meghal.

²⁰ Troncotă *i. m.* 2003, 165.

²¹ Mădălin Hodor: *Securității care au tras la Timișoara. Listele lui Ambrozie (Szekusok, akik lőttek Temesváron. Ambrus listája)*. *Revista22*, 2017.11.07. <https://revista22.ro/70267167/securitii-care-au-tras-la-timioara-listele-lui-ambrozie.html> (Utolsó letöltés: 2018.06.06.) Egy jegyzék azokról a hivatásos belügyes tisztekről, akik már december 17-én fegyvert és lőszert vettek át az illetékes raktárostól. 1990 januárjában egy belső vizsgálat során ugyanaz a raktáros újabb listát állított össze a visszavételezésről, a hiány egyértelmű bizonyítéka a fegyverhasználatnak.

²² A holttestek elégetése a „Trandafirul” (Rózsa) fedőnevet kapta, és a felelősséget a belügyesek Elena Ceaușescura hárították, mondván, ő rendelte el a műveletet.

²³ Ionel Gal: *Rațiune și represiune în Ministerul de Interne, 1965–1989 (Ésszerűség és megtorlás a Belügyminisztériumban, 1965–1989)* I. kötet. Iași, Editura Domino Kiadó, 2001, 150.

²⁴ Stejărel Olaru–Georg Herbstritt: *STASI și Securitatea (STASI és a Securitate)*. București, Editura Humanitas, 2005, 400.

²⁵ Troncotă *i. m.* 2003, 230.

²⁶ Virgil Măgureanu (született Asztalos Imre, 1941): 1969-ben filozófia szakon szerzett oklevelet a Bukaresti Egyetemen. 1978-ban doktorált, és 1989 elejéig tanított a Ștefan Gheorghiu Politikai Akadémián. Ceaușescu politikájának bírálata miatt 1989 májusában távolították el Bukarestből, és került Focșaniba, a Vrancea megyei Múzeumba. Az 1990 márciusában felállított SRI (kémelhárítás) vezetőjévé nevezték ki. 1997-es lemondása után tanári pályáját folytatta a Bukaresti Egyetemen, ahol politikai szociológiát oktatott. Vádltként szerepel az 1990-es „bányászjárás” perben.

²⁷ Măgureanu–Stoenescu *i. m.* 2008, 56.

rendelkeztek egységes tervvel a helyzet kezelésére, és nem voltak szervezetileg összehangban az alakuló politikai centrummal sem.

A forradalom csak a főváros bukásával lehetett győztes. Az események oksági láncolata ebbe az irányba mozdult el: a diktátor 21-én nagygyűlést rendelt el a KB épülete előtti térre, ahol a dolgozó népnek bizonyítani kellett volna hűségét, és elítélni az „idegen titkosszolgálatok által feltüzelt” temesvári elemeket.²⁸

A megfelelő pillanatot kihasználó, december 22-én délelőtt a KB épületében megtartott vezetői ülés²⁹ után és Milea, a fegyveres erők (MApN) miniszterének (gyanús) halála következtében a belügyi és a honvédelmi állomány egy része visszavonult Stănculescu (MApN miniszter), illetve Iulian Vlad titkosszolgálati vezető utasítására.

A bukás előtti 271 halott, a december 22. és 25. közötti 715 áldozat, majd a diktátor házaspár halála utáni további 113 személy eleste jelöli a decemberi események korszakait. A forradalom diktátorral való küzdelme után a terroristákkal folytatott harc időszaka következett. A tény az, hogy terroristát nem állítottak bíróság elé. Sőt arra a kérdésre, hogy kik voltak a terroristák, ügyességi vallomásában Iulian Vlad volt titkosszolgálati vezető azt válaszolta: „elemezve a Fővárosban lezajlott terrorista műveleteket, a rendelkezésre álló adatok és információk alapján, [...] ezeket a műveleteket az V. Igazgatóság (a párt felső vezetésének védelmét ellátó szervezeti egység), az USLA (Terrorelhárító Különleges Alakulat), a CTS (Securitate Csatatok Parancsnoksága) és a Securitate más különleges egységei hajthatták végre.”³⁰

²⁸ Ez a retorika rendszeresen visszatér az 1989-es események során, 22-e előtt és után egyaránt. A fogalomhasználat még az 1990. júniusi bányászjárás idején is felbukkan a frissen megválasztott Ion Iliescu államelnök nyilvános megszólalásaiban is. A magyarázat abban rejlik, hogy az 1989 előtti szolgálatok szakemberei hasonló ellenségképet sugalltak mind Ceaușescunak, mind pedig Iliescunak.

²⁹ Ceaușescu parancsára a KB épületében állították fel az egységes katonai parancsnokságot.

³⁰ Mădălin Hodor: Cine au fost „teroriștii”? Iulian Vlad

A diktátor menekülése után a titkosszolgálat vezetőinek jelenléte a HM-ben, az új katonai vezetés társaságában sem volt elegendő ahhoz, hogy a katonai egységek és a Securitate (Comandamentul Trupelor de Securitate – Securitate Csatatok Parancsnoksága – CTS) egységei között megszűnjön a félreértés és a konfliktusos helyzet.³¹ Számos esetben az átláthatóság és a dezinformálás szedte áldozatait mindkét oldalon. Egy ilyen eset volt az USLA (Terrorelhárító Különleges Alakulat – Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă) egy alakulatának legyilkolása a december 23-áról 24-ére forduló éjszaka, amikor a Honvédelmi Minisztérium épületét védő tankezred szétlőtte az odarendelt terrorelhárító egység csapatszallítóit. Az eset jól mutatja, hogy a forradalmi helyzetet a hatalmi csoportok sajátították ki az újrendeződéshez, és hogy helyezkedésük folyamatában a hadsereggel szemben a titkosszolgálatok alulmaradtak.

Az új hatalom első politikai szerve, a Ion Iliescu vezette CFSN (Consiliul Frontului Salvării Naționale), a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa december 26-án kelt 4. számú rendelete határozott arról, hogy a Securitate intézményileg a Nemzetvédelmi Minisztérium alárendelésébe kerül.³² A szerveződő új államhatalmi berendezkedés ezzel a döntéssel lezárta a Securitate történetét, és elindította az új titkosszolgálati struktúra kialakítását. A végleges szervezeti felszámolást mégis a december 30-án kelt 33. számú törvényrendelet jelentette. A döntés a szervezet felszámolása pilla-

spune ca erau de la Securitate (Kik voltak a „terroristák”? Iulian Vlad azt állítja, hogy a Securitatétól voltak). *Revista22*, 2017.12.21. <http://revista22.ro/70268377/cine-au-fost-teroristii-iulian-vlad-spu-ne-c-er-au-de-la-securitate-declaratie-olografa.html> (Utolsó letöltés: 2018.06.06.)

³¹ Florica Dobre–Florian Banu–Camelia Duica–Silviu B. Moldovan–Liviu Țăranu: *Trupele de Securitate, 1949–1989 (Securitate Csatatok, 1949–1989)*. CN-SAS, București, Editura Nemira, 2004, 621. 1990. áprilisi összefoglaló jelentés a 4. román hadsereg fenyegető hadműveleti tevékenységéről a CTS lak-tanyái ellen.

³² *A Monitorul Oficial al României (Hivatalos Közlöny)* 1989. december 27-én (I. évfolyam, 5. szám) publikálták az említett rendeletet.

natában 15 322 személyt érintett, ebből 10 114 tiszt, 3 179 altiszt és 1 288 polgári alkalmazott volt. Ez az állomány fedte le a megyei, illetve központi szerveket, és természetesen a fedett intézmények létszámigényét is. A felszámolás pillanatában Iulian Vlad vezérőrnagy belügyi államtitkári beosztásban vezette a szolgálatokat.³³ December 31-én letartóztatták Iulian Vladot, a korábbi titkosszolgálatok vezetőjét, az ideiglenes vezetéssel pedig Gelu Voican-Voiculescu³⁴ miniszterelnök-helyettest bízták meg.

Összességében úgy tűnik, hogy a volt titkosszolgálatok vezetői *inadekvát* módon mérték fel a forradalmat mint jelenséget, és az annak összetettségéből származó lehetőségek közül azt a taktikait választották, amely rövidtávon kecsegtetőnek tűnhetett. Látni fogjuk azonban, hogy az elitváltás kétes volta magában hordozta az erőszak-szervek strukturális konzerválását is.

Az 1989-es események hatása a fontosabb szereplőkre

Az ideiglenes vezető, Gelu Voican-Voiculescu garantálta a volt szolgálatok személyi állományának védelmét.³⁵ Az új irányító testület a Nemzetbiztonsági Bizottság (Consiliul Siguranței Naționale) lett volna. A volt szervezet lebontásában rejlő lehetőség több szakmai csoport és szervezet érdeklődését felkeltette. A DIA (Direcția de Informații ale Armatei – a Hadsereg Hírszerző

Igazgatósága), a katonai hírszerző szervek úgy tervezték, hogy a Securitate hírszerzési struktúráját, illetve a katonai kémelhárítást átveszik, míg Măgureanu egy mamut titkosszolgálatban gondolkodott, összevonva a volt hírszerzői és kémelhárítói szerveket egy egységes polgári titkosszolgálat keretei között. A nevető harmadik egy régi és elismert hírszerző, Mihai Caraman³⁶ lett, aki 1990. január elején tett látogatást a CFSN elnökénél, és 18-án a Nemzetvédelmi Minisztérium (Ministerul Apărării Naționale – MApN) miniszter-helyetteseként, államtitkári beosztásban kezdhetett el az új hírszerzés megszervezését.³⁷ A hatvanas évek nagy hírszerzőjének felbukkanása, és főleg az, hogy a régi vezetés által elküldött régi kádereket reaktivált, nem tűnt előremutató intézkedésnek. A megújuló szervezet logisztikai és adminisztrációs állománya túlméretezettre sikeredett, ami lehetőséget teremtett a vezetés klientúrája számára.³⁸ 1990. február 8-án a CFSN 111. számú rendelete alapján a még mindig MApN alárendelésében működő CIE (hírszerzés) újabb átszervezés elé nézett. A hadsereg felügyelete csak az év végén szűnt meg, amikor december 13-án a törvényhozás elfogadta a 39. számú törvényt egy önálló SIE (Serviciul de Informații Externe – Román Hírszerző Szolgálat) létrehozásáról. Az új szabályozás szerint a szervezet felügyeletét a CSAT (Consiliul Suprem de Apărare a Țării – Legfelső Országvédelmi Tanács) látta el. Mihai Caraman megerősítették hivatalában, és egészen 1992 áprilisáig ebben a beosztásban maradt. A hírszerzés szervezeti reformja nem következett be, ugyanis

³³ Olaru–Herbsttritt *i. m.* 2015, 436–437.

³⁴ Gelu Voican-Voiculescu (1941): A Bukaresti Egyetemen szerzett geológus-mérnök diplomát. 1970-ben tartóztatták le gazdasági kémkedés és szolgálati titkok kiadása vádjával. Az ügy hátterében egy 1968-as rendszerellenes tüntetés állt. Vizsgálati fogságon túl azonban más jogi következménye nem lett az ügynek. 1985-ben 1 év hat hónapra ítélték a társadalmi rend ellen folytatott ellenséges propaganda vádpont alapján. Az 1989-es események alatt és az új társadalmi berendezkedés kialakításában fontos szerepet vállalt, mint miniszterelnök-helyettes, többek között a Ceaușescu házaspár kivégzésében és az új titkosszolgálatok felállításában is részt vett. 1994-től 1996-ig tunéziai nagykövet, 2000-től 2005-ig a marokkói diplomáciai képviselő első embere. Vádlottként szerepel az 1990-es „bányászjárás” perben.

³⁵ Oprea *i. m.* 2004, 98.

³⁶ Mihai Caraman (1928): A negyvenes évek végén végzte el a BM politikai tiszti képzést, majd 1950-től 1955-ig operatív beosztásban teljesített szolgálatot a határőrségnél. Egyetemi fokozat megszerzése után 1958-ban a párizsi külkereskedelmi kirendeltségre vezényelték. Párizsi szolgálata alatt a NATO ellen folytatott hírszerző tevékenységét a szovjet szolgálatok is elismerték. 1969-es bukása után, a bukaresti központban szolgált 1979-es nyugdíjazásáig. 1990-ben újból szolgálatba állt és az új hírszerző szolgálat (SIE) alapítója volt. 1992-ben vonult nyugállományba vezérezredesi rendfokozattal.

³⁷ Gheorghe Dragomir: *Recviem pentru spioni (Requiem a kémekért)*. București, Editura România în lume, 2006, 355.

³⁸ Uo. 356.

túlságosan központosított és kézi vezérlésű szervezetként működött.³⁹ Caraman bukása újabb régi kádernek nyújtott lehetőséget a felemelkedésre: Ioan Talpeşnek,⁴⁰ aki katonai vonalról érkezett, és Iliescu elnök nemzetbiztonsági, rendészeti tanácsadója volt, miniszter-helyettesi beosztásban. Az amerikai partner bizalmának megnyerése érdekében az új igazgató eleget tett a partneri szakszolgálatok kérésének, és felfedte a rejtett tisztek hálózatát.⁴¹

Az 1990-es év elején, amikor a katonai vezetés mind nagyobb teret nyert a volt titkosszolgálatok felszámolása során (a CIE – a volt hírszerzés is katonai felügyelet alá került), a tízezres szintű titkosszolgálati tisztállomány átvilágításával és az irattárazott műveleti anyagok lefoglalásával hihetetlen mértékű információk birtokosa lett. A politikai kormányzat ugyanakkor úgy érezte, hogy szükség van egy új, saját szakszolgálati szervre. A CFSN 100. számú rendelete alapján felállították az UM 0215 „Serviciul pentru Paza Obiectivelor de Interes Public”⁴² (Közérdekű Objektumok Védelmét Biztosító Szolgálat) szervezetét, amely közvetlenül a Belügyminisztérium alárendelésében működött. Állományába az SMB (Securitatea Municipiului Bucureşti – Bukarest Főváros Securitate szerve) tisztjei és a Securitate IV. Igazgatóság (Katonai Elhárítás) tisztjei kerültek. A meg-

szüntetve újraalakult Miliția szervezetből létrejött Poliție (Rendőrség) szakfeladataira (figyelő, követő, nyomozati-vizsgálati) is igényt tartó UM 0215 szervezet rendkívül rendezetlen képet mutatott a vizsgált időszakban.⁴³ A 0215-ös katonai egységszámú szakszolgálat szervezeti kialakításánál a korábbi Securitate olyan nagy nevei is közreműködtek, mint Nicolae Doicaru, a hírszerzés '60-as, '70-es évekbeli vezetője. Így a korábbi politikai rendőrségi sémák és tevékenységi területek folytonosságot nyertek, mint például „huliganizmus és parazitizmus elhárítása” vagy a politikai pártok megfigyelésével foglalkozó terület, amelyet a június 13-15-i első bányászjárás után számolnak fel. Az említett területeken ebben az időben működő tisztek tevékenysége nyitott kérdés marad.⁴⁴ A két hatalmi (államelnöki, illetve miniszterelnöki) központ körül gravitáló új titkosszolgálati szervezetek azon dolgoztak, hogy gyengítsék és lejárassák a másik tábor szervezeteit.⁴⁵

Az SRI felállítása az 1990. márciusi belpolitikai események nyomán vált sürgőssé.⁴⁶ A CPUN (Consiliul Provizoriu de Uniune Națională – Nemzeti Egység Ideiglenes Bizottsága) még azon hónap 28-án kelt, 181. számú rendeletével létrehozta Románia új kémelhárító szervét, az SRI-t (Serviciul Român de Informații – Román Információs Szolgálat). A Virgil Măgureanu vezette új kémelhárító szervezet személyi állományának első megméréttetése a júniusi bányászjárás idején következett be. Az SRI részleges beavatkozása a hatalom oldalán⁴⁷ komoly kérdéseket vet fel a korabeli kémelhárítás szakmaiságát, illetve a jogál-

³⁹ Măgureanu–Stoenescu *i. m.* 2008, 253.

⁴⁰ Ioan Talpeş (1944): 1970-ben diplomázott történelemből, majd 1980-ban lett a történelemtudományok doktora. 1968-ban lépett be az RKP-ba. 1980-ban fejezte be Szebenben a tisztképző iskolát. 1970-től hivatásos tisztként, mint hadtörténész tevékenykedett a Nemzetvédelmi Minisztérium keretében. 1985-től a Katonai Kiadó főszerkesztője, majd igazgatója volt. 1989-ben ezredesként került Ion Iliescu mellé, majd 1990 és 1992 között katonai és közrendvédelmi elnöki tanácsadóként tevékenykedett. 1992 és 1997 között a hírszerzés (SIE) vezetője volt. Háromcsillagos nyugállományú tábornokként Bulgáriában volt nagykövet. Rövid diplomáciai kitérő után 1999-ben ismételt elnöki tanácsadó és a Nemzetbiztonsági Kabinet vezetője volt 2000 és 2004 között. 2004-ben a PSD (Szociáldemokrata Párt) színeiben jutott parlamenti mandátumhoz. A honvédelmi, közrendvédelmi és nemzetbiztonsági bizottság elnöke is volt.

⁴¹ Măgureanu–Stoenescu *i. m.* 2008, 10.

⁴² Később a korrupciós ügyekről híressé vált DIPI.

⁴³ Alex Mihai Stoenescu: *Din culisele luptei pentru putere (1989–1990). Prima guvernare Petre Roman (A hatalomért folytatott harc kulisszatitkaiból [1989–1990]. Az első Petre Roman kormány.)* Bucureşti, Editura RAO, 2006, 469.

⁴⁴ Oprea *i. m.* 2004, 109–110.

⁴⁵ Dragomir *i. m.* 2006, 359.

⁴⁶ Măgureanu–Stoenescu *i. m.* 2008, 167. és *Monografia SRI 1990–2015*. Bucureşti, Editura RAO, 2015, 68.

⁴⁷ IRRD, *Caietele Revoluției*, 2010, 4–5, 35–85., Mircea Chelaru tábornok volt vezérkari főnök 1990-ben a SRI kémelhárítási vezetője volt. Visszaemlékezései alapján kétségtelen, hogy az SRI beavatkozott Iliescu államelnök oldalán.

lamiság kialakításában betöltött szerepét illetően. Az 1997-ig tartó Măgureanu-korszakra jellemző, hogy a Securitatétól átvett állományt folyamatosan forgatták a szervezetben, megelőzve a rendszerszintű újrarendeződést, valamint elkerülve azt, hogy a szervezet vezetőjét irányítsák.⁴⁸ Az állomány lecserélése ugyanakkor csak fokozatosan történhetett, nem állt ugyanis rendelkezésre megfelelő mennyiségben és minőségben fiatal, illetve az SRI ekkor még rendkívül rugalmasan kezelte az állomány mobilitásának kérdését. Így a MAPN-ből (Nemzetvédelmi Minisztérium) ejtőernyőzött állománynak megkönnyítették a szervezet elhagyását.⁴⁹ A korszak szervezetének működésére komoly hatással volt a ballasztként hurcolt 1989 előtti káderek tömege, akik képesek voltak akadályozni parancsok végrehajtását, vagy akár kompromittálni bizonyos műveleteket is.⁵⁰ Az 1989 utáni romániai szakszolgálati közösség tovább bővült, újabb területekért felelős intézményekkel: SPP – Serviciul de Protecție și Pază (Őr- és Védelmi Szolgálat), STS – Serviciul de Telecomunicații Speciale (Különleges Telekommunikációs Szolgálat), az Igazságügy-minisztérium keretében a SIPA – Serviciul Independent de Protecție și Anticorupție (Védelmi és Korrupcióellenes Független Szolgálat).

Az 1989. decemberi állapotok arra készítették a MAPN vezetését, hogy december 26-án hozzanak létre egy személyi védelmi csoportot hivatásos katonákból. A négy tisztből álló csoportnak kellett biztosítani az FSN (Frontul Salvării Naționale – Nemzeti Megmentési Front) vezetőinek testi épségét. Ez volt az embrionális formája a későbbi SPP-nek, amelyet jogszerűvé a Nemzeti Egység Ideiglenes Tanácsa (Consiliul Provizoriu de Uniune Națională) a 204/1990.05.07. sz. rendelettel tett. Az új struktúrában az egység elsődleges feladata volt az elnök, a kormányfő, a román tisztségviselők és a magas rangú külföldi

hivatalosságok védelme. A nemzetbiztonságról szóló, 1991. július 21-én ratifikált, 51. számú törvény kihirdetése után az SPP független szakszolgálati szerv lett. A Legfelsőbb Védelmi Tanács (Consiliul Suprem de Apărare a Țării) 1990. november 15-én fogadta el az Őr- és Védelmi Szolgálat (Serviciul de Protecție și Pază) megnevezést.

Ezt a szakszolgálati szervezetet számos alkalommal szembesítették azzal,⁵¹ hogy állományában sokan voltak olyanok, akik a korábbi Securitate V. Biztonsági Igazgatóságán is szolgálatot teljesítettek.

A Nemzetvédelmi Minisztérium (MAPN) hírszerző szervének (DIA – Direcția Informații ale Armatei) szerepe megkerülhetetlen volt a decemberi eseményekben, szerkezete mégis egészen 1991. februárig változatlan maradt, amikor megnevezését a Direcție de Cercetare a Armatei-ra (Hadsereg Felderítő Igazgatóságra) cserélték, mely megnevezés rövid ideig maradt használatban. 1993 szeptemberétől már új, Direcția Informații Militare – Katonai Információs (Hírszerző) Igazgatóság (DIM) néven folytatta tevékenységét. Ezzel párhuzamosan 1990. május 14-ével kezdődően, az M41 számú miniszteri parancs alapján felállították a minisztérium alárendeltségében a Kémelhárító Igazgatóságot is. Vezetője az a Victor Negulescu tábornok lett, aki 1989-ben római attasé volt.

A Ion Iliescu államelnök fémjelezte átmeneti korszakban (1990–1996) a román társadalmat és a szakszolgálatokat is a korábbi korszak munkamorálja jellemezte. Pontosan ebből fakadóan átláthatóságról beszélni fölösleges, és csak a nemzetközi nyilvánosság gyakorolhatott hatást az állam vezetőire. Az új szervezetekben jelentős mennyiségben voltak jelen a Securitate korábbi hivatásosai.⁵² Az 1991-es alkotmány

⁴⁸ Mihai Pelin: *Trecutul nu se prescrie (A múlt nincs előírva/előre megírva)* – SIE&SRI. București, Editura Kullusys, 2004, 11.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Ștefan Dinu: *Condamnat la discreție (Diszkrécióra ítélve)*. București, Editura Neverland, 2009, 291.

⁵¹ Sorin Ghica: *Cele mai mari dosare de corupție din anii '90 (A 90-es évek legnagyobb korrupciós ügyei)*. *Adevărul*, 2015.08.06. www.adevarul.ro/news/eveniment/cele-mai-maridosare-coruptie-anii-90-1_55c35a24f5eaafab2c4f6/index.html (Utolso letöltés: 2018.06.06.). A forrás szerint az SPP-s főtisztek repülőgéppel csempészték a cigarettát a '90-es évek második felében.

⁵² Vlad Stoicescu és Liviana Rotaru *Doi și-un sfert din*

és az 1992-ben kelt 14. számú, az SRI működéséről szóló törvény is kimondta, hogy a szakszerveknek politikamentesen kell működniük. A kémelhárítást 1990-től 1997-ig irányító Virgil Măgureanu mandátuma alatt ez nem valósult meg.⁵³

2000-ben a választók újra Ion Iliescut jutatták az elnöki székbe. A kulcspozíciókba újra az 1989 előtti Securitate tagjai kerültek.⁵⁴ Az SRI akkori vezetője, Radu Timofte⁵⁵ szerint az általa felügyelt intézményben az 1990-ben átvett 6800 személyből már nyugállományba vonult 5500. Így

adevăr: Toți oamenii președintelui (Kettő és negyed az igazságból: Mind az elnök emberei) című cikkükben tesznek említést arról, hogy az UM 0215, későbbi DIPI, központi szervezetének 275 fős állományából – 1990 júniusában – 178-an a DSS IV. igazgatóságának voltak tagjai. <http://www.ezv.ro/detalii/stiri/doi-si-un-sfert-din-adevar-totii-oamenii-presedintelui-898231.html>, 2010.06.16. (Utolsó letöltés: 2018.06.06.). Azokról az 1989 előtti rutinokról (megszokott eljárásokról), amelyek a '90-es években is jellemezték az UM 0215 szolgálatot lásd: Oprea i. m. 2004.

⁵³ Măgureanu SRI vezetőként, a kilencvenes évek bányászjárásaiban betöltött szerepének megállapítása egy éppen folyamatban lévő (2018-as) bírósági ügy tárgyát képezi.

⁵⁴ Victor Veliscu, az SRI igazgatójának tanácsadója, Dan Gheorghe, az SRI Otopeni Nemzetközi Repülőtér Biztonsági Egységének igazgatója, Aurel Rogojanu, az SRI igazgatójának tanácsadója lett, Marian Ureche, a SIPA (az igazságügy-minisztérium alárendelésében 2006-ig működött elhárító szakszolgálat) élére, Tudor Tănase az STS-hez került, Mihai Caramant pedig a miniszterelnök tanácsadójává nevezték ki. A titkosszolgálatokat felügyelő parlamenti bizottság vezetője Ristea Priboi lett. A felsoroltak jelentős része a Securitate hírszerzési igazgatóságánál teljesített szolgálatot 1989 előtt. *Grupul de Investigatii Politice*, 2004.10.23. www.grupul.ro/reactivarea-fostilor-securisti/ (Utolsó letöltés: 2018.06.06.)

⁵⁵ Radu Timofte (1949–2009): 1969-ben avatták a hárítói tisztképző iskola végzőseként. A Katonai Akadémia vezérkari képzését 1974–1976 között végezte el, és 1988-ig a Nemzetvédelmi Minisztériumban teljesített szolgálatot. 1994–2004 között a baloldali FSN, FDSN és PSDR színeiben volt Neamț megyei szenátor. 1992-től 2001-ig tagja volt a Parlament védelmi, közbiztonsági és nemzetbiztonsági bizottságának, illetve alelnöke a SIE-t felügyelő bizottságnak. 2001-ben kapott kinevezést az SRI vezetésére. Távozása a kémelhárítás éléről három román újságíró elrablásának ügyéhez kapcsolódott.

2002-re az aktív állománynak csak 15%-a szolgált az 1989 előtti Securitatében. Ezek a tisztek főleg a terrorelhárítási, kémelhárítási és oktatási területen tevékenykedtek korábban.

Látható, hogy az a struktúra, amely tevékeny szereplője volt az 1989-es eseményeknek, a 2000-es évek közepéig átmentette magát. Ugyan a temesvári perben – az úgynevezett 25-ök perében – csak belügyeseket ítélték el, nagy részüket végül vagy felmentette a bíróság, vagy a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa 1990. január 4-i amnesztia-rendelete mentesítette őket. Azok, akiket elítéltek (legfeljebb 15 évre), egészségügyi okokra hivatkozva nem töltötték le büntetésüket, sőt a politika a nemzeti kiengesztelődésre hivatkozva kérte a mentesítést. 1996-ban, az első Iliescu-korszak lezárulásával⁵⁶ a '89-es események katonai felelőseit is a vádlottak padjára ültették. Így a volt honvédelmi minisztert, Stănculescut, a volt vezérkari főnököt, Guse-t és más tábornokokat, valamint további tiszteket, altiszteket ítélték el. A komolyabb (15-20) büntetési tételeket kapott tábornokok sem maradtak azonban öt évnél hosszabb ideig börtönben. A politikai vezetők közül a megyei első titkárok, az RKP KB titkára, illetve a miniszterelnök-helyettes kerültek a vádlottak padjára a kilencvenes években.

Az igazságügyi eljárások nagyobb részt csak a december 22-e előtti cselekményekre irányultak. Fordulat az említett események újabb, és most már a „terrorista” korszakának feltárásában 2016-tól kezdődött. Ekkor döntött ugyanis úgy – civil kezdeményezésre – a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága, hogy elmarasztalja Romániát az 1989-es események felelőseinek bíróság elé állításának ügyében. 2016-tól a katonai ügyészek megnevezték azokat a személyeket, akik felelősök lehetnek az események során tragikusan elhunytak haláláért: Ion Iliescu volt államelnök, Petre Roman volt miniszterelnök, Gelu Voiciculescu miniszterelnök-helyettes. A gyanúsítottak száma még bővülni fog.

⁵⁶ Emil Constantinescu egyetemi tanár, a kommunistaellenes erők (CDR – Romániai Demokratikus Konvenció) jelöltje nyerte az 1996-os választásokat.

Bodó Barna

A demokrácia kapujában

A szerző újságíró, politológus, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem docense. A romániai rendszerváltás idején a Bánsági Magyar Demokrata Szövetség elnöke

A rendszerváltás lényegesen eltérő hatású lehet a helyi etnikai viszonyok függvényében a kisebbségi sorban élőkre – tömbben és szórványban akár egymással ellentétes hatás is kialakulhat. E sorok írója temesvári magyarként a rendszerváltás első éveiben a helyi (magyar) politika első soraiban állt, valamint újságíróként, a '90-es évek vége óta politológusként feladatának tekintette az eseményekre és a belőlük kialakuló folyamatokra való odafigyelést. Az alábbi feljegyzések támpontokként szolgálhatnak egy jövőbeli elemzéshez, sorvezetők lehetnek egy műhelybeszélgetéshez. Írásomban három kérdéskörrel kívánok szólni: a rendszerváltás és a különböző helyi nemzeti közösségek kapcsolatáról, a magyarországi és romániai rendszerváltás különbözőségéről, végül a rendszerváltás helyi lépéseiről.

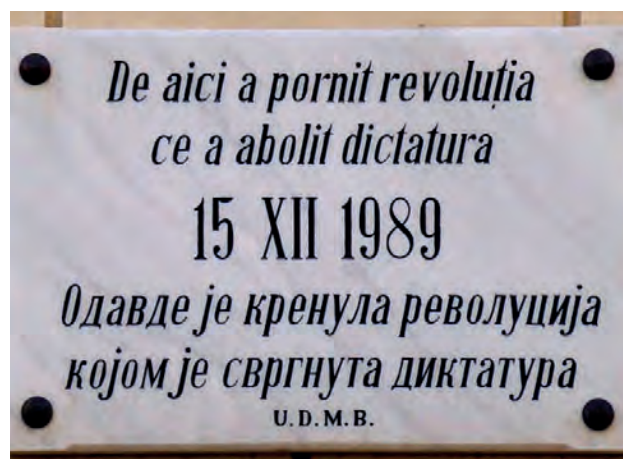
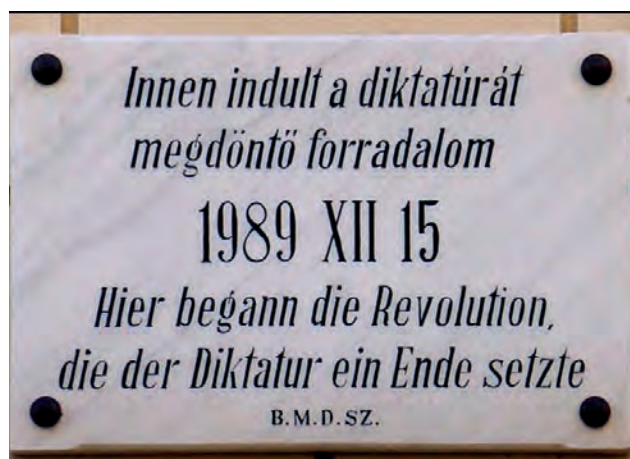
Temesvár – etnikumok, egyházak

Temesvár olyan fontos helyszíne az 1989-es eseményeknek, hogy olykor a bőség zavara lép fel. A városról mindenki hallott, Tőkés László személye szinte azonnal történelmivé lett (azóta tart román oldalon ennek a történelmi szerepnek a lebontása – amiről megint csak szinte mindenkinek vannak információi, értelmezései).

A temesvári magyarok jövője az 1990-ben elindult folyamatok révén kérdőjeleződik meg. Nézzük meg az utóbbi négy népszámlálás hivatalos adatsorait!

Ahogy a lenti táblázatból is látszik, 1990 után a város lakossága alig változott, szinte azt mondhatnánk, stabilizálódott. A németiség eltűnőben van – döntő részük kivándorol, csak az idősebbek maradnak jelentősebb számban. A magyarság fogyása erőteljes, százalékosan jóval meghaladja az erdélyi magyarság fogyását (1977: 13,6%, 1992: 9,5%, 2002: 7,6%, 2011: 4,87% a magyarok aránya, miközben Erdélyben: 1977: 22,5%, 1992: 20,8%, 2002: 19,8%, 2011: 19,7%). Vannak székelyföldi közép nagyságú városok, ahol a magyarság lélek- és arányszáma is növekszik – Temesváron a fogyás gyorsuló ütemű, szórványlét felé mutat. A román száma nem reális – sokan nem vállalják közülük identitásukat –, a számuk bizonyosan meghaladja a magyarokét. Fontos jelezni, hogy korábban egy-kétezer fő nem nyilatkozott etnikai identitásáról – 2011-ben viszont már közel 31 ezren, ami a város lakosságának majdnem 10%-a. Ekkora arányra sehol nincs példa az or-

Év	Népesség (fő)	Román	Német	Magyar	Szerb	Zsidó	Roma	Szlovák	Bolgár	Ukrán	Egyéb / nem nyilatkozott
1977	269353	191742	28429	36724	6776	1629	1109	404	942	299	1299
1992	334115	274511	13206	31785	7748	549	2668	675	1314	756	903
2002	317660	271677	7157	24287	6311	367	3062	570	1218	762	2249
2011	319279	259754	4193	15564	4843	176	2145	385	859	556	30804

Négy nyelven hirdeti emléktábla a temesvári forradalom kitörésének helyét és időpontját a református templom falán.
Forrás: Wikipedia Commons

szágban, ennek okaként valamilyen tudatos beavatkozás vagy manipuláció kereendő. A nem nyilatkozókból kijöhetne a „hiányzó” magyarság, de a magyar iskolába járó tanulók száma is folyamatosan fogy, tehát mindenképpen jelentős fogyással kell számolni, vagyis a húszezret alig ha éri el a temesvári magyarok száma.

Csupán fogyásról kell beszélni, avagy meg kell kondítani a vészharangot? Ez a vég kezdete?

A folyamatok azt mutatják, Temesvár képtelen megőrizni a magyar elitet. Azt eddig is tudtuk, hogy a kulturális-társadalmi elit (a gazdaságit nem sorolom ide) és a kétkezi dolgozók szintjén a magyarság jobban reprezentált, mint a középrétegekben. Az etnikai *mimikri* ez utóbbiak esetében a leghangsúlyosabb: van tudomásunk olyan magyar családokról, ahol mindkét szülő magyar, de gyermekükkel a kommunikáció nyelve már a román. (A fekete humor szerint: „félmagyar: apja, anyja magyar, de fél, hogy kiderül”). A megyében minden negyedik önmagát magyarnak valló írta gyermekét magyar iskolába. A jelenség a szórványkutatók témakörébe tartozik, így részletezés nélkül csak a következtetést fogalmazom meg: miközben a szélesebbnek tudott középrétegek etnikai értelemben elérhetetlenek, az elit értékeit a város képtelen megtartani.

Harmincas éveik elején-közepén járó tegnapi temesvári magyarok válnak nyugati és magyar egyetemeken professzorokká, lesznek tagjai magyarországi és más Kár-

pát-medencei színházaknak vagy budapesti, olykor angol nyelvű sajtótermékek megbecsült munkatársai.

Korábban székelyföldi fiatalok jöttek ide egyetemre, maradtak itt és lettek a város megbecsült magyarjai. Ma erdélyi magyar alig jön Temesvár egyetemeire, inkább az itteni sikeresek távoznak Nyugatra.

1990 előtt erdélyi szinten azonos volt a magyarság sorsa: mindenkire hasonló jövő várt. A temesvári magyar nem érezte azt, hogy itt magyarként rosszabb, mint Erdély más településein. Ma a különbséget a migrációval mérjük – ezt a létező jelenséget számokkal kell és lehet dokumentálni.

Ami hasonló mindenhol, az az ortodoxia előretörése. Az érseki hivatal honlapja szerint 1990 után a városban tizennégy ortodox templom épült fel, és hat van épülőfélben. 1920–1990 között összesen nyolc ortodox templom épült (ezek közül 1948–1979 között kettő), 1920 előtt két román ortodox templom volt a városban. Vagyis a város ortodox templomainak kétharmada az utóbbi húsz év terméke. Ez idő alatt elkészült helyi erőkből egy kis református imaház (Vöröscsárda), egy imaház helyett templom épült (Kissoda), és épülőben van a Makovecz Imre tervezte református templom és központ.¹ Erre

¹ A legújabb hírek szerint a Makovecz Imre tervei alapján épülő Új Ezredév Református Központ végső átadását 2019-re, a forradalom harmincadik évfordulójára tervezik. (A szerk.) In: Lesz, aki megépíti, amit Makovecz

Temesvári életkép 1989-ből (Piata Victoriei).

Fotó: FORTEPAN / Urbán Tamás adományozó (Képszám: 47079)

a román államtól semmilyen támogatás nem érkezett, a szükséges 6 millió euróból eddig kb. 1 milliót sikerült előteremteni pályázatok útján. Az ortodox templomok mindegyike állami beruházás.

Tőkés László református lelkész nyitotta meg a történelmi esélyt a román ortodox egyház számára ahhoz, hogy Temesvárt és Temes megyét egyháziilag belakja, elfoglalja, uralja. Uralás alatt azt értem, amikor kórházakban, a börtönben és az egyetemi városban ortodox templom épül az illető intézmény számára, illetve a diákság egészének – függetlenül attól, hogy mennyi más vallású emberrel lehetne, kellene számolni. Erre bizonyosan nem gondolt senki akkor, amikor a felszabadulásnak örültünk...

Politikai útvesztőben

Idézetekkel igazolhatjuk, hogy az értelmezések sokaságával kell számolni, ha rendszerváltásról, rendszerváltozásról beszélünk.

Legtöbbször a politika átalakulására gondolnak, mások gazdasági *transzformáció*-

ként elemzik, igen sokan a szocializmusból a kapitalizmusba való átmenetként. A magyar politológiai irodalomból több tanulságos és kevésbé tanulságos vita idézhető fel ezzel kapcsolatban. A rendszerváltás kategóriáját akár egy döntően *gazdasági tartalmú világfolyamat speciális politikai szakaszának* is tekinthetjük, értelmezhetjük *olyan hatalmi-politikai átrendeződésnek*, amely lehetővé teszi (tette) a piacgazdaság és a polgári társadalom kialakulását... Mindenképpen kettős folyamatot kell tételeznünk: valaminek a lebomlását és másvalaminek a felépülését. Milyen könnyű ezt átmenetnek, *tranzíciónak* nevezni! A román politológia nem is ismer erre más kifejezést, nem kínálódik olyan értelmezésbeli finomságokkal, hogy rendszerváltás avagy rendszerváltozás. A különbség a kettő között hatalmas – de erre kitérni szintén nem szándékozom. A *tranzíció* megeshet, megtörténik – az időjárás is beszédtéma, de nem akként, hogy azért valakinek külön felelősséget kell(e) vállalnia.

Magyarország és Románia két teljesen eltérő eset a rendszerváltást illetően. Ismert, tudom, de a még oly vázlatos elemzés is megköveteli a jelzést. A legfontosabb különbség a kommunista hatalom végével kapcsolatos: az egypártrendszer váltó többpártrendszer 1988-tól kezdődően Magyarországon fokozatosan alakult ki, kikiáltották a köztársaságot, és kiírták

Imre megálmodott? *Kultúrvilág*, 2018.01.17. <https://kulturvilag.blogstar.hu/2018/01/17/lesz-aki-megepiti-amit-makovecz-imre-megalmodott-/47325/> (Utolsó letöltés: 2018.06.04.)

a szabad választásokat – mindez lezajlott kb. két év alatt. Az egész folyamat békés volt, a régi hatalom belátta, hogy képtelen a gazdasági-társadalmi válságot kezelni, illetve a változásoknak gátat vetni. Románia véres harcok árán szabadult meg a kommunista diktatortól, a harcok kirobbantása egyértelműen Temesvárhoz, illetve Tőkés László személyéhez kapcsolható. Mivel a folyamatot társadalmi robbanás váltotta ki, sokan azt gondolták, úgy érezték, a diktátor eltűnésével megtörtént a váltás. Pedig jóformán még el sem kezdődött.

A különbség okán néhány alapvető megállapítás tehető:

1. Miközben Magyarországon a politikai szereplők és a lakosság (lassan: polgárok) felkészülhettek a változásokra, Romániában ilyen politikai ráhangoló folyamatról szó sem volt. Romániában gátszakadás történt, mindennel, ami velejárt. A folyamatnak nem volt világos iránya, elfogadott vezére. Önjelölt szereplők foglaltak el kulcspozíciókat, alakítottak ki komoly politikai hídfoállásokat. Szétesett az ipar (szétlopták) és a mezőgazdaság (a téeszek) is. A téeszek szétszedése máig gátolja a szövetkezeti gondolat szükséges visszaépülését. Mivel politikai ellenzék az országban nem létezett, és a külföldre menekült-elűzött egykori ellenzéki politikai elitnek nem volt lehetősége beágyazódni, a változás első számú irányítói a kommunista rezsim második-harmadik vonalának szereplői lettek. Ők lehettek diktatúraellenesek, de a nyugati típusú társadalmi berendezkedést alig ismerték, és még kevésbé akarták. Míg Magyarországon tehát létezett egy pártok által megjelenített politikai jövőkép, Romániában csak a diktátor és az általa képviselt értékek tagadása számított.

2. Maga Tőkés László nyilatkozta két év-tizeddel az események után: „akkoriban a legtöbben húsz esztendővel ezelőtt úgy hitték: a demokrácia egy kapu, amin csak át kell lépni az új világba. Aztán világossá vált, hogy sokkal inkább úthoz hasonlít. Ezen az úton haladni, a meg-

nyert szabadsággal élni kell”.² Vagyis csak évek múltán döbbsentek rá sokan – akik rádöbbsentek és beismerték –, hogy nem élhettek a hirtelen kitárulkozó eséllyel, mert képtelenek voltak a helyzet valós értelmezésére. Akkor hatalmas volt az öröm és égbe szökkenő a remény, valamint ehhez társult a társadalmi szintű politikai járatlanság. Kijátszható volt a népesség, és hatalmas árat kellett fizetnie azért, hogy a diktatúra ideje alatt nem volt lehetőség felkészülni a „majdani szerepére”.

3. Egy dolog volt világos a diktatúra sötét-ségéből előlépő, legitimitás helyett némi ismertséggel rendelkező magyar vezetők számára: vissza kell nyúlni a korábbi mintákhoz. Jó érzékkel két történelmi korszakot választottak ki: az 1918–19-es, valamint az 1945–47-es éveket, tehát a világháborúkat lezáró korszakokat. Ezek kisebbségi szempontból pozitívak, mert a békekötési folyamatok lezárását befolyásolni óhajtó ígéretes politikai döntések születtek ekkor. Erre épült rá a romániai magyar képviselő. Ez biztos alapnak tűnt, s rövid idő alatt az aktív magyarság többsége – több mint félmillió ember – felsorakozott az új korszak új képviselője mögé. Ezzel viszont az a képzet alakult ki román oldalon, hogy ilyesmire az erdélyi magyarság képtelen, egy külföldről rendkívül jól szervezett vagy irányított erővel van dolguk. A román politika egyik *koagulációs* vonulata a magyarság szerveződésének ellensúlyozása lett. Miközben az új kor berendezkedő hatalmi tényezői demokráciáról beszéltek, az új hatalmi színtér erős román szereplői a demokráciát tagadó nemzeti kizárólagosság előkészítői, illetve támogatói lettek. A magyarság nem vette észre, csak a véres vásárhelyi események után mekkora csapdába került.

² Idézi: Sólyom László: Üzenet a Küzdelem és építés - Temesvár, 1989. Húszéves a rendszerváltás emlékévként ünnepi gálaestjére. <https://tokeslaszlo.eu/cikk/solyom-laszlo-koeztarsasagi-elnoek-uezene-te-a-kuezdelem-es-epites--temesvar-1989--huszeves-a-rendszervaltasemlekevk-uennepi-galaestjere> (Utolsó letöltés: 2018.06.18.)

Mit éltünk ebből meg? Mit láttunk és mit tettünk szavá? 1990 januárjában az új politikai vezér, Ion Iliescu autonómiát ígért a magyaroknak. 1990 márciusában engedte elszabadulni a vásárhelyi vérfürdőt. A kettős mérce megléte az 1990-es bányászjárással vált világossá: a székelyföldi román rendőrök halálba küldőinek lakolniuk kellett, a bányászjáráskor életüket veszttettek gyilkosait nem üldözte az igazságszolgáltatás.

1990 nyarán kezdett világossá válni egyre szélesebb körben: a Tőkés László nevével jelzett folyamat a magyar közösség számára nem hoz azonnali eredményeket.

Szép, rövid álom volt.

Közösségi önépítés szórványban

Tőkés László a kemény ellenállás békés eszközével érte el, amit elért. Ez meghatározó volt a helyi magyarság politikai aspirációit illetően is. Az volt az érzésünk, szinte belső meggyőződésünk, hogy világosan, határozottan ki kell mondani jogos igényeinket, és akkor azok megoldást nyernek. Akkor, a mámoros szabadságérzet fogságában, amikor idegen emberek ölelkeztek az utcán önfeledten, azt hittük, a kimondott, megfogalmazott jogos igény teljesül.

Rosszul láttuk. Ma már így mondjuk: természetesen.

Pedig az indulás jó volt. 1990 januárjában az akkori Bánsági Magyar Demokrata Szövetség – igen: külön regionális identitást is kívántunk képviselni – egyik heti ülésén kérdezte meg a szűkebb Tőkés László-csapat egyik tagja: és a magyar liceummal mi lesz? Sokan gondoltuk, tanév közben nem kellene bolygatni a folyamatot. De igen – vélte a többség. Így elmentünk a nyolcvanas évek elején román tagozatossá lett magyar liceum akkori román igazgatónőjéhez, és elmondtuk: külön kell választani a kisebbségi liceumokat. Nagyjából egy hónap alatt a kérésünk teljesült. Igaz, a helyi román sajtó első magyarellen-es kirohanásai akkor jelentek meg.

A temesvári kisebbségek a háborúk közötti időszakban komoly anyagi teherválaralással kialakították saját házaikat: bérpalotányi épületeket emeltek maguknak a németek, a magyarok, a szerbek. Az egykori Magyar Házba előbb a kommunista párt helyezte el irodáinak egy részét, majd sajtóházzá lett a négyszintes épület: a földszinten a román, az első emeleten a magyar, a másodikon a német és legfelül a szerb szerkesztőséggel. 1990-ben a sajtó „szabaddá lett”, a korábbi pártlapok kiadója megszűnt. Az új keretek keresése mindenütt átrendezte a sajtó világát. A temesvári Magyar Házat előbb privatizációs csalással, majd bírósági hercehurcával megszerezte a román újság utódlapja, amelynek időközben főréshvényese lett a vasgárdista múltú, Itáliában élő Iosif Constantin Drăgan. A temesvári magyar lapot megtűrik az épületben, de a Magyar Ház román tulajdonú, a per az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt zajlik évek óta.

A temesvári magyarok a saját kárukon tanulták meg, mennyire veszélyes álmodni. A magyarság helyi vezetőinek pedig arra kellett ráébredni, hogy 1989. december végének a hangulata nem vihető át a politikai programok területére.

Megrendült a bizalom. Nem azonnal, de az idő múltával mindinkább. Pedig a bizalom megléte univerzális szükséglet: erre épül a rend, a kiszámíthatóság, a hatékonyság, a korrektség. Ha elvész, a szerepét helyettesítő mechanizmusok veszik át, úgymint a „*providencializmus*, ami passzivitáshoz és stagnációhoz vezet [...], a *korruptió*, ami a kaotikus környezet ellenőrzésének egyfajta illúzióját kelti; *gettósodás*, ami a szélesebb társadalommal szembeni diffúz bizalmatlanságot a törzsi, etnikai vagy családi csoportokhoz való erős lojalitással kompenzálja, és gyakran jár együtt idegengyűlölettel; *neopaternalizmus*, ami az erős vezetés igénye, mint a kaotikus, veszélyes, kiszámíthatatlan világgal szembeni egyedüli megoldása etc.”³ Ezen írás

³ Mészlivetz Ferenc: A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben. In: *Magyar és európai civil társadalom*. Szerk. Csefkó Ferenc, Horváth Csaba. Pécs, Antikva, 1999, 178–193.

keretei szűkösek ahhoz, hogy sorra vegyük a mechanizmusokat, és megnézzük, merre haladunk. Ami bizonyos: ezekből a veszélyekből akkor semmit sem láttunk.

1990 elején helyi külön politikai program nem létezett, nem is létezhetett. Az öntudatosulás folyamata felgyorsult, meg kellett tanulni a kisebbségi érdek külön megjelenítését. Az 1992-es helyhatósági választásokon az RMDSZ helyi szervezete – országosan egyedülként – együtt indult az akkor önmagát demokratikusnak nevező román ellenzékkel. Négy képviselője került bejutó helyre – s bár akkor lett a legtöbb képviselője a megyei közgyűlésben, a továbbiakban már egyedül indult. 2004-ben kiesett a megye közgyűléséből – ugyanis az RMDSZ politikai támogatásával bevezették az 5%-os helyi küszöböt, s az 5%-ból Temesben hiányzott 28 szavazat. Azóta ez a hiány folyamatosan növekszik, és a képviselet mind elérhetetlenebbé válik.

A szórvány jogosan érzi úgy, hogy az RMDSZ – országos politikai alku keretében – elárulta őt. 2004-re, az egy évvel korábbi RMDSZ-kongresszus után már világossá lett, hogy a romániai magyarságon belül komoly törésvonalak léteznek, az egységes RMDSZ nem tud, vagy nem akar helyi vagy részérdekekre is odafigyelni. 2004-ben Temes megyén kívül még három további erdélyi megye – valamennyi szórvány – magyarsága maradt képviselet nélkül.

Helyben, szórványban felmerül a kérdés: kire számíthatunk?

Ezt a kérdést nem lehet megkerülni, hiszen a szórványban a helyi közösség a magyar identitástartalmakat belső erőforrásokból képtelen előállítani, a megmaradást külső tényezők és folyamatok kondicionálják. A szórványban lakóknak meg kell küzdeniük azzal, hogy a *nyelvhatáron élnek*, meg kell harcolniuk az anyanyelvben való megmaradásért. Ennek a léthelyzetnek – az etnikumközi kapcsolatok terén – vannak pozitív elemei is. A szórvány megmaradása az összmagyarság ügye. Ebben a helyzetben a helyi közs-

ség annyit tehet, hogy kialakítja a kívülről jövő segítség befogadásának, optimális felhasználásának keretfeltételeit.

Ez az, amiből az első évtizedben semmit sem láttunk.

Nem tudtuk, hogy a politikai nyitottságnak a helyi közösségek létét fenyegető csapdái vannak. Nem tudtuk, hogy a megmaradás új intézmények életre hívásával képzelhető el: például a magyar falugondnoki szolgálatra rímelő szórványgondnokéval. Egyet sikerült elindítani, 2013-ban. Erdély-szinten több száz kellene még.

Kulcsszavaink tehát: helyzetismeret, tudatosság, félelem, bizalom, ellenzékiesség. Ebből kell kikeverednie a megoldásnak. Helyben.

Milyen jó lett volna, ha akkor ismerjük olyan, a románság által 1990 után újra felfedezett szellemi nagyságok megnyilatkozásait, mint például Emil Cioran, aki a Vasgárda szimpatizánsaként így vélekedett a magyar nyelvről: „Bevallom, irigylem szomszédaink pökhendiségét, irigylem még a nyelvüket is, amely vad és szépséges, de szépségében nincs semmi emberi, egy másik univerzum erőteljes és pusztító, imára, ordításra és sírásra alkalmas hangzásaival a pokolból tör föl, hogy megörökítse hangját és fényét. [...] Magyarul kellene kilehelni a lelkünket – vagy le kellene mondani a halálról.”⁴

Erdélyi ortodox pópa gyermekeként látta meg a napvilágot.

Mi még nem látjuk az új világot...

Vagy túl sokat látunk belőle, kevesebb jobb volna?

(E tanulmány a RETÖRKI 2014. október 17-i, Magyarok a rendszerváltásban – határon innen és túl című műhelybeszélgetésén elhangzott előadás szerkesztett változata. A szöveg először az Aracs 2015/3. számában jelent meg.)

⁴ Cioran, Emil: Kétféle társadalomról. Levél egy távoli barátunk. *Nagyvilág*, 2012/6, 474–484.

Elmaradt nemzeti minimum

Interjú Kiss Gy. Csabával és Zétényi Zsolttal

A rendszerváltás időszaka egyben a tüntetések ideje is volt. 1988-89-ben számos megmozdulás jelezte egyértelműen a kommunista hatalom felé az elégedetlenséget és a változtatás elemi igényét. Bár az emberek többnyire valamilyen konkrét ügy miatt vonultak utcára, ezek valójában mind a fennálló rendszer valamely aspektusát kérdőjelezték meg. A legnagyobb ezek közül egy évtizedeken át tabunak számító kérdés, a határon túli magyarok sorsa miatt szerveződött. A kimondhatatlan és kibeszéletlen trauma és az egyre válságosabbra forduló romániai helyzet vezetett az 1988. június 27-i tüntetéshez, amely 1956 óta a legnagyobb tiltakozó megmozdulás volt Magyarországon. A tüntetés részleteiről, jelentőségéről Zétényi Zsolttal, a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság egykori titkárával és Kiss Gy. Csabával, az MDF egyik alapítójával beszélgettünk.

Zétényi Zsolt jogász pályája mellett Bajcsy-Zsilinszky Endre életét is kutatta. Egy interjúban úgy fogalmazott, hogy Bajcsy-Zsilinszky pályája és szellemisége egyszerre érték és mérték az Ön számára. Hogyan került kapcsolatba az ő nevét viselő Társasággal?

Zétényi Zsolt: Valóban foglalkoztam Bajcsy-Zsilinszky Endre életével. A Társaság az ő születésének centenáriumi évében, 1986-ban alakult meg. A sajtóból értesülve a hírről, magam kerestem meg az alapítókat, Gyimesy Jenőt, Szabó Lajost és Morvay Lászlót. Gyimesy Jenő az *Erdély a*

mienk című kiadványnak volt a kiadója a negyvenes években,¹ és teljes mértékben Bajcsy-Zsilinszky eszmeiségében osztozó ember volt, akit házassága révén családi kötelék is fűzött a Zsilinszkykhez. Egy-szerű sorból származott, erős hazafias érzelmekkel, aki a Rákosi-rendszerben elszenvedett sérelmek miatt önmagát és sorstársait megtiportaknak tartotta. Sza-

¹ Gyimesy Jenő Balázs (Szerk.): *Erdély a mienk! Észak-Erdély felszabadulása alkalmával őfőméltósága, Vitéz Nagybányai Horthy Miklós kormányzó úr és honvédségünk előtt elhangzott üdvözlő beszédek emlékkönyve*. Kolozsvár, Lyceum, 1940.

bó Lajos a menekült magyar cserkészlet megszervezésére létrehozott Teleki Pál Munkaközösség tagja volt, ha jól emlékszem régi közlésekre, adatokra. Morvay László a Független Kisgazdapárt Újpesti Szervezetének titkáráként dolgozott 1945 után, a fordulatot követően a Rákosi-rendszer teljesen a partvonalon kívülre szorította: „megtiport” lett ő is. Dacára az enciklopédikus tudásának és a költészet iránti érzékenységének, a politikai múltja miatt évtizedekig csak fizikai munkát végezhetett. Végül a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének egyik vezetője lett. A hasonló értékrend miatt hamar jó viszony alakult ki köztünk, és nyilván a jogi ismereteim is – abban az időben vállalati jogtanácsos voltam – hasznosak voltak az induló Társaság számára.

Milyen volt a Társaság viszonya a Hazafias Népfronthoz?

Z. Zs.: A Társaság első elnöke Barcs Sándor volt, akit rövid időn belül Vigh Károly követett. Utóbbi bár jó viszonyban volt Pozsgay Imrével, nagy hangsúlyt fektetett a szervezet autonómiájára.

Áttekintve a Társaság tevékenységét, feltűnik, hogy elsősorban a rendszerváltás idején tolódt el aktivitása a politizálás irányába. Tudatos stratégia volt ez az átpolitizálódás?

Z. Zs.: Akkoriban a Szovjetunióban már a gorbacsovi reformok zajlottak, és úgy látszott, a pártfőtitkár regnálása több lesz egy rövid epizódnál. Olyan visszafordíthatatlan folyamatok beindulását érzékeljük, amelyek egészen más világba vezethetnek át. A tagság jelentős részében élt a közügyek iránti érdeklődés, ami nyilván a Társaság működésére is visszahatott, így az eredetileg vállalt cél, amely Bajcsy-Zsilinszky Endre szellemi örökségének ápolása volt, kiegészült egy erősebb politikai aktivitással. Ez nem is volt idegen Bajcsy-Zsilinszkytól, hiszen őt mindig is foglalkoztatták a nemzeti sorskérdések. Hogy csak egy gondolatot idézzek tőle: „bármennyire is bizonytalan a harc kimenetele, de *nem hozhat végleges bukást egy nagylelkű és bátor nemzet szá-*

mára, ha minden erejével kiáll nála sokszorta hatalmasabb erővel szemben is, egy évezredes nagy nemzeti küldetésért és az emberi szabadságért...”² Ezeknek a szavaknak egészen más volt a súlya és jelentősége egy pártállami rendszerben, és ezt az emberek megértették.

A nyolcvanas évek második felében sok alternatív szervezet működött, köztük olyanok is, akik bár az egypártrendszerben nem alakulhattak hivatalosan párttá, de tevékenységükre, mint párt-szerűen működő mozgalmakra tekinthetünk. Ilyen volt az MDF is, amelyet a korabeli dokumentumokból jól követhetően ebben az időben már foglalkoztatott a párttá válás gondolata. Felmerült ez a kérdés a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaságban is?

Z. Zs.: 1989 december elsején a Társaság közgyűlése hangsúlyosan foglalkozott a kérdéssel, amely láthatóvá tette a véleménykülönbségeket, a politika felé való egyenes és közvetlen közeledés csaknem megosztottságot okozott. A Társaság tevékenysége – a tüntetések szervezéséből is jól láthatóan – sokkal gyakorlatiasabb volt mint egy vitaklubé, s nem lett volna alkalmatlan a párttá válásra, persze némileg más vezetéssel. Vigh Károly mind Pozsgay Imrével (aki végül nem alakított új pártot), mind az MDF-fel, személyesen Antall Józseffal jó viszonyt ápolt, a egy nemzeti radikális pártalakulat rontotta volna az MDF esélyeit, megosztotta volna tagságát, gyengítette volna a helyét kereső Fórum hatékonyságát. Mindenesetre így vélte, vélhette dr. Vigh Károly és számos választmányi tag. Némikülésvezetői taktikával Domonkos István elterelte a pártosodási szándékot az 1989 decemberi közgyűlésen. Dragon Pállal, a Kisgazdapárt főtitkárával beszélgetve egyszer megemlítettem neki egy nemzeti radikális párt alakításának gondolatát, amellyel Dragon utóbb megkereste Vigh Károlyt. Bába Iván kérdésekre szintén nyitottnak mutatkozott erre, de hamar nyilvánvalóvá vált, hogy ez akkor nem fért az adott keretek

² Bajcsy-Zsilinszky Endre: Kossuth és a magyar külpolitika. *Népszava*, 1941.12.25. 19.

közé. A párttá alakulástól való elzárkózás végül a Társaság végét is jelentette abban az értelemben, hogy a politikai aktivitást keresők azok soraiban találták meg a helyüket, akik ezt a lépést fel merték vállalni, a Társaság tevékenysége pedig egy másik irányt vett. A nemzeti erők kovásza tervezett szerep nem teljesült, a pártok nem voltak fogékonyak ilyen közvetítésre, ám egy-két érdekesebb vitaest (határon túli magyarság, demográfiai helyzet, stb...) tanúskodott erről a törekvésről a kilencvenes évek legelején.

Az MDF viszont hosszú távon a párttá alakulást választotta. Nagyon tudatosan készültek a politikai szerepre. Az 1988-89-es éveket politikai tematizációs szempontból erősen meghatározta a határon túli magyarság helyzete. A kérdés a hivatalos magyar politika mellett az alternatív szervezetekre is hatott. Hogyan tekintett erre az ügyre a Magyar Demokrata Fórum?

Kiss Gy. Csaba: 1988 elején egy fórum-sorozatot tartottunk aktuális kérdésekről, amely tanácskozásoknak a Jurta Színház adott otthont. Ez tulajdonképpen a Magyar Demokrata Fórum első nyilvános színrelépése is volt. Márciusban két alkalommal, hatodikán és huszonegyedikén is a határon túli magyarok kérdésével foglalkoztak ezek a rendezvényeink. Itt mutattuk be azt a *Jelentést*, amely az erdélyi magyarság helyzetét elemezte, és amelyet előző év szeptemberétől kezdve készítettünk Joó Rudolf, Entz Géza és mások közreműködésével.³ A kérdés, amennyiben tágabb összefüggésbe helyezzük, szorosan összefüggött a nemzeti függetlenséggel. A kommunista rendszer idején, különösen a forradalom leverése után az állami ideológiának a sarokköve volt, hogy a határon túli magyarok egyre romló helyzetének fölvetése azonnal a nacionalizmus vádját vonja maga után. A ma-

gyarok kérdése különösen érzékeny téma volt a nyolcvanas évek Romániájában. A magyar politika is érzékelte a problémát, hiszen a magyarországi lakosság legalább egyötödét rokoni kapcsolatok fűzték a határon túl élőkhöz. Az MDF szervezői közül többen – Csoóri Sándor vagy Fekete Gyula például – főleg irodalmi fórumokon már hosszabb ideje foglalkoztak a határon túli magyarokkal, ami szerepet játszott abban, hogy már 1968-ban vita indulhatott a Magyar Írók Szövetségében ebben az egyébként tabunak számító kérdésben. A nemzetiségi kérdés kezdettől fogva szervesen hozzátartozott tehát a Magyar Demokrata Fórumhoz. A Zétényi Zsolt által korábban említett gorbacsovi reformok valóban a változás lehetőségét hozták el egy sor kérdésben, így a határon túli magyarokéban is. A megváltozott légkör kedvezett annak, hogy a témát komolyabban és nyilvános fórumon is fel lehessen vetni. Az ehhez kapcsolódó politikai aktivitás, a tüntetések nem egy előre meghatározott forgatókönyv szerint alakultak. Az MDF a Jurta Színházban rendezett vitaforumokra nem a nyári tömegtüntetésekhez vezető lépcsőfokként tekintett. Utóbbiakat civil oldalról szervezték egy olyan kérdésben, amellyel az MDF korábban nyilvános vitaforum keretében foglalkozott. Ehhez kapcsolódóan érdemes megemlíteni, hogy 1988-ra nagyon széles palettája alakult ki a civil mozgalmaknak. A Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság, s bár a Hazafias Népfront ernyője alatt alakult, hamar széles mozgásteret tudott kialakítani magának. A különféle egyletek, körök és társaságok körében kipattanó ötlethez az MDF is csatlakozott.

Milyen kép élt akkoriban a magyar társadalomban Erdélyről, illetve az erdélyi magyarságról?

K. Gy. Cs.: A magyar társadalom egy jelentős részében meglehetősen délibábos kép élt az erdélyi magyarokat és egyáltalán Erdélyt illetően, nagyrészt az ismeretek hiányából fakadóan. Ez a több évtizednyi tudatos kommunista oktatáspolitikai eredménye is volt. A társadalom egy másik, idősebb része pedig abban a hitben élt, hogy Erdély többségét még

³ Joó Rudolf (Szerk.): *Jelentés a romániai magyar kisebbség helyzetéről*. In: *Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről*. (Csehszlovákia, Szovjetunió, Románia, Jugoszlávia). Medvetánc (Az ELTE és az MKKE Társadalomelméleti folyóiratának melléklete). Budapest, 1988, 57–138.

mindig a magyarok adják, holott tudjuk, ez már a 18. század vége óta nem így van. A társadalom egy jelentős része rendelkezett határon túli rokonsággal, bennük azért realisabb kép élt a valóságot illetően. Pontos számokat nehéz mondani, de úgy gondolom, hogy körülbelül a magyar társadalom egynegyede bírt többé-kevésbé a valóságot tükröző véleménnyel a határon túli magyarokról.

A tüntetés közvetlen kiváltó oka a romániai településrendezési terv volt. Hogyan értékelték a szervezők ezt a tervet?

Z. Zs.: A tüntetés szervezői által a román nagykövetnek átadni tervezett, neki címzett, ám a nemzetközi közvéleménynek is szóló, Csurka István, Nagy László és jómagam által aláírt memorandumban világosan fogalmaztunk ebben a kérdésben is. Rámutattunk, hogy a román területrendezési terv a nemzeti kisebbségektől mentes román nemzetállam létrehozását célzó – az ott élő nemzeti kisebbségi csoportok tagjainak súlyos testi és lelki sérelmet okozó – területrendezési terv végrehajtása, a népirtás megelőzéséről és megbüntetéséről szóló 1948. december 9-én kelt, Románia által is aláírt nemzetközi egyezménybe ütközik, s ezáltal törvénytelen. Az irat – ezt a magyar hivatalosság sem észlelte vagy észlelte, s tudomásul vette – halállal fenyegette meg a diktátort a mikor arról szólt, hogy „a Román Büntető a népirtás előkészületét és az arra való felbujtást is „súlyos esetekben halállal és teljes vagyonelkobzással bünteti”. Emlékeztettük az iratban a Nagykövetet arra is, hogy a Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya, a New York-i Konvenció 17. cikkelye senkit sem lehet alávetni a magán-életével, családjával, lakásával kapcsolatos önkényes vagy törvénytelen beavatkozásnak, s hogy a tervezett intézkedések a Konvenció 27. cikkelyébe ütköznek – a nemzeti kisebbségek kollektív jogait biztosító – kötelezettségvállalások nyílt és durva megsértését is jelentik.

Rámutattunk a Memorandumban arra, hogy Románia sorozatosan és szándékosan semmibe vesz a nemzetközi jog szé-

les körben elfogadott elveit, a két- és többoldalú nemzetközi egyezményeket, így a két ország között a kulturális együttműködésről 1947-ben Bukarestben aláírt egyezmény 2. cikkelyéből; az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló, 1960-ban kelt UNESCO egyezmény 5. cikkelyéből; valamint a Helsinki Záróokmány nemzeti kisebbségek vagy regionális kultúrák védelmét célzó ajánlásaiból reá háruló nemzetközi kötelezettségvállalásait is

A cél az volt, hogy a nemzetközi közvéleményt megszólítsuk, az ügyet nemzetközivé tegyük, a diktátort ezáltal eltérítsük elmebeteg céljától, ha úgy tetszik visszakoztassuk. Ez eleinte naivnak látszó elképzelés lehetett volna egészen addig, amíg meg nem láttuk a százezres nagyságrendű tömeget.

K. Gy. Cs.: Az egész román területrendezési terv arra a kommunista típusú gondolkodásra vezethető vissza, amely ellenségként tekintett a parasztságra és a vidékre. A román politikai gondolkodásban ezt az ellenérzést csak fokozta ennek a rétegnek a magyar etnikumhoz való tartozása, és az, hogy Erdélyben a magyarság jelentős része egy területileg egybefüggő, nagy etnikai tömböt alkotott. A korábban említett *Jelentésben* a készítők demográfiai kutatásokat is végeztek, amelyhez a korabeli román statisztikai adatok mellett egyházi statisztikákat is felhasználtak. Ez egyértelműen mutatta, hogy Romániában Székelyföldön kívül is jelentős magyar tömbök léteztek. Ez a *Jelentés* akkor a magyarság létszámát Erdélyben mintegy 2-2,2 millióra becsülte. A területrendezési terv egyértelmű célja volt ezeknek a magyar tömböknek a fellazítása, de emellett a román társadalomban is jelentős változásokat eredményezett volna, hiszen Románia teljes területét érintette.

Hogyan zajlott a tüntetés megszervezése?

Z. Zs.: Nagy Lászlóval folyamatos kapcsolatban voltam, aki Dragon Pállal és Debreczeni Dórával és Bereczki Vilmossal az Erdélyt Védő Független Bizottság magját jelentette. Említsük meg azoknak nevét,

akik aláírásukkal felelősséget vállaltak a rendezvényért a rendőrséghez benyújtott, elküldött bejelentés útján: Csurka István, Fónay Jenő, dr. Zétényi Zsolt, Fodor L. Bertalan, Medvigy Endre, Mécs Imre, dr. Nagy László. Amikor a Török utcai borozóba értem, már folyt a beszélgetés. A beszélgetésen a Fidesz képviselőjében is megjelentek néhányan, akik felé Nagy László a maga sajátos, határozott stílusában jelezte, diktálni nem lehet, csak csatlakozni. Egyebek mellett a tüntetés bejelentéséről és a felhívás megfogalmazásáról is döntötünk. Utóbbiban nem szerepeltek a más esetekben oly gyakran használt formulák, amelyek Nyugat-Európa segítségére apelláltak. Csurka István álláspontja tükröződött ebben, aki az erdélyi kérdést magyar ügyként értelmezte, és nem szeretne volna, ha az a nyugat-európai országok segítségéért kilincselve jelenne meg. Végül egy nagyon jó megoldással a következő mondat került be a felhívás szövegébe: „Az európai kultúra pótolhatatlan értékeit, három nép évszázadok alatt kikovácsolt ősi létformáit akarja szétverni a tébolyult erőszak.” Ezzel a mondattal Csurka közös európai ügyé emelte az erdélyi magyarság ügyét. Egyébként nem éjszakába menően, hanem tulajdonképpen néhány óra alatt körvonalazódtak a legfontosabb dolgok. Ebben nagy szerepe volt Nagy László határozott stílusának is, amivel szinte magával sodorta a társaságot (egyedül talán Csurka Istvánra nem volt ilyen hatással). Csurka ezen a megbeszélésen jelezte, hogy nem akar beszédet mondani a tüntetésen, az általa megírt szöveget végül Bubik István színművész adta elő.

K. Gy. Cs.: Csurka azt is el szeretne volna érni ezzel, hogy beszéde szónoki elemei is maradéktalanul érvényesülhessenek. Erre nyilvánvalóan egy olyan kiváló színész, mint Bubik István, tökéletesen alkalmas volt. A Török utcai borozóba én egy kicsit korábban érkeztem. Nagy Lászlót és Bereczki Vilmost hallgatva aggodtam, hogy a szervezés figyelmen kívül hagyja az ügy nemzetközi kontextusát, és nem kívánatos irányba tolódik el. Csurka István gondolatai azonban mérséklően hatottak, ami megnyugtatónak bizonyult számomra.

A tüntetésen végül minden a tervezetek szerint zajlott? Tartottak előzetesen provokációtól, vagy attól, hogy spontán módon rossz irányba fordulnak az események?

K. Gy. Cs.: Joó Rudolfal már jóval a tüntetés kezdete előtt a helyszínre értünk, és némi riadalommal láttuk, hogy sokkal többen érkeznek, mint amire számítottunk. Hamar tudatosult bennünk, hogy ekkora tömeghez nagyon kevés a 150 rendező. A korabeli sajtó igyekezett csökkenteni a tüntetés jelentőségét azzal is, hogy jóval a valós részvételi adatok alá becsülte a jelenlévők számát. 30 és 50 ezres tömegről beszéltek, holott a valóságban ez a szám akár a 150 ezret is elérhette.

Számoltunk azzal, hogy a tüntetésen lehetnek provokátorok, illetve azzal is, hogy a tüntetés olyan irányba mehet, amely már nem vállalható. Tartottunk attól, hogy a tömeg hangulata megváltozik, és Erdélyt visszakövetelő demonstrációvá alakul. Az eseményt hallatlanul nagy nemzetközi sajtófigyelem kísérte, és ezek a fejlemények magának az erdélyi ügynek ártottak volna. A tüntetésen részt vett a România Liberă nevű szervezet is, amely szintén másfelé terelhette volna a tüntetés szellemiségét, és egyben remek lehetőséget adott volna a provokátorok számára.

Z. Zs.: Az Erdélyt Védő Független Bizottságban is felmerült, hogy a tömegben megjelenő román zászló konfliktusok forrása lehet.

K. Gy. Cs.: Így van, azonban szerencsére a félelmeink nem igazolódtak be. Emlékszem, Mécs Imre és Csoóri Sándor vezette be a román csoportot, akik nemzeti zászlóik alatt vonultak. Nemhogy provokáció nem történt, de a tömeg tapssal köszöntötte őket, amivel toleranciája mellett politikai bölcsességéről is tanúbizonyságot tett. Ugyanez a fegyelmezett és higgadt stílus mutatkozott meg akkor is, amikor a tüntetők menete a román nagykövetség épülete elé érkezett. A provokáció szempontjából az egész megmozdulásnak ez a pillanata volt talán a legkritikusabb, amit végül ragyogóan oldottak meg a szerve-

zők. A forgatókönyv szerint itt került volna sor a tiltakozó dokumentum átadására a román nagykövetség részére. Nem tudom, a szervezők közül kinek az ötlete volt, hogy a követség előtt csöndben kell elvonulni, de ez nagyon hatásosra sikeredett.

Z. Zs.: Ez is Nagy László ötlete volt. A román követségre hárman szerettünk volna bejutni az előzetes megállapodás szerint: Dr Nagy László, dr Töttössy Istvánné (a Bajcsy-Zsilinszky Társaság képviselőjében) és jómagam. A néma csöndben álló tömeg jelenlétében, túljutva a nekünk megnyitott rendőrkordonon, eljutottunk hárman egy fáklyás kíséreléssel a követség kapujához. Háromszor cseppet dr. Nagy, de nem nyitottak ajtót. Így visszatértünk a tömegbe, a tömeg élére. Számítottunk erre, a népi politikai erő gyengeségének bizonyítékát láttuk abban, hogy a hatalmas tömeg szószólóit nem meri fogadni, hogy ily módon is képtelen az emberséges magatartásra.

K. Gy. Cs.: Ez óriási ötlet volt, mert ott lehetett volna provokációval a leginkább befolyásolni a tömeget.

A tüntetésnek összességében is óriási jelentősége volt. Méretét tekintve jelentőségteljes adat, hogy ekkora tömeg rendszerellenes tüntetésen 1956 óta nem vett részt Magyarországon. Maga a tüntetés tulajdonképpen antikommunista megmozdulás volt, amit ugyan kódolni kellett, be kellett csomagolni, de a rendszerellenesség így is nyilvánvaló volt. A tüntetés másik sajátossága, hogy a résztvevők jelentős része értelmiségi volt.

Z. Zs.: Életkori összetételét tekintve pedig elsősorban a fiatalok jelenléte volt a jellemző.

K. Gy. Cs.: Mindezek után döbbenetes volt, hogy a tüntetés után talán az Andrássy úti Művész presszóban tartott nemzetközi sajtótájékoztatón Ara-Kovács Attila azt nyilatkozta, hogy a tüntetésen románellenes megnyilvánulások voltak.

Z. Zs.: Ezt ellensúlyozandó egy csaknem egész oldalas tudósítás jelent meg a tün-

tetésről a *Bécsi Napló*-ban, amelyet én adtam.

A tüntetés után gondoltak arra, hogy az esemény túlmutatva önmagán, egyben egy erődemonstráció, politikai fegyvertény volt, amely látványosan bizonyította, hogy az ellenzék óriási tömeget képes mozgósítani? Mi volt a viszonya a szervezőknek a hatalom felé a tüntetés kérdésében?

Z. Zs.: Létezett egy megállapodás az MSZMP és a szervezők között arról, hogy a hatalom nem avatkozik be, nem akadályozza meg, de nyilvánosan nem is segíti a tüntetést. Ez egyfelől Fejti György KB titkár másfelől Csoóri, Csurka, Makovecz irányából történt íratlan megegyezés volt. Emellett a szervezést érintő megbeszélésen a Budapesti Rendőrfőkapitányság – a főkapitány közbiztonsági helyettese – is úgy nyilatkozott, hogy abból egyértelművé vált számunkra, tudomásul veszik a tüntetést, s némi rokonszenvvel, némi bizalmatlansággal, de nem ellenségesen. A budapesti főkapitány-helyettesessel folytatott megbeszélésen felvetődött a rendőrség szerepe is, ahol azt kértem, a rendőrség ne legyen a tömeg számára látható helyen. Ezt a kérést tiszteletben tartva a rendőri erőket a jégpályánál vonták össze, készenlétben egy esetleges beavatkozásra, amely végül nem következett be.

A követségnél viszont voltak rendőrök.

K. Gy. Cs.: Hogyne, de ez természetes, hiszen a követségi épületeket a világon mindenhol biztosítják. A kommunista hatalom egy része egyébként mindenütt, így nálunk is készült a változásra, és úgy értékelték, az nekik is hasznos lehet, ha egy ilyen kiemelt jelentőségű nemzeti ügyben engedélyezik a tüntetést. A Magyar Demokrata Fórum számára valóban nagy jelentősége volt, hogy egy ilyen nagy tömeg foglal állást egy, a Fórum által is képviselt ügy mellett.

Z. Zs.: A tüntetés megerősítette az ellenzéki szervezetek öntudatát, és azt a meggyőződést, hogy tömegtámogatás áll mögöt-

tük. Sikere minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság Szűrös Mátyáshoz írt levele pozitív fogadtatásban részesült. Ebben egyebek mellett azt kértük, hogy nemzetközi fórumokon is lépjen fel a magyar kormány az elszakított nemzetrészek érdekében. [Lásd Rendszerváltás és Archívum rovat, 2. dokumentum].

Kiss Gy. Csaba a hatalom tüntetéshez való viszonyulása kapcsán az engedélyezte kifejezést használta. Talán csak játék a szavakkal, de valójában engedélyezték, hallgatólagosan jóváhagyták vagy eltűrték azt?

K. Gy. Cs.: Mindegyik egyszerre igaz, bár talán az *eltűrték* a legpontosabb, amiben benne volt az is, hogy mint említettem, megpróbálták saját maguknak is tőkét kovácsolni belőle a jövőre nézve. Szerintem egyébként ahogyan mi, úgy ők sem számítottak arra, hogy ekkora tömeget mozgat meg a tüntetés. Ez számunkra valóban azt is jelentette, amit az előbb Zétényi Zsolt mondott: megerősítette az ellenzéki szervezeteket abban, hogy van, és lesz jelentős társadalmi bázisuk.

Létre tudott hozni a közös ügy az ellenzéki szervezetek együttműködésében vagy a társadalomban egyfajta nemzeti minimumot a határon túli magyarság tekintetében?

K. Gy. Cs.: Nem alakult ki ilyen minimum. A tüntetés jelentősége inkább csak a pillanat teremtette egységben volt. A demonstráció estéjén még elmentünk Bíró Zoltán lakására, ahol mások mellett ott volt Csurka István és Barki Éva Mária is. Ott még volt bennünk egy olyan hangulat, amely azt sugallta, tényleg létezik egy ilyen iratlan nemzeti minimum, de az elkövetkező időszak sajnos nyilvánvalóvá tette, hogy ez nincs meg. A tüntetés után én azt is hittem egyébként, hogy ez talán egy lökést is ad arra, hogy a határon túli magyarok ügye hangsúlyosabban megjelenjen a médiában és az oktatásban, de sajnos ez sem akkor, sem pedig a mai napig nem történt meg.

Z. Zs.: A tüntetés emellett a nemzet emocionális megerősítése volt, ami nagyon fontos dolog. A nemzet kollektív tudattalanja gazdagodott ezzel az értékkel, bizonyítékát adva a közösségnek, hogy erre is képes. Sajnos nem érvényesült a rendszerváltás folyamata alatt az, hogy a közös stratégiai célok mentén egyetértés alakuljon ki. Azt kell mondom, hogy az elmaradt igazságtétel mellett a határon túli magyarság ügyének alakulása az egyik legnagyobb csalódás a rendszerváltás történetében. Ám ez későbbi történet. 1988. június 27-e a szabadság első napja volt fél évszázad önkényuralma után, a nemzeti összetartozás nagy, sikeres erőpróbája.

HÁZI BALÁZS – JÓNÁS RÓBERT

Kiss Gy. Csaba (Budapest, 1945) irodalomtörténész, művelődéstörténész. 1995–2010 között az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Művelődéstörténeti Tanszék docense. Több külföldi egyetemen is oktatott vendégtanárként, így a berlini Humboldt Egyetemen, a Zágrábi Egyetemen, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen, a prágai Károly Egyetemen és a Varsói Egyetem Hungarológiai Tanszékén is. A Magyar Tudományos Akadémia doktora. Fő kutatási területei a közép-európai nacionalizmusok, a nemzet reprezentációja, magyar-szomszédnépi kapcsolatok és az irodalom szerepe a demokratikus átalakulásban. 1987-ben a Magyar Demokrata Fórum alapító tagja.

Zétényi Zsolt (Veszprém, 1941) jogász. 1964-ben szerzett diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetem állam- és jogtudományi karán. 1968-ban tette le bírói-ügyvédi szakvizsgáját, évtizedekig jogtanácsosként, 1994-től gyakorló ügyvédként dolgozott. 1986 és 2013 között a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság tagja, ügyvezető titkára, majd főtitkára. 1989-ben az Ellenzéki, majd a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásai során képviselte a Társaságot. 1990 és 1994 között a Magyar Demokrata Fórum országgyűlési képviselője, 1993 és 1994 között a párt országos elnökségének tagja. 1994-től egyszemélyes Nemzeti Jogvédő Irodát tartott fenn. 2004-től a Nemzeti Jogvédő Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Rombolástól a megmaradásig

A *Rendszerváltó és Archívum* rovatunk ezúttal is igyekszik a lapszám tematikájához igazodni. A felsorakoztatott dokumentumok az erdélyi falurombolással és annak visszhangjával kapcsolatosak. Az iratok egy-egy talán kevésbé ismert momentumra is rávilágítanak, ezzel – reményeink szerint – közelebb hozva az Olvasót az akkor történetekhez és a mögöttük meghúzódó szándékokhoz.

A román politikai vezetés által a hetvenes években kitalált, általuk területrendezési tervként, Magyarországon azonban egyszerűen csak falurombolásként emlegetett radikális beavatkozás a nyolcvanas évek végére a magyarlakta területeket is elérte. A Romániából Magyarországra menekülők elbeszélésein és a sokakat rokoni szállakkal is Erdélyhez fűző kapcsolatokon keresztül széles körben ismertté vált a területrendezési terv, és annak lehetséges következményei. Az akkor formálódó magyar ellenzék szinte egyöntetűen kiállt a határon túli magyarok jogaiért és ki-ki a maga lehetőségei szerint ki is fejezte tiltakozását. (Sőt 1988-ra a pártvezetés bizonyos körei is elszánták magukat az addiginál határozottabb állásfoglalásra és cselekvésre.) Az időszak egyik meghatározó ellenzéki szervezete, a Magyar Demokrata Fórum 1988 márciusában két vitafórumon is foglalkozott a kérdéssel a Jurta Színházban, részt vett a tiltakozó tüntetések szervezésében, adományok gyűjtésében, majd – a temesvári események idején – segélyszállítmányok célba juttatásában. Emellett mind a hazai, mind pedig a nemzetközi politikai fórumokon kereste a lehetőségét a román tervek megakadályozásának.

Az 1. dokumentum, amely az MDF szervezőinek levele az akkori miniszterelnök, Grósz Károly részére, jól tükrözi ezt a

törekvést. Az akkor még mozgalomként működő szervezet vezetői Románia politikai elszigetelésére és nyomásgyakorlásra tettek javaslatot mindaddig, amíg a román vezetés „gyökeresen nem változtat magyar- és általában nemzetiségellenes politikáján”.

A Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság aktívabb politikai szerepvállalása a rendszerváltás idején a határon túli magyarok ügyében is megmutatkozott. A Társaság volt az egyik szervezője az 1988 június 27-i, a falurombolás ellen tiltakozó tömegtüntetésnek, amely 1956 óta a legnagyobb rendszerellenes mozgalomnak számított. A Társaság, hasonlóan a Magyar Demokrata Fórumhoz, kereste a kapcsolatot a hivatalos magyar politika felé. A Külügyi Bizottságnak írt levelükben rámutattak, hogy a magyar fél számára kudarcra zárt aradi találkozó fordulópont kell, hogy legyen a magyar külpolitikai gondolkodásban. A romániai magyarság érdekeinek megvédéséhez a lehető legszélesebb nemzetközi összefogást, valamint a területrendezési terv emberi jogi és biztonsági kérdéssé való átértelmezését javasolták. [2. dokumentum]

A falurombolási terv ellen a kárpátaljai [3. dokumentum] és a csehszlovákiai magyarok [4. dokumentum] is szót emeltek, a román tervet egyértelműen mint

alapvető emberi jogokat sértő és a Ceaușescu-rezsim elnyomó nemzetiségi politikáját szolgáló intézkedést értelmelték.

A törekvés, amely a probléma nemzetközivé, közös európai ügyé tételét célozta, végül sikerrel járt. (Az ügyben a magyar emigráció is megmozdult. 5. *documentumunk* az egyik, az Európai Parlament elé szervezett, 1988. novemberi tüntetés felhívása.) A rendezési terv végrehajtása részben a tiltakozások, részben a román gazdasági nehézségek miatt lelassult, majd Ceaușescu halálával végképp lekerült a napirendről.

A falurombolásra, és vele az erdélyi magyar kisebbség kulturális kiirtására és beolvasztására így nem kerülhetett sor. Bözödújfalun, ez a településrendezési tervnek áldozatul esett egyetlen erdélyi magyar település egykor a falurombolás, és vele a román nemzetiségi politika és szisztematikus magyarellenesség szimbóluma volt. Az elárasztott település templomának tornya évtizedekig néma felkiáltójelként emelkedett ki a vízből, míg 2014-ben össze nem omlott. A jelképpé vált tornyot most közadakozásból visszaállítják, így ma újra szimbólum lehet: a magyar megmaradás szimbóluma.

Wikimedia Commons

Budapest, 1988. június 13.

Grósz Károly

a Minisztertanács elnöke

Budapest

Tisztelt Miniszterelnök Ur!

A Romániában évtizedek óta tartó és egyre kiméletlenebbé váló nemzetiségellenes politika – melynek legfőbb célja a több mint két milliós magyarság önálló etnikai létének a megsemmisítése – újabb tragikus fordulatot vett előbb a magyarság menekülésre kényszerítésével, most pedig az erdélyi falvak ezreinek a felszámolására meghárdeztett tervekkel. Ez utóbbi román állami elhatározás megvalósulása a magyarság történelmében és Erdély ezeréves kulturájában a Moháctól a XX. századi békediktátumokig terjedő nagy magyar katasztrófák sorozatához lenne mérhető.

Tisztában vagyunk azzal a történelmi felelősséggel, amely ebben a súlyos helyzetben a magyar kormányzatra nehezedik minden döntés, bármilyen lépés esetén. Nem hihetjük azonban, hogy tehetetlenül kell végignéznünk, hogyan irtja ki a román párt- és állami vezetés még kulturánk gyökereit is Erdélyben, hogyan indít jóvátehetetlen pusztítással járó hadjáratot az emberség, a nemzetiség ellen. Ennek az Európa történetében páratlan tervnek a végrehajtása a Közép- és keleteurópai térség jövőjében beláthatatlan, a magyarság sorsában pedig sajnos nagyon is jól belátható tragikus következményekkel járna. Hisszük, hogy a magyar nép és kormánya határozott fellépés esetén számíthat mostmár az egész Európa szolidaritására, beleértve ebbe a nagyhatalmakat is. Józan politikát folytató szövetségeseink

- 2 -

és más partnereink közül senki sem tehetne nekünk szemrehányást, ha a helyzet komolyságának megfelelő lépéssel válaszolnánk Románia kormánzatának.

E megfontolások jegyében javasoljuk, hogy Magyarország függessze fel barátsági és együttműködési szerződését Romániával és a világ közvéleménye előtt nyilvánítsa ki, hogy Romániát mindaddig nem tekinti szövetségesének, amíg gyökeresen nem változtat magyar- és általában nemzetiségellenes politikáján, és amíg nyilvánosan garanciákat nem ad arra, hogy egyszer s mindenkorra elveti jelenlegi tervét az Erdélyi falvak felszámolására.

Tisztelt Miniszterelnök Ur! Meggyőződésünk, hogy Magyarország már csak önbecsülése okán sem tarthat fenn ugynevezett baráti és szövetségesi viszonyt olyan állammal, amely ezidő szerint a világban egyedül nyíltan és elszántan magyarellenes. Meggyőződésünk az is, hogy egy ilyen "kétségbeesett" lépés kellőképpen felrázná a világ közvéleményét és arra késztetné szövetségeseinket is, hogy ők se nézzék tehetetlenül vagy éppen közömbösen mindazt, ami ma Romániában a "szocializmus" és a "modernizálás" címén folyik.

Tisztelettel, a Magyar Demokrata Fórum szervezői:

Biró Zoltán	Csengey Dénes	Csoóri Sándor

Csurka István	Fekete Gyula	Fűr Lajos

Kiss Gy. Csaba	Lezsák Sándor

BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE BARÁTI TÁRSASÁG

1068 BUDAPEST, GORKIJ FASOR 8/b, I. 17.

TELEFON: 228-197

SZERVEZŐ IRODA (Gyimesi Jenő)

A Magyar Népköztársaság Országgyűlése
Külügyi Bizottságának

Országháza

B u d a p e s t

Kossuth Lajos tér 1-3.

Tisztelt Külügyi Bizottság!

Már az első híradások nyomán mélységes aggodalommal és felháborodással értesültünk arról, hogy Románia megkezdte több-ezer falu földdel való egyenlővé tételét és ezzel a magyar, a román, a szász és más etnikumok közösségi és közvetve egyémi nemzetiségi létének feltételeit jelentő anyagi és szellemi értékeket tapos porba.

1988. május 10-én levélben fordultunk a Miniszterelnök Urhoz, kérve az összes lehetséges intézkedés megtételét az esztelen és gonosz terv végrehajtása ellen. Másokkal együtt előkészítettük az 1988. június 27-i tiltakozó gyűlést és felvonulást. A szervezésben, a demonstráció vezetésében és a rend fenntartásában oroszánrészt vállaltunk, ismerve az evvel járó kockázatot és felelősséget.

Aggodalmunk és felháborodásunk azóta növekedett. Részben azért, mert a román kormány folytatja a falurombolási program végrehajtását, de azért is, mert meggyőződésünk szerint a Magyar Népköztársaság kormánya sem tett meg mindent, ami a veszélybe jutott magyar kisebbség ügyében tőle elvárható lett volna. Meggyőződésünk, hogy a válságos helyzetből csupán kétoldalu tárgyalások révén nincs kiút. Ezt bizonyította az augusztus 28-i aradi találkozó nyilvánvaló eredménytelensége.

Minden elvesztegetett nap jóvátehetetlen károkat hoz és ezeket semmilyen tárgyalással sem lehet helyrehozni. Az aradi találkozó után még határozottabban kell fellépniünk

- 2 -

a nemzetek közössége és külön-külön minden felelősen politizáló állam cselekvő pártfogásának elnyerésére. Látniuk kell Románia vezetőinek, hogy látszattárgyalásokkal, a falurombolás és jogtiprás folytatásával párhuzamos szemfényvesztő diplomáciával csak súlyosbitja helyzetét.

Ezért - mint a magyar nép szuverénitását hordozó és a magyar nemzet részét alkotó erdélyi magyarság sorsáért a haza, a nemzet és történelem előtt felelős testülettől - az országgyűléstől kérjük a következőket:

1.

A Magyar Népköztársaság haladéktalanul forduljon az Egyesült Nemzetek Szervezetéhez - a közgyűléshez, az ENSZ Emberi Jogok Bizottságához és a Biztonsági Tanácshoz. Nem csak az emberi jogok megsértéséről, hanem a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetéséről is szó van. Az sem változtat ezen, hogy kormányunk nem bocsátkozik közvetlen összeütközésbe szomszédjával olyan helyzetben, amelynél kevésbé kényes körülmények között más államok megtették. Kormányunk mérsékelt magatartása nem lehet indok arra, hogy az ENSZ ne foglalkozzék egy, az egész világ felháborodását kiváltó olyan ügyel, amelynél lényegesen csekélyebb súlyú ügyeket indokoltan terjesztettek a nemzetközi fórum elé mások.

2.

A Magyar Népköztársaság forduljon határozottan a Varsói Szerződés politikai tanácskozási testületéhez és a KGST-ben hozandó közös döntések megszavazását tegye függővé Romániával kapcsolatos politikájának támogatásától.

3.

A magyar kormány nemzetközi fórumokon is szorgalmazza a menekültek helyzetének - így a családegyesítésnek - megnyugtató rendezését. Kerüljön be az alkotmányba: " Akit magyar nemzetisége vagy anyanyelve miatt bárhol üldöztetés, vagy hátrányos megkülönböztetés ér, a Magyar Népköztársaság területén menedékjogot élvez és megilleti a magyar állampolgárság. "

4.

A kormány készíttessen részletes és tárgyilagos "fehér könyvet" a romániai magyar kisebbség sorsáról, visszatekintve a trianoni döntés óta eltelt évtizedek történetére. E dokumen-

- 3 -

tum kerüljön a világ nyilvánossága elé, legyen mindenütt hozzáférhető az összes világnyelvre lefordítva. Gondoskodni kell arról is, hogy az idegenben élő magyarság hozzájusson.

5.

A kormány kezelje mindig egymástól elválaszthatatlanul a romániai magyar kisebbség ügyét az emberi jogok és demokrácia kérdésével. Politikai szabadság nélkül még akkor sem rendeződhetne a romániai kisebbségek helyzete, ha a falurombolás embertelen munkáját az ottani hatóságok abbahagynák.

Ne hagyjuk elaltatni a nemzetek közösségének lelkiismeretét!

A trianoni, majd a párizsi igazságtalan békeszerződéseket diktáló nagyhatalmak elemi kötelessége, hogy – ha már átléptették a határokat több millió magyar ember szülőföldje és lakóhelye fölött – szavatolják a kisebbségi sorba taszított milliók emberhez és magyarhoz méltó életét.

A magyar állam felelős vezetőinek – így országgyűlésének – meg kell találniuk annak módját, hogy a nagyhatalmakat emlékeztessék kötelességükre.

Parlamentünknek és kormányzatunknak sokkal gyorsabb lépéseket kell tennie a politikai szabadság és demokrácia kibontakoztatásának útján. A falurombolást és népelnyomást véghezvivő terrorista diktaturának a demokrácia a legerősebb ellenfele. Abban reménykedhetünk, hogy a nálunk kialakuló demokratikus jogrend – a politikai pluralizmus – példája jó hatással lesz a szomszéd országokra is, előbb-utóbb javíthat a mostani áldatlan helyzeten.

Kérjük, elvárjuk hogy az országgyűlés utasítsa a végrehajtó hatalmat a nemzet érdekeinek minden tekintetben megfelelő eljárásra.

Jelen soraink másolatát eljuttatjuk a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának és az MSZMP KB külügyekért felelős titkárságának.

Budapesten, 1988. augusztus 31-én.

Tisztelettel

a Bajcsy-Zsilinszky Endre
Baráti Társaság vezetősége
névében

Zsolt Zolt
/ dr. Zétényi Zsolt /
ügyvezető titkár

Morvay László
/ Morvay László /
elnök. h.

NYILATKOZAT

Romániában nagyszabású "területrendezési" tervet dolgoztak ki, amely 8 ezer falu megsemmisítését célozza. Az ősi népi kultúra elleni példátlan merénylet mindenekelőtt a romániai nemzeti kisebbségeket sújtja: magyarokat, szászokat, szerbeket, ukránokat stb. Ugyanakkor a program és várható megvalósítása alapvető emberi jogokat sért.

Mindez betetőzése a Causescu-rezsim nemzetiségi politikájának, azoknak a jogtipró intézkedéseknek, amelyek az utóbbi időben gyorsuló ütemben a románosítást, a nemzetileg "homogén társadalom" megvalósulását szolgálják. Romániában ma már megkérdőjelezzük a kisebbségek történelmi múltját, az anyanemzethez való tartozását, hagyományait, sajátos jellegét, nyelvét, pusztá létét.

Román állampolgárok tízezrei kényszerülnek elhagyni a szülőföldjüket, sokan illegálisan lépik át a határt, illetve tagadják meg a hazatérést. Magyarországra eddig közel huszezer fő érkezett: a nemzetiségiek (főleg magyarok mellett) jelentős a száma a román anyanyelvű menekülteknek is.

Európa-szerte megmozdulások zajlanak, nyilatkozatok, állásfoglalások születnek tiltakozásul a Causescu-rezsim egyre képtelenebb intézkedései ellen, a nemzetiségi és egyetemes emberi jogok védelmében.

Mindezzel kapcsolatban a kárpátaljai az Ukrán SzSZK Kárpátontuli területén élő) magyar nemzetiségű lakosság művelődési életének képviselői az alábbiak kinyilvánítását tartják szükségesnek:

- Messzemenőleg szolidárisak vagyunk a román néppel, a romániai nemzetiségekkel, ezen belül Európa legnagyobb nemzeti kisebbségével, az Erdélyben élő magyarokkal.

- Elítéljük a Causescu-rezsim nemzetiségi politikáját, tiltakozunk a nemzetiségi jogok csorbitása ellen.

- Elítéljük a (főleg nemzetiségi) falvak lerombolását célzó "területrendezési programot", tiltakozunk az emberi jogok megsértése ellen.

- Mint szovjet állampolgárokat, sért bennünket, hogy a Szovjetunió hivatalos körei még semmilyen módon nem nyilvánították ki elítélő véleményüket a romániai jogtalanságokkal szemben.

- Helytelennek tartjuk, hogy a Romániából a Szovjetunióba illegálisan érkezőket, akik menedéket remélnek országunktól, visszatoloncolják hatóságaink, holott tudnivaló: odaát a legsúlyosabb retorziók várnak

- 2 -

rájuk.

- Helytelenítjük, hogy a romániai helyzettel és a román-magyar viszonytal kapcsolatban a szovjet állampolgárokat nem tájékoztatja megfelelően a szovjet sajtó, televízió, rádió.

- Sért bennünket, hogy ez ügyben egyéni véleményünk sem kap nyilvánosságot országunkban. A helyi sajtó például egyértelműen elzárkózik minden effajta (akár szépirodalmi) közlemény publikálásától.

Véleményünk szerint mindez összeegyeztethetetlen a peresztrojka, a glasznosztj szellemével. Ugy gondoljuk, hogy a Szovjetunióknak nem lenne szabadszótlanul szemlélínie a romániai fejleményeket, melyek hovatovább a szocializmus teljes eltorzulásához vezetnek. Hazánkknak fel kellene emelenie szavát a jogtalanságok ellen, menedéket kellene biztosítani a Romániából menekülteknek, részletesen és a valóságnak megfelelően kellene tájékoztatni lakosságát az említettekkel kapcsolatban, hangot kellene adnia az állampolgárok egyéni és kollektív tiltakozásának.

Tisztelettel kérjük az illetékeseket, hogy ne hagyják figyelmen kívül az állásfoglalásunkat. Legjobb lelkiismeretünk szerint, az emberi jogok nevében, a lenini nemzetiségi politika elveinek értelmében, a szocializmus vívmányait féltve, a nemzetiségek megmaradása és fejlődése iránti aggodalmunkban, a román néppel való szolidaritásunkat hangsúlyozva - ám a romániai vezetés intézkedéseit elítélve - kívánjuk hazánk hivatalos köreit és minden jóérzésű honfitársunkat felszólítani, hogy tiltakozzanak a romániai jogtiprások, a falurombolás esztelen tervének végrehajtása ellen.

Kárpátalja, 1988 szeptember (több mint száz aláírás)

Felhívás

Mi, a csehszlovákiai magyar ^{nemzet} kisebbség képviselői, munkások, értelmiségiek, tisztviselők és diákok, mélyszégyenrel és aggodalommal értesültünk arról, hogy Románia vezető állami és pártszervei az elmúlt hetekben utasítást adtak az úgynevezett "településrendezési program" megkezdésére és végrehajtására. Ez a terv valójában a romániai falvak nagyobbik felének, mintegy 3000 településnek a földig rombolását, teljes megsemmisítését parancsolja. A falvak földönfutóvá tett lakosságát, akaratuk ellenére, nyomorúságos tömegszállításokba akarják becsúfolni a hatóságok.

Ennek az embertelen tervnek akár csak részleges megvalósulása is olyan károkat okozna Románia és ezáltal egész Európa népeinek, amelyeket csak egy barbár irtóháború pusztításaihoz lehet hasonlítani. A bulldózerek nyomán egycsapásra megsemmisülnének a románok, magyarok, szászok, évábok, szerbek, ukránok, szlovákok, zsidók és más nemzetiségek több évszázados békés munkájának emlékei és eredményei, kultúrájuknak és történelmüknek féltve őrzött tanúi és fölbecsülhetetlen értékei. A védekezés lehetőségétől is megfosztott emberekben gyógyíthatatlan lelki sérüléseket idézne elő, ha a számukra kijelölt ~~településeken~~ ^{kényszerlakóhelyeken} kellene élniük. A román kormányzat tervezett intézkedései szétszaggatják a társadalom szövetét: az emberek közötti humánus kapcsolatokat, s eldőlnek civilizációnk alapjait: a személyiség jogait és méltóságát.

A válságos romániai helyzetben különösen súlyossá vált a nemzeti kisebbségek, köztük a két és félmillió erdélyi magyarság eddig is viszonylagos sorsa. Tagjaiknak emberi tragédiá-

ját teljessé teszi, hogy sajátos helyzetüket, igényeiket és nemzeti jogaikat szembe véve, az eddigi és a tervezett intézkedések megfosztják őket anyanyelvük használatának lehetőségétől, iskoláiktól, templomaiktól, szervezeteiktől, sajtó-juktól, vezetőiktől, és végleg elszakítják külföldi, főleg magyarországi hozzátartozóiktól és barátaiktól. Ennek célja és eredménye csakis a nemzeti kisebbségek teljes asszimilációja, azaz felszámolása lehet.

Felhívjuk valamennyi kormányt, szervezetet és magánszemélyt, valamint a nemzetközi közvéleményt, hogy csatlakozva hozzánk, az emberi értékek és jogok védelmében, Európa egységének, békéjének és népeinek érdekében

- adjon hangot felháborodásának és tiltakozásának a jogsértő és értékpusztító román intézkedések ellen, s ítélje el azok kidolgozóit;

- fejezze ki szolidaritását Románia elnémtott és kiszolgáltatott népével, különösen a nemzeti kisebbségekkel;

- követelje a településrombolás és a többi antidemokratikus intézkedés azonnali leállítását és visszavonását, a károsultak anyagi és erkölcsi kártalanítását, valamint az emberi, demokratikus és nemzetiségi jogok helyreállítását és szavatolását Romániában.

Bratislava - Pozsony, 1988. ^{Gieplenberg} ~~augusztus~~ 20.

Dél-szlávok egész leüldözött 3156 aláírás

Tüntetés

a romániai falvak megmentéséért

1988 november 12-én (szombaton) délután 3-kor Strassburgban az Európa Parlament épülete előtt

Felhívás Európa népeihez

Európa veszélyben van!

Ceausescu diktatúrája kultúránk egy részét készül megsemmisíteni. Több száz éves román, magyar, német és más kultúrát akar eltörölni egy fanatikus örült. Templomokat, iskolákat, temetőket, egész falvakat akar eltüntetni a föld színéről. Emberek millióit akarja kiszakítani hagyományos életformájából és belekényszeríteni egy embertelen, gyökértelen, kulturálatlan és mesterséges életformába, amelyet a centralizált állam hoz létre és annak rendőrsége ellenőriz.

Európa ezt nem tűrheti!

Mi, európaiak, nem nézhetjük tétlenül, ami történik, és nem várhatjuk, hogy mások akadályozzák meg kultúránk egy részének elpusztítását. Nem tűrhetjük, hogy milliók életét tegye tönkre, egész népcsoportokat töröljön le Európa térképéről egy örült diktatúra.

Ezért felhívunk mindenkit, aki felelősséget érez kontinensünk jövőjéért, vegyen részt azon a tüntetésen, amelyet 1988 november 12-én (szombaton) délután 3-kor tartunk Strassburgban az Európa Parlament épülete előtt.

Ezzel a tüntetéssel akarjuk felhívni az európai közvélemény - és a választott képviselői - figyelmét arra, hogy sürgősen és hatékonyan közbe kell lépni, mert mindnyájan felelősek vagyunk egész Európáért. Az erdélyi magyarság aggodalommal várja, tesz-e valamit a szabad világ Erdélyért.

Európa cselekedjen Erdélyért!

Munkacsoport 'Erdélyért'
Genfi Magyar Club
Szabadságharcos Világszövetség, Európai titkárság
Emberi Jogok Svájci Magyar Ligája
Aktionskomité zur Rettung der Minderheiten in Siebenbürgen, Zürich

Case Postale 553, CH - 1211 Genève 6

1988 október 12

A falurombolás tüntetés körülményeiről

Történeti Szöveggyűjtemény rovatunkban a romániai falurombolás elleni tüntetés előzményeit, lefolyását és következményeit járjuk körül. Előzményként a *Magyar Ifjúság* c. lap tüntetés előtti számából idézünk, amely – az egyéb hivatalos újságokkal összehasonlítva – komoly terjedelemben foglalkozott a várható eseményekkel. A szervezésben is résztvevő Kósa Ferenc és Makovecz Imre óvott a provokációktól. Közöljük Csurka István Hősök terén elhangzott, Bubik István által előadott beszédét, valamint a Románia budapesti nagykövetségének címzett memorandum szövegét. Végül a Bethlen Gábor Alapítvány első alkalommal átadott Márton Áron-émlékérmeinek 1988-as kitüntetettjeit idézzük fel, akik között – a széleskörű társadalmi-nemzeti, sőt nemzetközi összefogás képviselői mellett – ott voltak a június 27-ei demonstráció szervezői is.

Kósa Ferenc

Hiszek az emberi logika hatalmában¹

A tervezett tüntetés híre természetesen hozzám is eljutott. Olvasva a felhívás szövegét, remények és aggodalmak kóvályogtak a fejemben. Mivel a közöny számomra nem menedék, általában hagyom, hogy a szívem oda húzzon, ahol történik valami az emberhez méltó élet, az emberi értékek védelmében. Nem tudom, a hivatalos szervék hogyan viszonyulnak majd ehhez az összejövetelhez – gondolom, ez attól is függ, milyen komolysággal és milyen méltósággal zajlik majd le az esemény. Mindenesetre, ami engem illet, igyekszem a lelkiismeretem szerint cselekedni. Ha élek, ott leszek.

De ha már szóba került ez a dolog, megvallom, a lelkem legmélyén idegenkedem mindenféle hársányságtól, a tömegdemonstrációk külsőségeitől, a tömegcselekvés lehetséges torzulásaitól. A tömeg ugyanis csak matematikailag azonos a benne létező egyének ösz-

szességeivel; mozgását, működését, megnyilvánulásait tekintve minőségileg átváltozhat. Fenségessé válhat, és gyalázatosná süllyedhet. Merem remélni, hogy tetteikért felelősséget érző, tisztességes emberek gyűlnek majd össze a Hősök terén, és a hely szellemének, valamint a történelmi pillanat követelményeinek megfelelően viselkednek majd.

Javasolom is, hogy mindazok, akik a végveszélybe sodródott erdélyi magyarság ügyének hebehurgyasággal vagy merő ostobaságból ártani akarnak, a saját érdekükben inkább maradjanak otthon, mert könnyen előfordulhat, hogy hordágyon vagy kényszerzubbonyban találják magukat.

A nyílt, demokratikus közélethez épelméjű, felnőtt lelkiületű állampolgárookra van szükség. Bizonyítanunk kell, hogy sorsdöntő pillanatokban sem veszítjük el a fejünket, nem dőlünk be semmiféle provokációnak; képesek vagyunk kiközösíteni magunk közül mindazokat, akik akaratlanul is – vagy netán akarva – szándékainkkal ellentétes mederbe óhajtják terelni az eseményeket.

¹ *Magyar Ifjúság*, 1988.06.24. 3.

Egyszóval: reménykedem, de valamilyen, szavakkal nehezen körülhatárolható keserűség is tolakszik a torkom környékére. Sajnálom, hogy ilyen és efféle összejövetelre kényszerülünk. Hivatásomból és személyes meggyőződésemből eredően a józan és érzékeny emberi szó híve vagyok. Még a legképtelenebb helyzetben is az emberek, népek, nemzetek és világrendszerek egymás iránti megértő tiszteletét keresem és szolgálom. Hiszek az emberi logika hatalmában. Sok román barátom van, szeretnék még velük jó lélekkel keznet fogni, és meghányi-vetni a közép-európai népek egymásrautaltságát Ady szerint, Bartók szerint..., közös felelősségünk szerint.

A célok azonosításáról²

Makovecz Imre építész, Kós Károly szellemi örökségének egyik hazai továbbvivője, az elsők között volt, aki a magyar építészet képviselőjeként az itthoni és a nemzetközi közvéleményhez címezte kiáltását a romániai falvak rombolása ellen. Több mint egy hónapja foglalkoztatja az az öt is elért hír, hogy június 27-én Budapesten esti fáklyás felvonulás lesz a – különösen a romániai magyarságot érintő – bukaresti döntések bírálatául.

– A felvonulást abba az összefüggésbe kell helyezni, amelyben elindult, amelyben van. Azonosítást kell keresni a felvonulás célja és a romániai magyar falvak sorsát érintő kormányzati állásfoglalások között. Biztos vagyok abban, hogy a majdani résztvevők 95 százaléka egészséges érzelmű magyar ember. De arról is meg vagyok győződve, hogy a további 5 százalék nem biztos, hogy magyar ember, egy másik állam provokátorait is sejtem előre ebben a

tömegben, és ezeket lehetetlen leválasztani a felvonulók zömétől, ha – mint ahogy elképzelhető – több tízezren gyűlnek össze. Ötezer ember esetében lehetséges volna kiszűrni és megakadályozni a provokátorokat. A túl nagy tömeg azonban erre nem ad módot. Ha a provokátoroknak sikerül azt elérni, hogy például betörjék valamely középület, esetleg a román nagykövetség ablakát, akkor olyan nemzetközi helyzetet kényszerítenének ránk, amelyben a magyar kormányzat a mainál sokkal nehezebben tudna mozogni. A világon minden tüntetésen rendőröket vonultatnak fel, mert a közrend bizonyos szintjét ilyenkor is fenn kell tartani. De nem szabad mindent a rendőri számbeli fölénytől várni. A felvonuló embereknek gondolniuk kell arra, hogy nekünk áll érdekünkben egy nemzetközi vis maior. Ezért nekik is, saját tetteikben is, cselekvően kell viselkedniük, korlátozva és megállítva bármilyen provokációt. De ez nagyon-nagyon nehéz ügy, mert igen nehéz megkülönböztetni a provokátort a felhevült embertől. A tömegnek persze bizonyos szintig van önfegyelmező ereje – azonban nem lehet biztosan tudni, hogy ez meddig tart, és min múlik.

Az ilyen problémákat nem elsősorban a rendőri keménység hárítja el. Mielőtt a tüntetés, a felvonulás létrejön, a magyar politikai vezetésnek deklarálnia kellene a kérdéssel kapcsolatos aktív álláspontját.

– Mit ért ezen? Aligha lehet várni a kormánytól, hogy előre azonosuljon egy olyan felvonulással, amelynek végeredményét – mint ön is mondta – provokátorok és ki nem számítható tömegpszichózisok tehetik igen kellemetlenné. A betört ablak vagy az elgázolt ember nem csábít előzetes azonosulásra.

² Uo.

- Elterjedt a városban és Magyarországon, hogy provokációra számítani kell. Először is: ezt a pletykát a sajtónak kötelessége nyilvánosságra hozni, mert ameddig ez pletyka szinten marad, addig kezelhetetlen.

- Beszélgetésünk éppen a nyilvánosságot szolgálja.

- A Magyar Ifjúság azonban kevés ehhez. A teljes magyar sajtó tájékoztató, nyilvánosságteremtő munkájára van ahhoz szükség, hogy nyugodtabban nézhessünk szembe a provokáció veszélyével. Másrészt: szükséges, hogy a kormányzati erők a lakosság tudomására hozzák folyamatosan, hogy miként értékelik a helyzetet, a romániai települések felszámolására irányuló politikát, milyen lépéseket kívánnak tenni. Magyarországon európai politikai kulturáltságú, humanista gondolkodású, párbeszédre érett emberek élnek, akiknek véleményével számolni kell. A kormány tehát tájékoztassa a közvéleményt, és ne utólag, hanem folyamatosan. Ezt értem a célok azonosításán.

Csak ily módon lehet biztosítani, hogy a felvonuló tömeg szándéka, mozgása a célt szolgálja. Vannak 1956-os emlékeink. Tapasztalatom az, hogy a felvonuló embereket nem kemény kézzel kell „befolyásolni”, hanem nyílt politikával. De igaz a dolog másik oldala is: aki felvonul, annak tudnia kell, hogy ez a felvonulás egy ügyet szolgál: tiltakozás a romániai magyarok sors-romlása, a romániai falvak felszámolása ellen.

Csurka István

Beszéd 1988. június 27-én, a Hősök terén³

Magyarok!

A megújuló demokratikus Magyarország független mozgalmi szeretettel köszöntenek Benneteket.

Barátaink! Magyarok! Tisztelt Egybegyűltek! Honfitársaink!

Súlyos gond hozott ide össze bennünket. Nagy történelmi szerencsétlenségek következtében határainkon kívülre szakadt magyar testvéreink élete minden eddiginél súlyosabb veszélybe került. Románia minden emberi mértéket elveszített konduktora meghirdette és már folyamatba is helyezte a területrendezés fedőnév alatt futó népgyilkos programját, amelynek egyetlenegy célja van: felszámolni az Erdélyben s Romániában élő nemzetiségek, s elsősorban a magyarság utolsó mentsvárát, azokat a csöppnyi kis falvakat, ahol még a maga nyelvén szólhatott egymáshoz a magyar, a szász, a sváb, az ukrán és a román. 44 évvel a szörnyű háború pusztításai és tudatos népiirtásai után újra van egy örült személy és egy gonosz rezsim Európában, amelyik népeket, népcsoportokat, egyszerű embereket százezreket akarja elüldözni otthonaikból. S mindezt miért? Hogy kivetkőztesse őket nemzeti mivoltukból. Láncfalpalas földgyalukkal lerombolja ősi házaikat, feldúlja évszázados temetőiket, ledönti templomaikat pusztán azért, mert magyarok. Negyvenöt évvel a szörnyű világégés után újra a népiirtás rémével fenyegeti a művelt világot, újra üldözés, meghurcolás vár százezrekre és milliókra

³ *Hősök tere, '88. június 27.* Szerk. Varga Csaba. Budapest, Eötvös, 1988, 20–27. A beszéd Bubik István tolmácsolásában hangzott el.

pusztán azért, mert annak szület-
tek, amik: magyarnak, szásznak,
svábnak, zsidónak, ukránnak.

Immár nem lehet kétségünk és nem
habozhatunk kimondani: újra fel-
ütötte a fejét a fajüldözés, - és
minő szégyene ez földrészünknek,
újra itt ebben az oly sokat győ-
tört Európában! Magyarok, magyar
testvéreink! A fájdalomunk óriási,
a megrendülésünk egész valónkat
megrázza, elragadtatnunk mégsem
szabad magunkat. Mi most azért
gyűltünk itt össze, hogy hitet
tegyünk. Hitet tegyünk a demokrá-
cia, a szabadság és az emberi méltó-
ság mellett, hitet tegyünk el-
sősorban magyar testvéreinknek az
élethez való joga mellett, magyar
összetartozásunk és közös sors-
vállalásunk mellett. Emelt fővel
állunk a világ színe előtt. Nin-
csenek sanda számításaink, nin-
csenek burkolt céljaink. Mi nem
öltöztetjük álruhába szavainkat
és céljainkat, mint Ceaușescu,
aki a területrendezés és a gazda-
ságfejlesztés leple alatt népir-
tásra tör, mi azt mondjuk és azt
követeljük, amit gondolunk. Em-
beri élet lehetőségét az erdélyi
magyarságnak! Minden ember elide-
geníthetetlen joga, hogy a saját
kultúrájában és a saját nemzeti
azonosságában élje le az életét a
maga, vagy az ősei által épített
otthonokban!

Testvéreink! A magyar élet kü-
lönös fordulóhoz érkezett ezen a
mozgalmas nyárelőn. Ennek a for-
dulónak az egyik partján ott tá-
tong a szörnyű, halálos tragédia,
két és fél millió magyar testvé-
rünknek a végső nemzeti megsemmisítés
szakadéka előtti rémült
segélykiáltása, másfelől itt va-
gyunk mi anyaországi magyarok,
akikre most mintha valami nap-
sugárféle is mosolyogna ezen a
tavaszon. Évtizedek óta először
történik meg, hogy magyar ügyért,
önként és szabadon állunk ki, jó-

szántunkból és tiszta szívvel év-
tizedek óta először történik meg,
hogy egy valóban alulról induló
kezdemenyezés gyűjt egybe ennyi
magyart. Hány meg hány elnyomott
kisebbségért, üldözött fajtaért,
kiirtásra ítélt népért emeltük
fel szavunk ezekben az évtizedek-
ben, hány meg hány távoli helyre
küldtünk adományt, segélyt és ba-
ráti szót és közben megfélemedezni
látszottunk azokról, akikről soha
nem szabad megfélemedeznünk, ma-
gyar testvéreinkről! Jól tettük,
hogy áldoztunk távoli földrészek
üldözöttjeiért! Jól tettük, hogy
szolidárisak voltunk az elnyomot-
takkal, de nem tettük jól, hogy
hagytuk magunkat lebeszélni ma-
gyar testvéreink iránti köteles-
ségeinkről. Barátaink! Az, hogy
mi most ennyien itt vagyunk hon-
foglaló őseink szobrai előtt, az
a magyar élni akarás diadala, az,
hogy ilyen szomorú ügyben kel-
lett összesereglenünk, az a ma-
gyar élet szomorú tragédiája. A
perc mégis felemelő! A perc még-
is nagyszerű és reményteljes.
Azt jelenti, hogy újra van tiszta
magyar akarat és tiszta magyar
szándék! Azt jelenti, hogy jobban
itthon vagyunk ebben a hazában,
mint amennyire tegnap itthon vol-
tunk, azt jelenti, hogy elmúlóban
van a lelkünkben a sötétség kor-
szaka, a tespedtség és a magunk-
kal sem törődés fásult korszaka.
Azt jelenti, hogy közös akarattal
meg tudjuk állítani azt a tragé-
diát, le tudjuk fogni azt a gyil-
kos kezét, amelyik a testvéreink-
re akar lesújtani.

De ez a felemelő perc kötelez is
bennünket. Hivalkodás nélkül el-
mondhatjuk, ma erre a térre fi-
gyel a fél világ. Itt most egy
nemzet mutatja meg igazi arcát a
népek családjának. Itt most egy
nemzet perli vissza eltüntetett
becsületét, egy öregedő, de még-
is fiatalos lelkű nemzet mutatja
fel századok alatt megalkotott,

Nagy László és Bubik István a Hősök terei emlékmű talapzatánál, 1988. június 27-én. (Fotó: Zétényi Zsolt)

vérrel és mártíromsággal megpecsételt jellemét.

Magyarok! Ezt a percet nem lehet elherdálni, ezt a percet nem lehet bemocskolni! Olyannak kell mutatkoznunk a világ színe előtt, amilyenek a nemzetünk legszebb pillanataiban mutatkoztunk, amilyenek 1848. március tizenötödikén, vértelen forradalmunk

hajnalán látott bennünket a ránk figyelő Európa. Itt most nincs helye szélsőséges indulatoknak, magyar emberhez méltatlan handabandázásnak, teljesíthetetlen követeléseknek, esztelen vagdalkozások. Ennek a mai este- nek, ennek a magyar akaratnyilvánításnak olyannak kell lennie, hogy az is tanulja meg becsülni a magyart, aki eddig nem becsül-

te, és az is a mi igazunk mellé álljon, aki eddig közömbös volt irántunk.

Háborúságból, gyűlöletből, erőszakból, gyilkosságból és vandallizmusból van éppen elég a mai világban. Annyi, hogy már szinte fel sem tűnik. Ha tehát mi ki akarunk emelkedni a gyűlöletnek és az erőszaknak ebből a véres tengeréből, akkor azt elsősorban az igaz ember tisztességes magatartásával tehetjük.

Egy ostoba, vak jelszó mégoly teli torokból való üvöltésével nem lehet visszaszerezni semmit. Aki itt ma irredenta jelszavakat próbálna kiabálni, az a magyarság ellensége! A mi célunk világos: ki akarjuk vezetni az egyedüllét szorongató sötétségéből a magyarságot. Nekünk most barátokra és segítőtársakra van szükségünk. A mi lelkünkben már majdnem másfél százada legnagyobbunk szavai visszhangoznak sötétlő komorsággal: egyedül vagyunk. Igen, egyedül vagyunk, mert ez van a sorsunk által ránk mérve, egyedül vagyunk, mert szigetet alkotunk a másság tengerében, egyedül vagyunk, mert sok nagy szerencsétlenség és vereség tett magányossá bennünket, egyedül vagyunk, mert rászolgáltunk! De most mintha változóban volnának a csillagállások a fejünk felett. Magányosságunk oldódni látszik. A szemek most ránk szegeződnek. Most rajtunk is múlik, hogy kapunk-e segítőtársat és rokonszenvező együttérzést. Ha azt mutatjuk fel magunkból, ami a legjobb bennünk: az örök emberiért mindig áldozni kész egyenességet, tisztaságot és hősiességet. Ha többször is megszerzett és mindig elveszejtett demokratikus méltóságunkkal teszünk hitet magyar testvéreink igaza, életjoga mellett.

Erdély sorsát eddig mindig nagyhatalmi ceruzahúzások döntötték el, az erdélyi magyarság Európa

legnagyobb és legártatlanabbul kiszolgáltatott nemzeti kisebbsége lett. A mi célunk nem új ceruzavonások kieszközlése, mi tanultunk a történelemből. A mi célunk két egyszerű szóban összefoglalható: szabadságot és demokráciát kívánunk az erdélyi magyarságnak, s nem különben magunknak.

Erdély földjén, azokban a közösségekben és apró falvacskákban, amelyeket most földdel egyenlővé akar tenni az elvakult hatalom, ezer esztendő óta laknak magyarok. Isten őrizze, hogy felelevenítsük az otromba és meddő vitát, hogy ki volt jelen előbb. Nekünk az ezeresztendős bizonyított jelenlét bőségesen elegendő, és ha ezeresztendős ottélés, harc, vér, verejtékes munka és kultúrateremtés nem elegendő jogosultság a magyar élet továbbvitelére, akkor amúgy is hiába minden szó. Itt most csak a nemzetközi összefogás segíthet és csak az egyetemes emberi kultúrára vigyázó, nemzetek egyenjogúságán és az élethez való jogán alapuló éber nemzetközi figyelem foghatja le a gyilkosok kezét.

Erdély története csak addig Erdély története, amíg a három, évszázadok óta honos alkotó nép, a magyar, a román és a német írja ezt a történelmet. Közös erőfeszítéssel, becsületes versengésben és tisztességes munkamegosztással. Ceaușescu azt akarja, hogy ez a közös történelem most érjen véget, hogy a magyarok megszégyenítésével, kiutálásával, a német ajkúak kiárusításával, falvaiknak, otthonaiknak földdel egyenlővé tételével Erdély arcu-lata változzék egyenművé.

Szürkévé, gyászossá és romhalmazzá. Volt már itt Európában ehhez hasonló rombolás. Lidicét és Oradourt tette földdel egyenlővé egy hasonlóképpen elvakult hata-

lom!⁴ Emlékezzünk! És ismerjük a következményeket! A népek közötti gyűlölködés fellángolását, a mérhetetlen pusztítást, a halál aratását!

Mi békét akarunk és demokráciát! Mi azt akarjuk, hogy Erdély története békében és emberi módon folytatódjék, a maga természete szerint, úgy, ahogy az elmúlt évszázadok küzdelme és munkája a medrét megásta A Dózsákat és fegyelmeket termő, a kultúrát teremtő és meghatározó, az évszázadokon át a politikai történelmet író magyarság, a városalapító és mesterségeket teremtő, céhfenntartó németek, a kereskedelmet és kultúrát mozgó zsidóság nélkül nincs erdélyi történelem, mert Erdélyt éppen ezeknek a népeknek a sajátos együttélése tette Erdellyé, és mint ahogy örült és reakciós dolog volna most részünkről a történelem visszarendezése törekedni, ugyanúgy örült és velejéig reakciós törekvés az úgynevezett „homogenizálás”, a magyar, német és zsidó kisebbség kiűldözése, kiárusítása és etnikusként való felszámolása.

Ezért tehát az egész emberiség ellen vét, és háborús bűnt követ el, aki egy ilyen közös kincset lerombol és emberek százezreit és millióit kényszeríti lakhelyük elhagyására. Európa egyszer már nagyon súlyos árat fizetett azért, mert nem szállt szembe idejében egy terjeszkedő agresszióval. A veszély most csupán annyival kisebb, hogy most egy gazdaságilag gyenge, katonailag jelentéktelen állam keretei között van a tűzfészek, de tűzfészek most is van és a veszély így is nagy, mert a népek közötti gyűlölség felszítása, a menekülésre készítés és

az ordas eszmék terjesztése éppen annak a közös feladatnak a teljesítésében hátráltatja az emberiséget, amelyik korunk egyetlen és alapvető feladata: a nemzetközi béke és kiegyenlítődség világrendjének a megteremtése.

Ugyanakkor világosan meg kell mondanunk, hogy ez az eltervezett és már elkezdett akció, ez a rombolás mérhetetlen károkat okoz magának a román népnek is. Azáltal, hogy a nemzetiségi milliókat kirekeszti a normális munkamegosztásból, azáltal, hogy százerek évszázadok alatt megszerzett kultúráját elsorvasztja, szakmai hozzáértésének továbbadását lehetetlenné teszi, magának a román államnak okoz kárt és magát Romániát züllesztí soha nem látott mélypontra. Mit tartunk egy olyan államvezetésről, amelyik 44 évvel a háborúnak a feje fölül való elvonulása után élelmiszersegélyeket utasít vissza pusztán azért, hogy a munderja becsületét megóvja, mit tartunk egy olyan nemzetinek mondott politikáról, amelyik a saját fővárosa ősi központját veti oda egy mániákus kénye-kedvének.

A világ népei ma egyetlen közösséget alkotnak. Az emberiségnek olyan gondokkal kell szembenéznie, amelyeket csak közös erőfeszítéssel és közös megállapodásokkal lehet megoldani. Ez alól egyetlen kicsiny vagy nagyhatalom sem lehet kivétel. A belügyek tiszteletben tartásának elve nem vezethet oda, hogy a nemzetek közössége háborús tűzfészek megrakását elnézze. Az emberi jogok sárbatiprása, milliók nemzeti mivoltában való meggyalázása és megsemmisítése, a népiítés nem belügy! Minden országnak, de különösen a békeszerződéseket diktáló nagyhatalmaknak megvan a felelőssége a békeszerződésekben vállalt kötelezettségek teljesítésének a számonkérésében.

⁴ Utalás a második világháború náci rémtetteire. A cseh Lidice és a francia Oradour falvak teljes lakosságát kiirtották, 1942, illetve 1944 júniusában.

Románia nem teljesíti vállalt kötelezettségeit. Az európai nemzetek közössége ezt nem nézheti tétlenül.

A legnagyobb felelősség azonban miránk hárul, magyarokra. A testvéreinkről, rokonainkról és barátainkról van szó. Ha mi hallgattunk, nem is várhatjuk el, hogy más szóljon helyettünk. Sajnálatosan sokáig hallgattunk. Sajnálatosan sokáig hagytuk, hogy egy hibás politikai elképzelés nevében lesöpörjék életbevágó nemzeti sorskérdéseinket a saját asztalunkról.

Magyarok! Egy tüntető felvonulással nemes érzelmeket lehet kifejezni, fel lehet hívni a figyelmet tragikus eseményekre, de megoldani ezzel még nem lehet semmit. Az erdélyi magyarság gondját, a lerombolásra ítélt falvak ügyét nem vethetjük le magunkról, miként az ingünket. Ezt a mai megmozdulást csak első lépésnek tekinthetjük a nemzeti újjászületésünk felfelé vezető útján. Ennek a mai megmozdulásnak csak akkor van értelme, ha ettől a perctől kezdve minden gondolatunkat, minden tettünket ennek az új magyar összefogásnak a jegyében végezzük; ha a jövőben minden elgondolásunk, minden munkánk, minden egyéni és közösségi megnyilvánulásunk ennek a magyar sorskérdésnek a mérlegére helyeződik! Csak a folyamatos és szüntelen odafigyelés, csak a folyamatos és szünet nélküli munkálkodás, csak a közös felelősségvállalás segíthet.

A tét nagy, a felelősség óriási! Bizonyára vannak itt szép számmal, akikben még elevenen és fájdalmasan él az emlék, mit jelent az, amikor a ház előtt megáll a teherautó és a sebtében összenyalábolt legszükségesebbel fel kell rá szállni, hogy ismeretlen messzeségbe vigye a ház lakóit. Most Erdély magyar parasztjaira vár ez

a sors. Életük munkájával felépített otthonaikból veti ki őket az erőszak. Hányan lesznek öngyilkosok? Hányan választják inkább a halált, mintsem a megalázott, kisemmizett szolgáló idegen földön? Hány tehetetlen, gémberedett kezű magyar öregasszony, nagymama fog utolsó erejével, a tíz körmével a küszöbébe kapaszkodni, hányukat fogják durva csizmák véresre taposni? Mennyi sírás, könny, átok és segélykiáltás fog felszakadni?

Vagy nem fog felszakadni, mert a nemzetek józan közössége, a humanizmus egyesült erői megakadályozzák az eszelős terv végrehajtását. Nekünk magyaroknak az a kötelességünk, hogy ezt a nemzetközi összefogást megteremtsük.

Ennek érdekében kérjük, hogy a napokban összeülő Országgyűlés hozzon létre különbizottságot ennek a kérdésnek a szemmel tartására, és határozatban utasítsa a kormányt, hogy minden igénybe vehető nemzetközi fórum előtt a leghatározottabb formában kezdeményezze a népirtás elítélését és a népgyilkos terv visszavonását.

Románia ma formálisan a szövetségesünk, de elvakult vezetői jóvoltából ellenségként viselkedik velünk. A román-magyar határ a román szervek brutalitása folytán majdnem olyan, mint a régi, rossz emlékű Vasfüggöny. A kulturális csereforgalom szinte nullával egyenlő. A leveleket cenzúrázzák és az állapotokat leírókat meghurcolják. A magyar sajtótermékeket kirekesztik. Az előfizetett lapokat nem kézbesítik. A magyar iskolákat megszüntetik, a magyar kultúra minden intézményére az elszorvasztás réme vár. Az egész magyarságra, a magyar történelemre a rágalom és szitkok özönét zúdítja egy, a tényekkel mit sem törődő propaganda hadjárat. Bur-

kolt és nyílt uszítás folyik a magyarok ellen. Mindennek csupán a betetőzése ez a mostani buldózer-program. Azért jelennek meg a vácogó kis székely, és mezősegi, és szatmári, és bihari falvak szélén a láncaltalpas halálosztatok, hogy azokat az utolsó zugokat is feldűlják, ahol még magyarul folyhatott az élet. Most már a családi otthon sötétjében sem lehet magyarul sutogni. Ezt akarja Ceaușescu!

De nem viheti végbe!

Magyarok! Ez a tüntetés egyben vizsga is. A magyarság vizsgája. Nekünk itt most nemcsak azt kell megmutatnunk, hogy el vagyunk szánva az agresszor kezét lefogni, hanem azt is, hogy a gyűlölködés a mi szívünket nem töltötte be és elménket nem vakította el. Mi ebben a tragikus órában is megőrizzük emberi méltóságunkat és gyűlölködésre nem gyűlölködéssel, a szitkozódásra nem szitkozódással, hanem fegyelmezett mértéktartással válaszolunk.

Ezen szavak elhangzása után felolvassuk azt a memorandumot, amelyet a tüntetés előkészítői szerkesztettek, és amelyet a felvonuló tömeg nevében kívánunk átnyújtani a Román Szocialista Köztársaság nagykövetének.

Tüntető! Magyarok!

Minden bizonnyal vannak a történelemben percek és események, amelyek csak megtörténtük után nyerik el végleges alakjukat és jelentőségüket a nemzetek tudatában. Meglehet, ez a mostani is ilyen perc a mi életünkben. Talán csak holnap fogjuk felismerni, hogy a magyar összefogásnak minő ünnepe az, ami itt ma megszületett. Fogadjuk meg erős fogadással, hogy ezt a szellemet minden erőnkkel szétterjesztjük,

a nemzeti összefogás tiszta, demokratikus eszméit széthordjuk az egész magyar glóbuszon: fogadjuk meg, hogy az összes érvényben levő nemzetközi szerződés és alapokmány tiszteletben tartása mellett minden lehetségest elkövetünk magyar testvéreink megmentése érdekében!

Isten minket úgy segítjen!

MEMORANDUM

A Román Szocialista Köztársaság Nagykövetének⁵

Excellenciás Úr!

A magyar nép mélységes aggodalommal fogadta a Román Szocialista Köztársaság Államtanácsa Elnökének azt a bejelentését, mely szerint széles körű területrendezést hajtanak végre Romániában, s ez okból elrendelték a háromezer lélekszám alatti települések – köztük az erdélyi és csángó magyar falvak jelentős részének – fizikai felszámolását is.

Otthonok, templomok, ősi temetők, az egyetemes európai és magyar kultúra felbecsülhetetlen tárgyi értékei, népi és vallási közösségek, emberi sorsok válnak az erőszakos és törvénytelen rombolás áldozataivá.

A Kárpát-medencében együtt élő népek békéjét és szabadságát a közel ezeréves államisággal bíró magyar nemzet – államalapító nagy királyától, Szent Istvántól reá hagyományozott – európai és dunai hivatását teljesítve e memorandummal figyelmezteti a Román Szocialista Köztársaság Kormányát, állami és politikai szerveit arra, hogy a nemzeti kisebb-

⁵ *Hősök tere i. m.* 1988, 28–30.

ségektől mentes román nemzetállam létrehozását célzó – az ott élő nemzeti kisebbségi csoportok tagjainak súlyos testi és lelki sérelmet okozó – területrendezési terv végrehajtása, a népirtás megelőzéséről és megbüntetéséről szóló 1948. december 9-én kelt, Románia által is aláírt nemzetközi egyezménybe ütközik, s ezáltal törvénytelen.

A Román Büntető Törvénykönyv az egyezménnyel összhangban

- a népirtás elkövetésére való felbujtást,

- az elkövetés kísérletét, valamint

- a népirtásban való bűnrészeséget

súlyos esetekben halállal és teljes vagyonelkobzással bünteti.

Emlékeztetjük Excellenciás Urat arra is, hogy a Román Szocialista Köztársaság részese a Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányának, a New York-i Konvenciónak. Az Egyezségokmány 17. cikkelye pedig kimondja, senkit sem lehet alávetni a magánéletével, családjával, lakásával kapcsolatos önkényes vagy törvénytelen beavatkozásnak.

A területrendezési terv végrehajtása román részről a 17. cikkelyben foglalt tilalmak figyelmen kívül hagyásán túlmenően, az Egyezségokmány 27. cikkelyébe ütköző – a nemzeti kisebbségek kollektív jogait biztosító – kötelezettségvállalások nyílt és durva megsértését is jelenti.

A Román Szocialista Köztársaság nemcsak a hivatkozott tilalmakat sérti meg, hanem sorozatosan és szándékosan semmibe veszi a nemzetközi jog széles körben elfoga-

dott elveit, a két- és többoldalú nemzetközi egyezményeket, így

- a Magyarország és Románia között a kulturális együttműködésről 1947. november 27-én Bukarestben aláírt egyezmény 2. cikkelyéből,

- az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló, 1960. december 14-én kelt UNESCO egyezmény 5. cikkelyéből, valamint

- a Helsinki Záróokmány nemzeti kisebbségek vagy regionális kultúrák védelmét célzó ajánlásaiból reá háruló nemzetközi kötelezettségvállalásait is.

Excellenciás Ur! A háborús és az emberiség elleni bűntettek elévülésének kizárásáról szóló egyezmény preambuluma szerint a háborús és emberiség elleni bűntettek hathatós megbüntetése a nemzetközi béke és biztonság megóvásának fontos eleme.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata preambulumban kinyilvánítja, hogy az emberiség családja minden tagja méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak elismerése alkotja a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon.

A Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmánya preambulumban kimondja, hogy az ENSZ alapokmányában meghirdetett elveknek megfelelően az emberi közösség valamennyi tagja veleszületett méltóságának, valamint egyenlő és elidegeníthetetlen jogainak az elismerése a szabadság, az igazságosság és a világbéke alapja.

A faji megkülönböztetés eltiltásáról szóló egyezmény preambuluma pedig megállapítja, hogy az emberek közötti a faj, a szín vagy az etnikai származás alapján tör-

ténő megkülönböztetés akadályozza a nemzetek közötti baráti és békés kapcsolatokat és alkalmas arra, hogy megzavarja a békét és a biztonságot a népek között és az egymás mellett élő személyek egyetértését, még egyazon államon belül is.

A nagy jelentőségű egyezmények egyértelműen kifejezésre juttatják a szerződő államoknak azt az álláspontját, hogy az emberi jogok és így a kisebbségek jogainak megsértése összefügg a világbéke, a nemzetek közötti együttműködés és biztonság kérdésével, következésképpen a Romániában folytatott jogellenes tevékenység nemcsak a közvetlenül sértett kisebbségekkel szemben keletkezett kötelezettségeket, a román állam számára, hanem az egész nemzetközi jogközösség számára is.

Romániát ily módon nemcsak a magyar, német és más kisebbségekkel szemben terheli felelősség, hanem a román néppel, valamint a nemzetközi jogközösséggel szemben is.

Követeljük ezért, hogy a román hatóságok egyszer s mindenkorra hagyjanak fel a falvak elpusztítására vonatkozó terveikkel! Az eddig elkövetett jogsértéseket megszüntetve állítsák vissza a magyar, német és más kisebbségek iskoláit, főiskoláit, betiltott folyóiratait, színházait, kulturális intézményeit! Állítsák helyre, a nemzetközi egyezmények szerint, a nemzeti kisebbségek politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogait! Adják meg a kisebbségnek, mint közösségnek is az ún. kollektív jogokat: tehát az egyesülési jogot, beleértve a politikai egyesülés jogát is érdekeik képviselőjére. Adják meg az önálló oktatási, kulturális intézmények létesítésére való jogot, s hagyjanak fel a világbékét

veszélyeztető tevékenységükkel!

Kérjük Excellenciás Urat, hogy tolmácsolja a román népnek baráti jókívánságainkat!

Budapest, 1988. június 27.

A budapesti demonstrációt szervező bizottság felhatalmazásából

Csurka István, dr. Nagy László, dr. Zétényi Zsolt

A Márton Áron- emlékéremmel kitüntetettek, 1988⁶

A Bethlen Gábor Alapítvány Kuratóriuma Erdély püspökéről, aki mártíriumával a romániai magyarság jelképévé lett, nevezte el az emberi szolidaritást, az erkölcsi felelősséget és helytállást elismerő kitüntetését. A Márton Áron- emlékérem a kolozsvári Szervátiusz Tibor szobrászművész alkotása. 1988-ban a következő szervezeteknek, közösségeknek és személyeknek adományozta elsőként a Márton Áron- emlékérmét a Kuratórium:

Az Erdélyi Világszövetség észak- és dél-amerikai, ausztráliai és nyugat-európai szervezeteinek, a szülőföld védelmében kifejtett folyamatos munkásságukért. Átvette: dr. Száz Zoltán

Magyar Emberi Jogok Alapítvány (Hungarian Human Rights Foundation), amely az Amerikai Egyesült Államokban a magyarság egyetemes emberi jogaiért, a világban élő magyar kisebbségek érdekében folytat aktív tevékenységet. Átvette: Ara-Kovács Attila

Zsére község lakói Csehszlovákiából, a Zobor-vidékről, akik falu-

⁶ *Hitel*, 1988/3, 38–39.

közösségként szolidaritást vállaltak és nyilvánosan tiltakoztak a pusztítással fenyegetett romániai falvakért. Átvette: Földessy László

Kriterion Könyvkiadó, az erdélyi magyar kultúra, a műveltség és az anyanyelv őrzésében, ápolásában végzett megtartó erejű, folyamatos munkásságáért. Átvette: Molnár Gusztáv

Szent Anna Római Katolikus Plébánia és hívei Debrecenben, akik az erdélyi menekültek egyik első segítői, pártfogói, testi és lelki gondozói voltak és maradtak. (Helyben adjuk át.)

Rákosszentmihályi Református Gyülekezet, akik immár két esztendője kiemelkedő szerepet vállaltak a romániai magyar és nem magyar menekültek patronálásában. átvette: dr. Pánczél Tivadar lelkész

Az 1988. június 27-i Hősök terei tüntetés szervezői: Balogh Erika mérnök, Bereczky Vilmos mérnök, Bubik István színész, Csurka István író, Danis György orvos, Debreczeni Dóra, a Széchenyi Casino titkára, Dénes János vegyipari munkás, Dragon Pál kisiparos, Foltányi Árpád egyetemi hallgató, Fónay Jenő tervező-mérnök, Fodor L. Bertalan filozófus, Héczey Imre nyomdász, Lengyel József, Medvigy Endre tudományos kutató, dr. Nagy László ügyvéd, Regéczy Nagy László fordító, Szekeres László mérnök, Töttösy Istvánné tanár, dr. Zétényi Zsolt jogász. Képviselőnkben Fónay Jenő vette át az Emlékérmet, s felajánlotta azt a Magyar Nemzeti Múzeumnak, amelynek nevében dr. Gedai István az Éremtár vezetője ígéretet tett, hogy a Márton Áron-émlékérmet méltó helyen; nemzeti ereklyéink között őrzi, s állítja ki.

Dr. Barki Éva Mária Bécsben élő ügyvéd, aki fáradhatatlan védője a nemzetiségi és az emberi jogoknak, képviselője az erdélyi menekülteknek a nemzetközi fórumokon.

Dr. Kiss Ferenc tanár, irodalomtörténész, aki költőbarátaival, Nagy Lászlóval és Kormos Istvánnal együtt többször járt Erdélyben, segítve az ott élőket, s következetesen küzdött a határon túli magyarság határon belüli megismertetéséért, jogainak, érdekeinek képviseletéért. Ezúton köszöntjük Kiss Ferencet 60. születésnapja alkalmából.

Henryk Jankowski atya, a Gdański Szent Brigitta templom plébánosa, aki 1988. június 26-án misét tartott és rokonszenvtüntetést szervezett Gdańskban az erdélyi nemzetiségek emberi jogaiért. Henryk Jankowski az alábbi táviratban köszönte meg a kitüntetést: „Október 30-án jutott el hozzám szóbeli üzenet formájában az az örömteli hír, hogy a Bethlen Gábor Alapítvány az erdélyi kisebbségek védelmében, nemzetközi tudomásulvétele és a velük való szolidaritás érdekében kifejtett tevékenységem megbecsüléseként Márton Áron emlékérmét adományozott nekem. Eddigi munkám – melynek megtisztelő elismerését látom kitüntetésemben – abból a mélyszégyenből fakad, hogy minden európainak, így nekem is, mint lengyel papnak, elsőrendű kötelessége, hogy küzdjön a keresztényi szeretet, a szolidaritás és a béke nevében a második világháború után az európai népekre kényszerített mindennemű mesterséges megosztás és megkülönböztetés ellen, ezek felszámolása érdekében. Kérem, fogadják köszönetemet és őszinte megbecsülésemet.”

(Összeállította: Bakos István)

Házi Balázs

Nem kell beszélni róla sohasem?!

Idén is a trianoni békediktátum emléknapi alkalmából tartotta meg hagyományos Teleki-Trianon emlékestjét és adta át a Teleki Pál érdemérmeket a Bethlen Gábor Alapítvány. A rendezvényre ezúttal a Magyar Írószövetség Bajza utcai székházában került sor. A történelmi épületben összegyűlteket az Írószövetség elnöke, Szentmártoni János köszöntötte, felhívva a figyelmet az összetartozás fontosságára. A díjazottakat – Hoffmann Rózsa tanárt, országgyűlési képviselőt, a Magyar Patrióták Közösségét, Bata János költőt, a délvidéki *Aracs* szerkesztőjét, Dr. Horváth Lászlót, a felvidéki magyarságot évtizedek óta támogató orvost, valamint Jerzy Snopeket, Lengyelország budapesti nagykövetét – Lezsák Sándor, a BGA kuratóriumának elnöke méltatta. (Zabolai Csekme Éva jogvédő betegsége személyesen nem tudott jelen lenni.) A bevezető köszöntés után Házi Balázs tartott megemlékező beszédet, melyet az alábbiakban teljes terjedelemben közlünk.

„Nem kell beszélni róla sohasem,
De mindig, mindig gondoljunk reá.”

Ezekkel a sorokkal kezdi ismert, *Trianon* című versét a piarista kötődésű szegedi költő, Juhász Gyula. A versből sugárzó – kortársainak többségével rokon – rezignált beletörődöttség vezetett annak megállapításáig, hogy már beszélni sem érdemes az 1920-ban történt szörnyűségről. A diktátum igazságtalansága annyira égbekiáltó volt, hogy a költő érezte, pusztán szavakkal, jajkiáltással itt már semmire sem mehetünk. Apponyi Albert, a világháború után Párizsban tárgyaló magyar delegáció vezetője a béketárgyaláson előadott beszéde elején így fogalmazott a béke feltételeinek súlyosságával kapcsolatban: „...Ha Magyarország abba a helyzetbe állíthatnánk, hogy választania kellene ennek a békének elfogadása vagy visszautasítása között, úgy tulajdonképpen arra a kérdésre adna választ: helyes-e öngyilkosnak lennie, nehogy megöljék...” A békétlenséget szülő diktátumból fakadó drámai kétségbeesés kifejeződése némi feloldozásra talál a következő sorban, ahol a szerző azt kéri, hogy a külvilágtól befelé fordulva mindig gondoljunk reá! A két sor ellentétpárja talán nem is elválasztható, nem érdemes azokat külön értelmezni. Önmagában az ugyanis nem lehet megoldás – bármennyire hitték és hirdették ezt arra hivatott körök évtizedeken keresztül –,

hogy nem beszélünk róla, szőnyeg alá söpörjük, mi történt hazánkkal, a magyarsággal 1920-ban. Hiszen minden pillanatban ott kell, legyen tudatunk mélyén, szívünk belsejében. De valójában mire kell gondolnunk mindig? Mit vár el tőlünk a költő ezzel a kéréssel?

Gondoljunk mindig arra, hány négyzetkilométert és lakost, hány kilométer vasútvonalat és folyót, hány hektár erdőt és szántóföldet veszített hazánk? Mormoljuk magunkban csöndesen, imaszerűen a Pozsony, Kassa, Munkács, Kolozsvár, Nagyvárad, Temesvár, Szabadka, Eszék alkotta láncot, majd amikor a végére érünk, kezdjük újabb és újabb városokkal, falvakkal? Soroljuk királyaink, íróink, költőink és tudósaink, nemzetünk nagyjainak a nevét, akik a trianoni határokon túl születtek? Vagy pusztán minden egyes nap keljünk és feküdjünk ökölbe szorított kézzel az égre vicsorítva, azt sziszegve: Nem, nem, soha? Esetleg elég lehet, ha öt percenként eszünkbe jut Trianon, és felvillan lelki szemeink előtt a keresztre feszített, töviskoronával koszorúzott Magyarország képe? Nem tudom, melyik lehet a legjobb megoldás és melyikkel szolgáljuk leginkább nemzetünket. De talán nem is azért gyűltünk ma össze, hogy erre pontos választ adjunk. Ki így, ki úgy emlékezik Trianonra, és gondolkodik vele kapcsolatban.

Házi Balázs beszéde közben. (Fotó: Pólya-Pető Dávid)

Egy azonban bizonyos: ahogy a langyos, vasárnapi keresztény magatartás sem helyes és célravezető, úgy Trianonra sem csak június 4-én kell gondolnunk könny-be lábadozó szemmel, elcsukló hanggal!

„Nem kell beszélni róla sohasem,
De mindig, mindig gondoljunk reál!”

Az egyértelmű felszólítás mondanivalója világos. Nem beszélünk róla. De akkor mit kezdjünk vele, ha beszélni nem kell róla? Voltaképpen miért állok most itt, és miért jöttünk össze? Örülni természetesen nem tudunk neki, önmagában szomorodni pedig nem érdemes felette. Esetleg fegyverünkül választhatjuk a dacot, melyel elzárkózunk a valóság realitásától, és megmakacsoljuk magunkat a tényekkel szemben. Zárójelben jegyezzük meg, hogy a dunaszerdahelyi illetőségű sportegylet, a DSE pontosan 1920-ban változtatta nevét Dunaszerdahelyi Atlétikai Clubra, azaz röviden DAC-ra. Szép kifejeződése ez a magasztos, törhetetlen ellenállásnak. Hamvas Béla figyelmeztetése szerint: „Semmi lázadás, de semmit sem engedni.” Juhász Gyula költeménye ad egy választ, lehetőséget arra vonatkozólag, hogy mi lehet a helyes hozzáállás. Próbáljunk ezzel azonosulni! A költő kéri, hogy Trianon gyászos napján, mi, magyarok, nézzünk egymás szemébe és esküdjünk a munkára és a küzdelemre. A megoldás tehát: a napi munka és küzdelem. Egy szimpatikus felhívás idén ezt javasolta az egymás szemébe nézésre: „ezen a napon, június 4-én mindannyian hívjuk fel egy határon túli magyar barátunkat,

családtagunkat, ismerősünket. Telefonáljunk, és a határtalan szeretet hangján fonjuk tele a Kárpát-medencét, megerősítve megtartó személyes kapcsolatainkat. Így fejezzük ki összetartozásunkat!” Nem a hangos szavak és kiáltások, nem a „Mindent vissza” és a „Vesszen Trianon” ordibálása. Szembe kell néznünk múltunkkal, történelmünkkel, veszteségeinkkel, nem feledve azokat, de építkezni a megmaradt építőanyagból kell.

Nem tudom, sorsszerű volt-e 20. századi történelmünk megannyi kataklizmája, Trianontól a második világháborún át '56-ig. Ne vizsgáljuk most azt, hogy így kellett-e történnie, vagy helytelen lépések és döntések sorozata vezetett a tragédiáig. De azt hiszem és vallom, hogy mindezekből csak akkor tudunk felállni, ha nem gyászolva és keseregve, igazságtalanságot és összeesküvést emlegetve tekintünk az elveszett országrészekre, hanem a fájdalomból erőt merítve, egymás kezét szorosan fogva rakjuk egymásra a megmaradt építőköveket.

„Nem lehet feledni, nem soha!” Amikor a Kárpát-medence mára magyar határon túlivá vált területein barangolunk, nem kell sutba dobnunk annak történelmét és szellemét. Igenis emlékeznünk és emlékeztetnünk kell rá, hogy Krasznahorkai urai egykor az Andrássyak voltak, hogy Kölcsey Huszt várára tekintve fogalmazta meg: „Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül”, hogy Gyulaféhevárt fejedelmi központtá tette és felvirágoztatta Bethlen Gábor. Múltunkat és történelmi emlékeinket eltagadnunk nem szabad. Ahogy az egyén önmeghatározásában is fontos szerepe van múltbéli tapasztalatainak, emlékeinek, érzéseinek, úgy egy nemzet múltjában is fáklyaként világítanak a történelmi tettek és helyek, melyek összetartozásunkat fejezik ki és erősítik meg. Fiatalon elhunyt költőnk, Dsida Jenő is visszatérően figyelmeztet, már-már fenyeget, hogy mi történik velünk, ha nem figyelünk saját népünkre:

„Epévé változzék a víz, mit lenyelek,
ha téged elfelejtetek!
Nyelvemen izzó vasszeget

üssenek át,
mikor nem téged emleget!
Húnyjon ki két szemem világa,
mikor nem rád tekint,
népem, te szent, te kárhozott, te drága!”

A veszteség fájdalommal töltötte el, de meg is ihlette 20. századi költőinket. Kifejezőmódjukban nem egyszer biblikus képeket használtak, keresztre feszített Magyarországról írva. A fájdalom a béke igazságtalanságán túl az egész, a teljesség elvesztését is jelentette. A majd’ ezer éves magyar állam olyan természetföldrajzi és geopolitikai egység volt, mely már az itt élők lelkébe, természetébe ivódott. Az organikus államszemlélet Babits Mihály *Áldás a magyarra* című versében érzékletesen kifejezve fogalmazódik meg.

„Ne mondjátok, hogy a haza nagyobbodik.
A haza, a haza egyenlő volt mindig
ezer év óta már, és mindig az marad,
mert nem darabokból összetákolt darab:
egytest a mi hazánk, eleven valami!
Nem lehet azt csak úgy vagdalni, toldani.”

Ehhez a gondolathoz ugyanolyan szervesen illeszkedik Duray Miklós nemrégiben elhangzott előadásának egy részlete, melyben a haza fogalmának mibenlétét járja körül: „Sokan sejtjük, hogy a haza többsikű és többtengelyű lelki, érzelmi szerkezet, földrajzi, történelmi és társadalmi valóság, szervezésileg sajátosan működő, szellemileg tudatos, szerves rendszer. Van meghatározható szerkezete, mégis határtalan. Ezért egyszerre elvont fogalom, lelkiállapot, szellemi termék és tapintható anyagszerűség. Ha nem így lenne, Magyarország sem lenne, hiszen évszázadokig szinte nem volt, mégis létezett. Ha nem így lenne, a haza nem lehetne egyszerre a magasban és a földön, a földtani szerkezetben és a lélekben.” Ezeket a gondolatokat szem előtt tartva már könnyen beláthatjuk, hogy a békeszerződés aláírásakor nem csak négyzetkilométereket, fölket és hektárokat veszítettünk, hanem annál sokkal többet. Kettétört életteket, szétszakadt családokat, elvesztett reményeket nem mérnek statisztikailag... Húsba maróan fájó, a nemrég elhunyt erdélyi szobrász, Szervátiusz Tibor megfo-

galmazása azzal kapcsolatban, hogy mit jelentett magyarok millióinak a 20. században pusztán létezniük az utódállamok keretei között: „Nem vagyok jó hangulatban, amióta születtem. Tudniillik én kisebbségben születtem”. Németh László még mondhatta, hogy a kisebbség egyetlen esélye, „ha különb tud lenni”. A második világháború után erre már lehetőség sem mutatkozhatott. Európának ebben a viharverte szegletében eshetett meg az az örökényi groteszk helyzet, hogy valakinek költözés nélkül változhatott az állampolgársága életében hatszor!

A beszéd legelején idézett vers lemondó megnyilatkozása ellenére ma mégis beszélünk róla, de mi lesz holnap, egy hét, vagy egy hónap múlva? Elfelejtjük? Másra emlékezünk? Más fog fájni? Juhász Gyula rezignáltsága a mű végére kérdéssé finomul. Valóban nem kellene beszélni róla? Válaszát megint csak abban adja meg, hogy ha „mindig, mindig gondolunk reá”, akkor nem. Ha eszünkbe jut nap mint nap, cselekedeteink közben, ha bevődik lelkünkbe és elménkbe, és eszerint tesszük dolgainkat, a haza érdekét előtérbe helyezve, akkor nem, nem kell beszélni róla. Hiszen azzal, hogy fejünkbe, mi több, szívünkbe véstük, többet teszünk. Emlékezünk, emlékeztetünk és építünk. Legyen minden nap lelki szemeink előtt a keresztfára szegezett Magyarország, de ne könnyel és sóhajjal feleljünk neki, ahogy Krisztusunknak sem így felelnénk, hanem cselekedettel. És pedig jó cselekedettel. Ezzel többet tehetünk, mint kiáltozva-csapkodva, szomszédainkra acsarkodva, haragra lobbantva őket. Keressük velük a békét, de juttassuk eszükbe: jogunk van emlékezni és emlékeztetni! Találjuk meg a hangot a másik magyarral – ne téve különbséget határon belüli és határon túli, Kárpát-medencei és a nagyvilágon bárhol élő magyar között.

Tegyük fel hát utoljára költőnkkel együtt a kérdést, és adjuk meg rá a választ az ő szavaival, a mi tetteinkkel:

„Nem kell beszélni róla sohasem?
De mindig, mindig gondoljunk reá!”

Az elmúlt negyedév fontosabb eseményei

Az Egymillió bemutatója

Március 6-án a Nemzeti Fórum Kölcsey Köre rendezvénysorozatának 51. rendezvényén, a budapesti Polgárok Házában mutatták be Semjén Zsolt nemzetpolitikáért felelős miniszterelnök-helyettes *Egymillió* című kötetét. A nemzetegyesítést középpontba állító kötetet Bíró Zoltán, a RETÖRKI főigazgatója ismertette.

Bíró Zoltán felidézte Pázmány Péter esztergomi érsek és Bethlen Gábor, a protestáns erdélyi fejedelem felekezeti harcait, amely azonban nem zárta ki a nemzet ügyében való együttműködést. Semjén Zsolt kötetéből fontos gondolatként a következőket idézte fel: „hűség a nemzethez van, a hazához. Az EU-hoz, a NATO-hoz, az ENSZ-hez legfeljebb munkavonatkozásbeli lojalitás van. A kettő nem keverhető össze.”

Lezsák Sándor, a Nemzeti Fórum elnöke Semjén egy korábbi kötetét idézte fel, amelyben (elsősorban istenes) verseit gyűjtötte össze. A KDNP elnöke ezután felidézte a párthoz való kapcsolódását, majd a jelenlegi nemzetpolitika legfőbb alapvetéseit. A jelenlegi migráns-válság kapcsán emlékeztetett arra, hogy a beérkező iszlám nem keresztény ellenállással találkozunk, hanem vákuumba nyomul be, ahol „az elmúlt évtizedekben tudatosan rombolták a keresztény civilizációt és identitást”.

(Medveczky Attila / Magyar Fórum alapján)

RETÖRKI-fórum Sopronban

Nagykanizsa és Gyula után 2018. március 8-án Sopronban tartott fórumot a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum (RETÖRKI), hogy a rendszerváltás helyi eseményeiről kérdezze a térségben élő, az 1990 körüli években aktív politikai résztvevőket, többek között a Magyar Demokrata Fórum (MDF) korábbi tagjait.

Bíró Zoltán, a RETÖRKI főigazgatója elmondta: a beszélgetésen az derült ki, hogy a Sopron környékén élőknek hasonlóak az élményei az 1987 és 1990 közötti időszakról: elsősorban a határnyitást, a páneurópai pikniket emelték ki, amelynek a megkérdezettek kulcsszereplői voltak.

Az MDF alapítója elmondta: a korszak politikai főszereplői az egyes vidékek jellemző tevékenységeit is reprezentálták: Miskolcon például a kohászat és a bányászat miatt az ezzel összefüggő egyetemi értelmiség volt meghatározó, az Alföldön inkább a klasszikusnak számító jogász- és társadalomtudományi értelmiség, míg Sopronban a mezőgazdasági-erdőmérnöki szellemi elit szerepvállalása emelkedett ki. Az esemény jelentősége kapcsán Bíró Zoltán úgy fogalmazott: az élő szereplők megszólaltatása páratlan lehetőség és kiválóan segíti a RETÖRKI tudományos munkáját.

(Magyar Hírlap alapján)

Közgazdászok és szociológusok találkozási

Lóránt Károly, intézetünk külsős munkatársa szervezésében közgazdászok és szociológusok jöttek össze a RETÖRKI tanácstermében annak érdekében, hogy a rendszerváltás időszakából kiindulva fontos szociálpolitikai és gazdasági kérdéseket vitassanak meg. A műhelyvita sorozat keretében ez alkalommal Faust Anita tartott előadást *A világrend válsága és Közép-Európa geopolitikai kihívásai* címmel. Az előadó többek között az energiapolitika, a katonapolitika, a kínai gazdasági kezdeményezések és a migráció kérdésében elemezte Közép-Európa hozzáállását, az egy- vagy többpólusú világrendhez való viszonyulását.

A májusi műhelyvitán Korom Gyula orvos-közgazdász tartott előadást az egészségügy megreformálásának konkrét lehetőségeiről.

(Szegő Szilvia alapján)

M. Szabó Imre temetése

2018. március 23-án kísérték utolsó útjára a Pesterzsébeti Temetőben M. Szabó Imrét családtagjai és barátai körében. A közismert médiaszereplőt 76 éves korában, hosszan tartó, súlyos betegség után érte a halál.

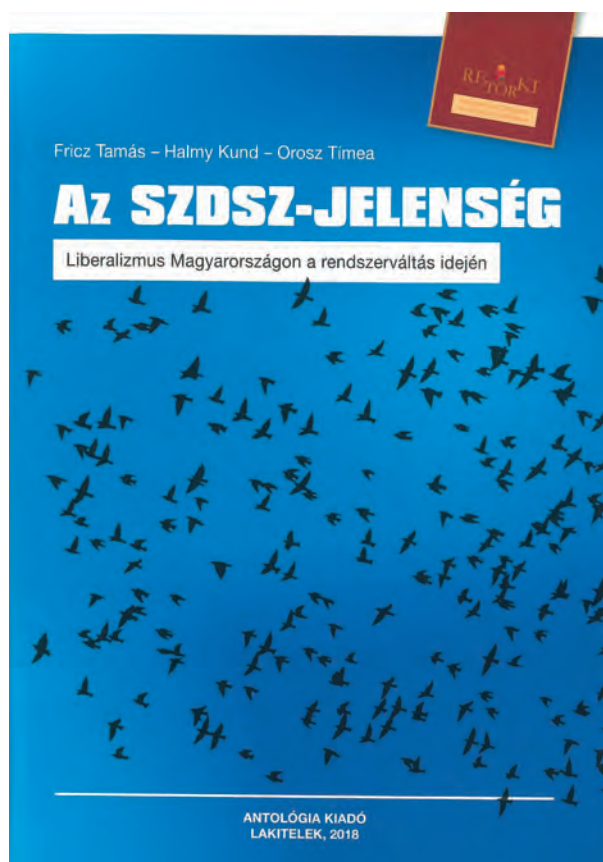
M. Szabó Imre tevékenysége során keletkezett dokumentumai a RETÖRKI Archívum őrzésében találhatók. Emlékét ezáltal is őrizzük.

Szeretteinek ezúton is őszinte részvétünket nyilvánítjuk.

Az SZDSZ-jelenségről

Március 28-án mutatták be a RETÖRKI-ben Fricz Tamás, Halmy Kund és Orosz Tímea *Az SZDSZ-jelenség. Liberalizmus Magyarországon a rendszerváltás idején* című kötetét.

Latorcai Csaba, a Miniszterelnökség társadalmi és örökségvédelmi ügyekért, valamint kiemelt kulturális beruházásokért felelős helyettes államtitkára úgy fogalmazott: az SZDSZ olyan Magyarországot akart, amely vakon követi a nyugati mintákat és intézményi struktúrákat, amely elfelejti nemzeti hagyományait, és lemond a határon túli magyarságról. „Április 8-án dönthetünk arról, hogy nem olyan Magyarországot szeretnénk, mint amilyet az SZDSZ szeretett volna” – fogalmazta meg a 2018-as választások tétjét. Bár az SZDSZ politikai karrierje 2009-ben véget ért, hiszen a választópolgárok *persona non grata*ként tekintettek képviselőjelöltjeikre, szellemiségük tovább él.

(Vitéz Anita / Magyar Hírlap és Medveczky Attila / Magyar Fórum alapján)

Kötet a rendszerváltás alapjogi jogalkotásáról

Az Alapvető Jogok Biztosának Hivatalában mutatták be Kukorelli István és Tóth Károly *Az alapjogi jogalkotás az alkotmányos rendszerváltás éveiben* című kötetét.

Sulyok Tamás, az Alkotmánybíróság elnöke szerint a rendszerváltás reformjainak célja az országra kényszerített szovjet politikai modell helyett az európai értékek átvétele volt, amely egyszerre jelentette a közös európai alkotmányos örökség, a demokrácia és a joguralom helyreállítását. Szalayné Sándor Erzsébet, az alapvető jogok biztosának a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét ellátó helyettese azt idézte fel, hogy a szerzők részesei és alakítói voltak az alapvető jogalkotásnak. Az egyes jogszabályok elfogadásáról szóló esettanulmányok szerint egyértelműen tükrözik annak kísérletét, hogyan lehet összeegyeztetni „az értékőrzést a haladással, a magyarságot az európaisággal”.

A méltatások után a kötet szerzői is szót kaptak. Kukorelli István az alapjogi törvények jelentőségének nevezte, hogy hozzájárultak ahhoz, hogy az átalakulás kérdései nem az utcán, fegyveresen döltek el, Tóth Károly pedig arról beszélt: fontos, hogy a rendszerváltás időszakáról könyvek készüljenek, a mai generációk így tanulhatnak saját történelmükből.

Százak Tanácsa-könyvbemutató

Május 3-án mutatták be a Százak Tanácsa ülésén a szervezetről szóló, Szijártó István által szerkesztett, „Vállunkra kell vennünk a Hazát!” című kötetet, amely a RETÖRKI kiadásában jelent meg.

Az ülés elején egy perces néma főhajtással emlékeztek meg a közelmúltban elhunyt Csete Ildikó textilművésről és Szervátiusz Tibor Kossuth-díjas szobrászművésről. Szijártó István beszámolóját követően a Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archivum nevében Bíró Zoltán főigazgató számolt be az Intézet munkájáról, feladatvállalásairól és a most megjelenő kötetről.

(Bágya Rita alapján)

Hagyományteremtő folyóirat-bemutató

Első alkalommal, de nem titkoltan hagyományteremtő jelleggel mutattuk be folyóiratunk idei első lapszámát, amelynek témája az 1990-es országgyűlési választás volt. A műhelybeszélgetésen lapunk szerkesztői mellett többek között Bíró Zoltán főigazgató, M. Kiss Sándor történész, főigazgató-helyettes, Fricz Tamás és Simon János politológusok idézték fel a rendszerváltás utáni első szabad választással kapcsolatos emlékeiket. A műhelybeszélgetések terveink szerint a folyóirat aktuális számának megjelenése után a jövőben is rendszeresek lesznek.

Simon János és Jónás Róbert a műhelybeszélgetésen.
(Fotó: Bágya Rita)

Fricz Tamás és Riba András László a műhelybeszélgetésen.
(Fotó: Bágya Rita)

M. Kiss Sándor és Házi Balázs a műhelybeszélgetésen.
(Fotó: Bágya Rita)

„A nagy morzsolás” előtt

Kallós Zoltán és Szervátiusz Tibor emlékére

„Az emberek is vonakodtak, nemigen engedték, hogy rajzoljam őket. Egyrészt azért, mert félték a hatóságtól, amely mindent üldözött, ami velük kapcsolatban volt, minden kapcsolatot tiltott velünk, városi emberekkel. Másrészt egy ősrégi félelmük is volt a rajzzal kapcsolatban, úgy hitték, hogy akit lerajzolok, annak elviszem a képét és befalazom. Ez a misztikus félelem engem visszaröpített a Kőmíves Kelemen balladái világába. Egyébként is sok minden idézte ezt a régmúltat, az archaikus nyelvük, s számos szokásuk. Azért sikerült sok rajzot készítenem, kit rábeszéléssel, kit szinte észrevétlen. Lerajzoltam a híres népdalénekesüket: Szályka Rózsát is, igen szép fej az övé. Ebben segítségemre volt Kallós Zoltán, aki énekelte, miközben én rajzoltam” – így idézi fel Szervátiusz Tibor egy Kallós Zoltánnal közös emlékét.¹ Egyikük a csángó asszony, Szályka Rózsa adatközlő énekeit, balladáit és hangját, másikuk arcvonásait mentette át a jövőnek.

Valójában tulajdonképpen Erdélyt és Moldvát, értékeit, nyelvét, kultúráját és múltját mentették meg.

Két hónapon belül az erdélyi magyarság és a magyar kultúra két „andezit-embere” távozott.

„Ha ő nem lett volna...” – e visszatérő fordulattal köszöntötte Kallós Zoltánt két eszten-deje, kilencvenedik születésnapján Kiss Ferenc.² Bizton mondhatjuk, Erdély és a magyar nemzettudat helyzete más lenne, ha ők ketten nincsenek. Egész életművük „az ősit, a régít” kereste és találta meg. Míg egyikük az archaikus, nemzedékről nemzedékre tovább-adott népdalokat és balladákat tette közkinccsé (leginkább azon csángók között járva, akik sosem tartoztak a történelmi Magyarországhoz, és akiket a leginkább érint a rend-szereken átívelő vad románosítás), másikuk kőbe, fába, andezitbe, márványba faragta évezredek hagyományát és tudását.

Természetesen, magától értetődően, nem kérkedve, de a közös sorsot mindenestül vállal-va voltak magyarok. Nem kértek több tiszteletet népüknek, mint ami a környező népek-nek jár – de egy leheletnyivel kevesebb sem érték be. Egész munkásságuk hirdette: a tudatos sorsvállalás nem „magyarkodás”, nacionalizmus vagy sovinizmus – egyben csak értékeink felmutatásával, megőrzésével és terjesztésével maradhatunk meg önmagunk a globalizmus mindent összekeverő világában. „Szerintem Magyarország szellemi nagyha-talom. A mi kultúránk Európában, de a világban is egy külön színfolt. Szépen ötvözi keleti örökségünket a nyugati törekvésekkel, hatásokkal. Ezt kell megőriznünk, felmutatnunk. Ez a mi igazi erőnk” – mondja Szervátiusz.³ S mintha különleges jóstehetséggel válaszol-na neki Kallós: „Most fokozottabban oda kellene ügyelni a hagyományainkra, mert jön a nagy morzsolás. Én minden előadáson azt mondom, hogy addig leszünk magyarok, míg magyarul énekelünk és magyarul táncolunk, mert ez a kultúra tartott meg minket ezer évig Európában. S ha ilyen szellemi javakkal táplálkozunk, kibírunk még ezer évet Euró-pában, ha nem, úgy vége mindennek.”⁴

*

¹ Szervátiusz Klára: *Mindörökké Erdély. Beszélgetés Szervátiusz Tiborral*. Budapest, Kairosz (Magyarnak lenni sorozat), 2009, 16–17.

² Kiss Ferenc: Ha ő nem lett volna... Kallós Zoltán 90 éves. *Hitel*, 2016/3, 3–16.

³ Szervátiusz Klára i. m. 2009, 86.

⁴ Benkei Ildikó: *Válaszút vándora. Beszélgetés Kallós Zoltánnal*. Budapest, Kairosz (Magyarnak lenni sorozat), 2005, 116.

Kallós Zoltán 1926-ban született – már a név is jelképes – Válaszúton.⁵ Kolozsváron tanítóként végzett, majd ugyanott a Zeneakadémián diplomázott. Már ezelőtt megkezdte gyűjtéseit: elsősorban „szűkebb pátriája”, a Mezőség érdekelte, ám hamar eljutott Csángóföldre is. 1956-tól egy évig Lészpeden tanított – ekkor még Moldvában is működhettek magyar iskolák. Egy évvel a magyar forradalom után azonban – talán a „magyar nacionalizmus” elleni harc újabb, megokolható lépéseként – teljesen megszüntették a magyar nyelvű tanítást. 1958-ban néhány hónapra kényszermunkára vitték a Duna-deltához, majd faipari munkásként és szellemi „szabadfoglalkozásúként” tevékenykedett. Bármennyire próbálta ellehetetleníteni a román politika, egyre növekvő tekintélye miatt – félve a nemzetközi visszhangtól – nem merték ellene a legkeményebb eszközöket bevetni.

Kép: Wikimedia Commons.

1974 júniusában újra letartóztatták. Ekkor már túl voltunk a bukaresti Kriterion Kiadó által megjelentetett, legendává vált *Balladák könyve* kiadásán,⁶ és annak „zajos” erdélyi és magyarországi sikerén. Talán tudtán kívül is nemzetegyesítő személyiség volt. Az érte való fellépés érdekében már ekkor, a ’70-es évek közepén megmozdultak nemcsak a nemzeti gondolatot zászlajára tűző és felvállaló „nomád nemzedék” tagjai (Kósa Ferenc,

A választói Kallós Zoltán Múzeum és Népművészeti Központ épülete. Kép: Wikimedia Commons.

⁵ Az életrajzi adatok többek között: Uo. 118–122.

⁶ Kallós Zoltán: *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák*. Bukarest, Kriterion, 1971.

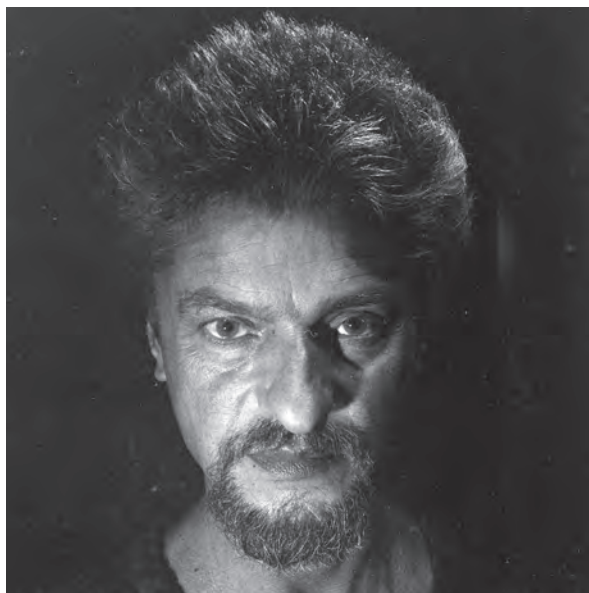
Kiss Ferenc, Csoóri Sándor, Nagy László és mások), de a hatalom bizonyos körei is.⁷ Ily-lyés Gyula hívta az érdekében Aczél Györgyöt, a magyar diplomácia egyértelmű jelzéseket küldött haza, segítséget nyújtott a Kallós által összegyűjtött maradandó értékek Magyarországra menekítésében,⁸ sőt még a magyar emigráció bizonyos, jól kiválasztott köreit is hajlandó volt megfelelő irányba „terelni” az érdekében.⁹ Decemberben zárt tárgyaláson két és fél év börtönre ítélték – de a következő tavasszal csendben szabadon engedték.¹⁰

Tizenötezer összegyűjtött népdal és ballada, múzeum és alapítvány, egy egész Erdély-járó nemzedék felkarolása és tanítása, a táncház-mozgalom patronálása. Nem ment el, mindig maradt. „Nem olyan egyszerű dolog mindent itt hagyni, hiszen ezer szál köt szülőföldemhez. Ide temették őseimet, itt élnek rokonaim, barátaim, nemcsak magyarok, de románok, cigányok is. Nem egyszerű dolog elmenni, mert a határon túl is csak idegen az ember” – vallotta egy interjújában.¹¹ Kiss Ferenc népzeneész – a Kallós Zoltánnal szintén közeli kapcsolatot ápoló irodalomtörténész fia – idézte fel a jelenetet: egy, a ’70-es években, a magyarok fővárosában tartott előadása után, a *Balladák könyvének* dedikálásakor mindenkinek a kötetébe – és szívébe – a következő csángó népdal szövegét írta: „Idegen földre ne siess, / Amég hazádba megélhetsz. / Ne menj messze földre lakni, / Míg hazádba meg tudsz élni.”¹²

*

Szervátiusz Tibor 1930-ban született Kolozsváron. Élete egyik legfontosabb élményének nevezte szülővárosa és Észak-Erdély 1940-es visszatértét. Szobrász édesapjával már fiatal korában végigbarangolták Erdély tájait, hegyeit, ezek során megtapasztalta a népi kultúra különleges erejét.¹³ Későbbi közös alkotásuk Tamási Áron farkaslakai síremlékének megfa-
ragása.

Tudatosan és kezdettől szemben állt a szocreállal, de édesapjától is eltérő, saját stílust kívánt teremteni. Aki valaha látta már valamelyik alkotását, tudja: a vállalkozás sikerült. Akár Boldogasszonyt, Napistent, földi példaképeket (a Nagy László által versbe öntött „andezit Adyt”, Móriczot, a Gellért-hegyen felállított Szabó Dezsőt, Németh Lászlót, Petőfit, Dózsát) vagy történelmi emlékműveket alkotott, egyedit és sem-

Fotó: FORTEPAN / Becságh István adományozó
(Képszám: 131017)

⁷ Ennek története összegyűjtve, többek között: Kiss *i. m.* 2016, 3–10.

⁸ Martin Ferenc akkori bukaresti magyar nagykövet a következőt jelentette: „Általános benyomásaink szerint Kallós Zoltán letartóztatását kizárólag politikai szempontok motiválták. A jeles folklorista egész tevékenysége, egész lénye – különösen moldvai csángó kutatásai – a román vezetés éles ellenszenvét váltották ki. Magyarországi kapcsolatai és sikerei állandó – egyre növekvő – problémát jelentettek az itteni illetékesek szemében. Ráadásul, nem lévén állásban, egzisztenciálisan megfoghatatlan, presszionálhatatlan volt. Magyar és az erdélyi népi kultúra közötti kapcsolat óhaja néha túlzásokra is ragadtatta: nem volt ritka, hogy egy-egy magyar turista fiatalokkal teli busz állt meg a háza előtt, akiket szívesen [el]vitt a kalotaszegi vagy mezőszéki falvakba.” A Csángóföld pótolhatatlan értékeit hazamenekítő kulturális beosztottat Kiss Ferenc Karikás Péterrel azonosítja. Idézi: Uo. 8–10.

⁹ Sebestyén Györgyről és a *Pannónia* c. lapról van szó. In: Szőnyi Tamás: *Titkos írás. 2. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet, 1956–1990*. Budapest, Noran, 2012, 320.

¹⁰ Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1944–1989. <http://vincze.adatbank.transindex.ro/> (Utolsó letöltés: 2018.06.19.)

¹¹ Benkei *i. m.* 2005, 75.

¹² Kiss *i. m.* 2016, 6–7.

¹³ Szervátiusz Klára *i. m.* 2009, 7–14.

Szervátiusz Tibor Gellért-hegyi Szabó Dezső szobra. Kép: Wikimedia Commons.

mivel sem összetéveszthetőt hozott létre. Saját, személyes sorstörténete és a kisebbség létkérdései minden szobrába befoglaltattak: Dózsája (*Tüzes trónon*) egyszerre mutatja be az ön- és egymásmarcangoló történelmi eseményt és a trianoni szétszakítottságot. Csoóri Sándor így méltatta Szervátiusz Dózsáját 1972-ben (!): „A megkoronázott fej még Dózsáé. De a korona vasai már egy tankcsapda vasai is lehetnének. A kiégetett test már egy háborúban kiégett ország teste is lehetne, lelógó hidroncsaival, lelógó csonkjaival együtt. De az egészet mégis valami görcsös, életen és halálon túli akaraterő tartja össze. Nem is a csakazértis elmúló heve, valami más, valami egyetemesebb ellenállás. Az ölbe esett kézfejből hihetetlen hittel tíz ujj ágaskodik fölfelé.”¹⁴ A szobrászművész maga is úgy vélte: Trianon, a magyarság és a modern emberiség létkérdései minden alkotásában benne lüktetnek – fájdalom és remény, halál és élni akarás egyszerre van jelen.

Élete legfájdalmasabb pillanatának tartotta, amikor – a Securitate állandó zaklatásai és munkásságának teljes ellehetetlenítése miatt – 1977-ben el kellett hagynia szülőföldjét. Aligha feledhető jelkép, hogy egyes műveit – köztük a *Székely Pietát* – csak szétfűrészelve, darabokban tudták „átcsempészni” a határon. („Így került át többek között Budapestre a Kolozsvári Krisztus vagy a Petőfi. Itt aztán összezsapoltam őket, ám a fűrészelés helyét nem tudtam teljesen eltüntetni. Ezek a szobrok – Csoóri Sándor szavaival – örökre viselik a történelem sebeit.”)¹⁵ Életművét pontosan ugyanígy próbálta derékba törni a nacionálkommunista román politika is. Helyét az anyaországban sem mindig találta meg, „kisebbségi” maradt egész életében. Ahogy a kolozsvári Szent Mihály-székesegyházba faragott *Pieta* szereplőinek (Jézusnak, Szűz Máriának és Arimateai Józsefnek) magyar arca van, úgy kereste ő is a magyarságot az emberiségben, az emberséget a magyarságban.¹⁶

¹⁴ Csoóri Sándor: A megevettek királya. *Élet és Irodalom*, 1972.06.24. 4.

¹⁵ Szervátiusz Klára i. m. 2009, 75–76.

¹⁶ Uo. 23–24.

Abortált történelem

(DANCS Rózsa: *Pokoljárás. Sorsok az egykori romániai abortusztörvény idején. Lakitelek, Antológia, 2014.*)

„Csak négy fal, légyszaros íróasztal, a falon Románia térképe meg az obligát fénykép. A Kárpátok Géniusza félprofilját mutatja, ajkán bizakodó félmosoly. Átlagos iroda” (146. o.). Szilágyi P. Katalin írja le Dancs Rózsa kötetének egyfajta zárszavaként így a börtön irodáját a Conducator Romániájában. Voltaképpen a Conducator Romániáját írja le ezzel plasztikusan. A nagy és tömör, szögesdrótokkal körülvett börtön-épületet, az egyszemélyű vezető európai ember számára elképzelhetetlen személyi kultuszát, amelyben – ahogy a kötet bevezetőjében szerző fogalmaz – „felborult a Teremtés rendje” (27. o.). Ahol a „kizök-kent idő” hamleti pillanata évtizedekre állandósult.

A *Pokoljárás* megdöbbentő sorstörténet és látlet. Akármelyik oldalon ütjük fel, és kezdjük el olvasni, hamar rájöhethetünk: a cím nem költői vagy éppen szónokias, hatásvadász túlzás: inkább minden percében megélt és megszenvedett valóság. Az Érmihályfalván született, Romániát 1987-ben elhagyó, azóta a kanadai magyar diaszpóra egyik vezető személyiségeként tevékenykedő Dancs Rózsa nem tűzi ki célul sem a Ceaușescu-rendszer borzalmainak, sem saját életének teljes körű bemutatá-

sát. „Csupán” egy területet merevít ki, és rendíthetetlenül arra fókuszál: az 1966-ban meghozott román abortusztörvény, a 770-es dekrétum következményeire. A művi vetélést gyakorlatilag teljesen megtiltó törvény persze nem önmagában áll – ott van mögötte egy korszak, egy rendszer, egy ország teljes abszurditása.

Dancs Rózsa találóan és precízen fogalmaz: „akár szembement valaki az abortusztörvénnyel, akár nem vett tudomást róla, hanem a természet rendjét követve, Isten akaratának próbált engedelmesskedni, mindenképpen vérrel, élettel kellett fizetnie”. (139. o.). Végigkövethetjük a hitet és véres verítékekkel megélt, ebből adódó hitelességgel elmesélt személyes traumákat. A nyolc várandósságot – ezek közül némelyekre az „áldott állapot” helyett valóban ráillik a magyar közbeszédben bántóan, egyben sajnálatosan kifejezően meghonosodott „terhesség” kifejezés –, amelynek végén két egészséges gyermeke születhetett meg.

Tulajdonképpen két történet fut párhuzamosan, egymás mellett. Az egyik Dancs Rózsa személyes története. Ő nem kívánt szembemenni a drákói szigorúságú törvényekkel. Szeretett volna gyermeket, gyermekeket, és tett is érte. Volt, hogy a már megszületett élet az inkubátorban fulladt meg (az elfelejtett „hálapénz” miatt az orvosok az újszülöttről is „elfeledkeztek”), illetve hogy maga az „édesapa” okozta a vetélést okozó koraszülést a „családon belüli erőszak” különböző válfajainak alkalmazásával. A történetben éppúgy megjelenik az emberi közöny és a gonoszság, mint az önzetlen segítőkészség. És mindennekfelett kibontakozik egy, a már-már nem is emberi megpróbáltatásokon felülemelkedni próbáló, hitét megtaláló, rendíthetetlen asszony képe, aki elkeseredés helyett isteni próbatételként

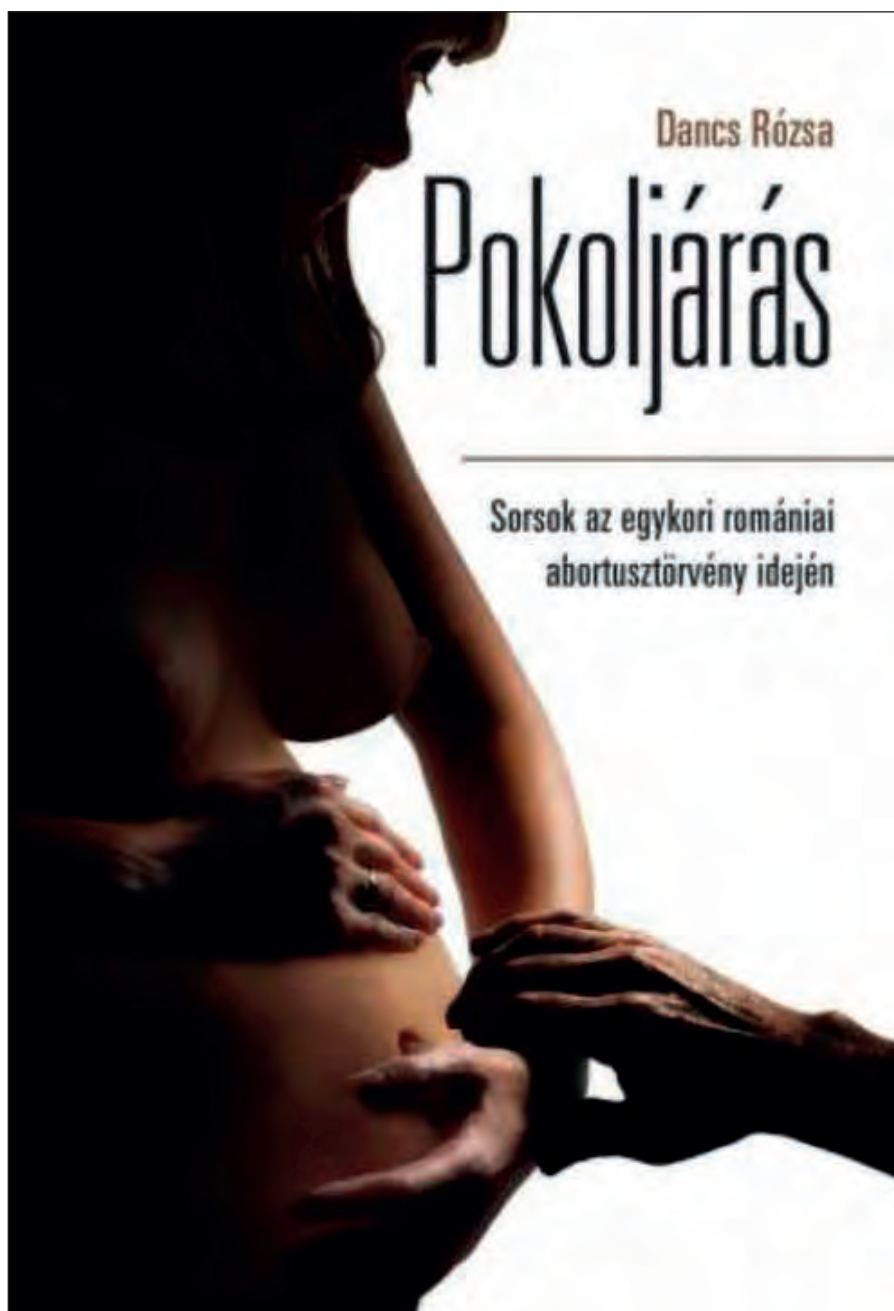
fogja fel a sorcsapásokat. Első egészséges gyermekének megszületését például így adja hírül: „Isten úgy gondolta, hogy megmérettetésem végére érjek. Megpróbált, magához vette élve született babáimat, mert tudni akarta, hogy vajon megérdemlem-e az anyaságot. Most megáldott” (97. o.). (Vagy máshol ugyanez: „Elmondtam, hányszor látogatott meg az Isten addig, amíg ezzel [...] a gyermekkel megáldott...”, 108. o.). E sorok mindennél keményebb bizonyítékát adják annak is, hogy az ateista diktatúra hiába harcolt évtizedekig Istennel, hiába próbálta létét tagadni, és hiába próbálta eltörölni a Föld színéről az egyházakat: e fogódzót nem tudta kiölni sok ember lelkéből. Sőt nemcsak a belső, személyes Isten-hit, de a szakralitás intézményes keretei is fennmaradtak a legsötétebb korszakban is. „Ugye, meg kéne kereszteltetnem, ameddig még lélegzik?” – kérdezi a szerzőtől az újdonsült apuka, akinek babája súlyos szívelégtelenséggel született (53. o.).

A második történet azoké, akik „szembe mentek” – vagy inkább szembe próbáltak menni – az abortusztörvénnyel. A rendelkezés rettenetes példája annak, hogyan próbálnak meg egy elvileg jó célt – az abortuszok számának csökkentését, a gyerekek számának növekedését – a lehető legbrutálisabb, legszörnyűbb, leglehetetlenebb és legéletellenesebb eszközökkel elérni. És megint sorjáznak az adatok, amelyek mögött anyák, gyermekek élete és halála sejlik fel. Olyan országban vezették be a teljes abortusztilalmat, ahol évi tizenötezer ember halt éhen vagy fagyott meg. Ahol a rendelkezés következtében 1989-ig mintegy tizenegyezer nő veszítette életét. Ahol a kórházakban HIV-vírussal fertőzték meg a gyermekeket, mert „nem léteztek még egyszer használatos fecskendők, és nem ellenőrizték a vérkészítményeket”. És ahol több tízezer csecsemőt „dobtak el”, melynek következtében „több mint 2 millió elhagyott kisded került nemcsak az árvaházakba, hanem olyan gyermek-Gulágnak, akár Auschwitznak is nevezhető megsemmisítő intézménybe, mint a rendszerváltozás után véletlenül, a nyugati riporterek által felfedezett Cighid [...], ahol az éheztetés, a fagy és a külön-

böző fertőzések miatt a »páciensek« 50%-a rövidesen meghalt” (27–28. o.). És persze ott vannak az édesanyák, akiknek természetes vagy művi vetélését „menstruáció rendőröknek” becézett állambiztonsági figurák vigyázták. Az elhunyt tizenegyezer édesanya jelentős része azért halt meg, mert a hivatalos lehetőségek és bármiféle szexuális felvilágosítás hiányában különféle kóklerek a legelképesztőbb és legtragikusabb módokon „kezelték őket” (a könyv záró, *Vallomások* részében – amelyben nem a szerző, hanem sorstársai beszélnek – olvashatjuk a borzasztóbbnál borzasztóbb példákat: méhszájba öntött jód vagy szappanos víz, kötötűvel vagy bicikliküllővel való szurkálás stb.), vagy mert az orvosok és a politikai rendőrség képviselői hagyták őket elvérezni, mert nem árulták el, kik segítették őket a művi magzatelhajtásban (139–149. o.). Így vált Ceaușescu több tízmilliós Romániát vízionáló álmából egy – Pawel Cebula lengyel minorita szerzetes szavai szerint – „kommunista Auschwitz” (12–13. o.).

Csurka István 1988-ban, a Jurta Színházban tartott, Erdéllyel és a határon túli magyarok ügyével foglalkozó fórumon a következő helyzetképet rajzolta fel a magyar és román politikáról: „Itt egyszerre két nép ad rossz választ arra a kérdésre, amit a kor állít elé. Az egyik egy túlzó nacionalizmusba hajszolódással, amely elfödi a valódi kérdéseket, a másik egy nemzetietlen elpuhulással, a társadalom működése szempontjából létfontosságú nemzeti hajtóerőknek a teljes kiiktatásával.”¹ A politikai rendszerek jellegéről szóló szöveg megállapításai elemzett kérdésünk esetében is helytállóak. Két kommunista diktatúra különböző, ám hasonlóan életellenes válaszokat adott ugyanarra a kérdésre. Az egyik brutális nagyromán illúziókat kergetett, miközben a legminimálisabb feltételeket is képtelen volt biztosítani az új életek megszületésére és felnevelésére, a másik – az abortuszok 1956. júniusi,

¹ Csurka István felszólalása a Jurta Színházban. In: *A Magyar Demokrata Fórum 1988. március 6-i tanácskozása, Jurta Színház*. Köszönöm a dokumentum rendelkezésre bocsátását a RETÖRKI Archívumnak és munkatársainak.

szinte teljes körű liberalizációjával, majd a szabadságharc leverése utáni „konszolidációval” – csupán az életszínvonalpolitikára alapozva önnön legitimitását, a jövőt vetette el.

Dancs Rózsa könyve nem csupán a személyes emberi példamutatás, a legnehezebb és legsötétebb helyzetekből való felállás tanúságtétele miatt érték. Műve egyfajta „palackba” zárt üzenet egy, a csupán a „test fölötti önrendelkezésről” és „önmegvalósításról” szóló, magát liberálisként definiáló korszak számára is. Napjaink fejleményei – az abortuszkérdés Európában való egyre gyakoribb előkerülése, az írországi népszavazás tanulságai vagy a tömeges bevándorlásról

szóló közbeszéd – azt sugallják: fogunk még a népesedésről, valamint a magzatok és gyermekek életéről hosszas vitákat folytatni itt, Magyarországon is. Ezekhez is kellő vértet nyújt e kötet és annak utószava: „Ez a munka [...] a figyelmeztetés könyve: nemcsak az abortuszkérdésre hívja fel a figyelmet, nemcsak a törvényhozókat inti nagy-nagy körültekintésre, hanem elsősorban és mindenekfölött a hazugságokra hívja fel a figyelmet, amelyek ha keresztény életünket befonják, nem jobbul meg a világ soha!”.

Mindezen figyelmeztetésekért őszinte hálával tartozunk.

NAGYMIHÁLY ZOLTÁN

Endrédi Tamás

Halvány remény a fagyos reménytelenségben

(*Örök tél* (2018). Történelmi dráma. Rendező: SZÁSZ Attila. Forgatókönyvíró: KÖBLI Norbert. Főszereplők: GERA Marina, CSÁNYI Sándor. Készült HAVASI János *Lánykák, az idő eljárt* c. művéből.)

Talán az utóbbi évtizedre telt el annyi idő a rendszerváltás óta, hogy az időbeli távolság új keletű érdeklődést generáljon a kommunista rendszerek iránt a magyar filmesek körében is. Tekintve, hogy például Lengyelországban, vagy az efféle filmek gyártásában élenjáró Romániában már 10-15 éve foglalkoznak a kérdéskörrel, elmondható, hogy ennek ideje is volt. A téma itthoni éllovasai jelenleg Szász Attila és Köbli Norbert: utóbbi korábban *A vizsga* forgatókönyvét írta, előbbivel *A berni követ* óta működnek együtt (Köbli-vel kétszer Fazakas Péter dolgozott együtt a *Szabadság, különjárat* és az *Árulók* c. filmekben). Elsősorban 20. századi tematikával foglalkoznak, hol az elfeledett első világháborút és a századeleji Budapestet (*Szürke senkik, Félvilág*) választva témául, hol pedig a kommunista diktatúrát. Legutóbbi közös alkotásuk, az *Örök tél* egy fájóan hiánypótló eseményt emel fókuszba: az elhurcolásokat.

A projekt sok helyen elbukhatott volna: nem egy könnyű, vagy igazán közismert témáról van szó, ráadásul a film saját témájában úttörő is. Úgy kellett bemutatni az eseményeket, hogy ne legyen önismétlő a szenvedés, ahogyan a holokauszttal foglalkozó filmekben, amelyek rögtön az ember eszébe juthatnak. A kín és fájdalom minden elnyomásban azonos, annak négyzetre emelése pusztán elriasztja és egy bizonyos határon túl feleslegesen sokkolja a nézőt (például a *Schindler listája*, a *Saul fia* és a méltán alig ismert Uwe Boll-féle *Auschwitz* c. filmek közti különbség, hogy amíg az előbbieket – a szenvedésen túl – valami mást, többet is be kívánnak mutatni, az utóbbi szinte élvezettel tapicskol a horrorban). Az úttörő filmtől ráadásul elvárja az ember, hogy valamiféle általános képet, tablót kapjon az elhurcolásokról.

A cselekmény 1944 karácsonyán indul, amikor Irént (Gera Marina) – a Tolna megyei sváb falu összes nőlakosával egyetemben – elviszik az oroszok *málenkij robotra*. Az elhurcoltaknak akkor még fogalmuk sem lehet róla, hogy évekig lesznek távol, és hogy miféle kínokat kell kiállniuk a Gupvi-táborban, amíg minden maradék reményük könyörtelenül felmorzsolódik a szénbányában végzett munka, a nem sokat érő élet és a zord időjárás miatt. A fordulópont akkor jön el, amikor Irén megismerkedik a szintén internált Rajmunddal (Csányi Sándor), aki megtanítja arra, hogyan próbáljon túlélni.

A legfőbb téma nem a szenvedés általános bemutatása. A film középpontjában ugyanis az egyén, Irén szenvedése és túl-

választásra nekik sem adódott lehetőség. A film vége is tartogat meglepetéseket: Szász és Köbli sikerrel villantja meg a kissé zavarossá változott politikai helyzetet is – egy kifejezetten megindító befejezéssel együtt.

Az *Örök tél* minden visszafogottságával együtt érzelmes film, remek képi világával együtt moziba kívánczik. (Hatalmas kár, hogy mind ezidáig nem került oda, pedig éppen úgy megérdemelné, mint ahogy a *Félvilág* is anno.) Csak reménykedhetünk benne, hogy a Szász–Köbli páros a jövőben több hiánypótló, 20. századi magyar történelemmel foglalkozó filmmel jelentkezik majd.

Addig pedig figyeljünk Nemes Jeles László *Sunset* c. filmjére.

élése, valamint a Rajmunddal való kapcsolata áll. Ezzel is eltér a lágérfilmek többségétől. Sokat segít a filmet jellemző visszafogottság, a felesleges melodráma hiánya – minek is a néző arcába tolni a szenvedést, ha egyszer maga a gyöckértelenség, a teljesen kietlen táj, a kőkemény bányamunka monotonitása, a falusi ismerősök, barátok elhullása és a reménytelenség már így is pont elég borzasztó? Még a tábori örök sem teljesen arctalan, gonosz ellenségek, egy-két elejtett megjegyzés alapján úgy tűnik, hogy ők is elszenvedői az egésznek – talán csupán annyiban különböznek a raboktól, hogy a kezükbe csákány helyett puska került; az ő életük is pontosan ugyanolyan feláldozható volt a Szovjetunió szempontjából,

A RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetei

Simon János: Puccs vagy összeomlás? 8 interjú a Kádár-korszakról volt MSZMP PB-tagokkal

Szekér Nóra-Riba András László: A Nagy Imre-kód. Nagy Imre újratemetésének politikai dimenziói

Katona András-Salamon Konrád: Tüntetések könyve. Negyedszázad 56 tüntetése Magyarországon (1988-2013)

M. Kiss Sándor (szerk.): Rendszerváltás 1989. 15 tanulmány

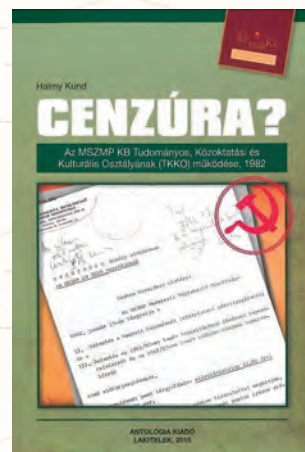
Fricz Tamás-Halmi Kund-Orosz Tímea: A politikai túlélés művészete. Az MSZMP/MSZP hatalomátmenetének természetrajza: érvelés és gyakorlat (1988-2010)

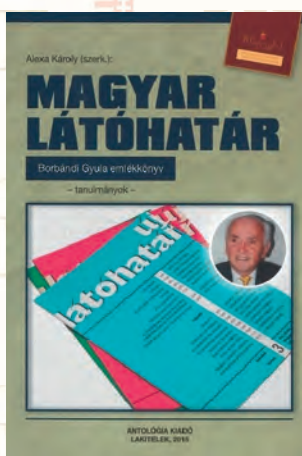
Kahler Frigyes: Az Igazság Canossa-járása avagy a rendszerváltatás és az igazságtétel történetéhez

Lóránt Károly: A rendszerváltozáshoz vezető út. Gazdaságpolitikai visszaemlékezések

Halmi Kund: Cenzúra? Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának (TKKO) működése, 1982

Alexa Károly (szerk.): Magyar Látóhatár. Borbándi Gyula emlékkönyv. Tanulmányok

Kávássy János: Nyugati szélben. Adalékok a magyar-amerikai kapcsolatok 1989-es történetéhez; gondolatok a kelet-európai és a magyar rendszerváltáshoz

Szekér Nóra-Nagymihály Zoltán (szerkk.): Jeles napok, jeltesen ünnepek a diktatúrában. Pillanatképek a kommunista emlékeztetpolitika valóságából

Szekér Nóra-Nagymihály Zoltán-Riba András-Házi Balázs: Taxis „blokád” I-II. 1-990-10-25-28. Egy belpolitikai válsághelyzet története

Kukorelli István-Tóth Károly: A rendszerváltozás államszervezeti kompromisszumai

Kiss Gy. Csaba-Szilcz Eszter (szerk.): A másik Magyarország hangja. Dokumentumok az Írószövetség 1986-os közgyűléséről

Király Ibolya: Emlék-repeszek. Király Károly igazsága

Bakos István: Nemzetépítő kísérlet. A Magyarok Világszövetsége kronológiája 1989-2000

Duray Miklós: Rendszerváltozás, rendszerváltoztatás, rendszerváltás a Kárpát-medencében 1963-2015. I-II.

Elek István-Lezsák Sándor-Márton Gyöngyvér (szerk.): Írók az írószövetség történetéről (1982-83). Jegyzőkönyv

Lőránt Károly (szerk.): Az Acélváros végnapjai

Orosz Tímea: A magyar szociáldemokrácia a rendszerváltoztatás időszakában

Kahler Frigyes: Az anyagi kárpótlás és a rendszerváltás

Kávássy János: Mások szemével

Szalai Attila: A múltból jelen, a jelenből jövő

Marschal Adrienn: Az MDF és a rendszerváltás tematikus kronológiája

Riba András – Székér Nóra: Dokumentumok az MDF korai történetéből

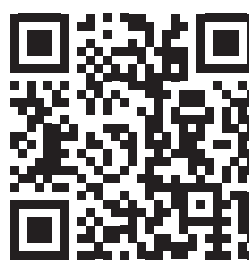

Nagymihály Zoltán – Székér Nóra: Forrásvidék

Juhász György: Táborszemle

További információk a RETÖRKI Könyvek eddig megjelent kötetekének elérhetőségéről az alábbi helyen:
<http://www.retorki.hu/rovat/elerhetoseg#boltok>

A RETÖRKI kiadványai az alábbi könyvesboltokban és árusítóhelyeken vásárolhatók meg:

Puski Kiadó és Könyvesház

1013 Budapest, Krisztina krt. 26.
 Telefon: 1 375 7763
 E-mail: puskikiado@gmail.com
 Weboldal: www.puskikiado.hu

Litea Könyvesbolt és Teázó

1014 Budapest, Hess András tér 4.
 Telefon: 1 375 69 87, 1 783 01 01
 E-mail: litea@litea.hu
 Weboldal: www.litea.hu

Magyar Napló Könyvesbolt

Budapest, József krt. 70.
 Telefon: 06-70/421-9580
 E-mail: magyarnaplo@magyarnaplo.hu
 Weboldal: www.magyarnaplo.hu

Líra és Lant Zrt. / Líra Könyvesbolt

Líra könyvesbolthálózat
 Weboldal: www.lira.hu

Antológia Kiadó és Nyomda Kft.

6065 Lakitelek, Felsőalpár 3.
 Telefon: 76/549-045
 E-mail: antologia@lakitelek.hu

Könyvtárellátó Nonprofit Kft. / Kódex Könyvárúhá

1134 Budapest, Váci út 19.
 Központi telefonszám: 06 1 237 6900
 E-mail: titkarsag@kello.hu
 Weboldal: www.kello.hu

A Rendszerváltó Archívum 2018/2. számának szerzői

Bandi István (Marosvásárhely, 1973)

Történész. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen diplomázott történelem-szociológia szakon. Tudományos pályáját a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomkutató Központjában kezdte, majd az MTA Kisebbségkutató Intézetében folytatta. 2011-től az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára Tudományos Főosztályának munkatársa. Fő kutatási területét a román szakszolgálatok 20. századi története jelenti.

Bodó Barna (Sepsiszentgyörgy, 1948)

Politológus, író, szerkesztő. A Sapientia Tudományegyetem Kolozsvári Karán az Európa Tanulmányok Tanszék egyetemi docense, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem tiszteletbeli professzora. A temesvári Szórvány Alapítvány alapító elnöke, a kolozsvári Magyar Civil Szervezetek Erdélyi Szövetségének elnöke. Kutatási területei a kisebbségpolitika, helyi közigazgatás, regionalizmus, identitáspolitika és a civil szféra. Főbb tudományos munkái: Talpalatnyi régiónk (2003); Politica regională și dezvoltarea teritoriului (Regionális politika és területfejlesztés) (2003); Az identitás egyetemessége (2004), Szórvány és nyelvhatár (2009), Civil szerepek – civil szereplők (2014). 2000 és 2009 között szerkesztette a Romániai Magyar Évkönyvet, jelenleg – 2013 óta – az Erdélyi Magyar Civil Évkönyv szerkesztője.

Domonkos László (Szeged, 1951)

Író, újságíró, televíziós szerkesztő. Rendszeresen publikál a Magyar Hírlapban, a Magyar Időkben, továbbá a Hitel és a délvidéki Aracs című folyóiratokban. A Trianoni Szemle szerkesztőségének tagja. Kutatásai a magyar média történeti szempontú elemzésére, illetve a határon túli politikai szervezetek történetének feltárására irányulnak.

Endrédi Tamás (Vác, 1991)

A budapesti Bókay János Humán Kéttannyelvű Szakközépiskola, Szakiskola és Gimnáziumban érettségizett 2011-ben. 2012 szeptemberétől a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának mesterszakos történelemhallgatója. A RETÖRKI alkalmazásában – megbízás keretében – levéltári rendezési feladatokat lát el.

Gálfalvi György (Marosvásárhely, 1942)

Író, szerkesztő. A kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetemen végzett magyar irodalom szakon. 1965 és 1970 között a bukaresti Ifjúmunkás szerkesztője, 1970-től a marosvásárhelyi Igaz Szó, majd a lap romániai rendszerváltás alatti névváltoztatásától Látó címen megjelenő irodalmi folyóirat munkatársa. Utóbbinak főszerkesztő-helyettese, megbízott, majd kinevezett főszerkesztője is volt. 1990 és 2005 között a Romániai, 1995 és 2006 között a Magyar Írószövetség választmányi tagja. 1991-től a Lakitelek Alapítvány, 1992-től a Népfőiskola Alapítvány kurátora.

Jónás Róbert (Csenger, 1978)

Történelem szakon szerzett diplomát 2015-ben a Kodolányi János Főiskolán, ahol jelenleg Nemzetközi Tanulmányok mesterszakos hallgató. A főiskola és a RETÖRKI közös kutatói ösztöndíjpályázatának keretében 2016 júniusa és decembere között fél évet kutatói ösztöndíjasként töltött az Archívumban. 2017-től a RETÖRKI Archívum munkatársa.

Szekér Nóra (Budapest, 1976)

Történész. Tanulmányait a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán történelem, német és esztétika szakon végezte. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskolájában szerzett PhD fokozatot, disszertációja a Magyar Testvéri Közösség történetét dolgozza fel. Az egyetemi diploma megszerzése óta folyamatosan végez felsőoktatásban oktatási tevékenységet. 2003-tól 2005 szeptemberéig a Kodolányi János Főiskolán tudományos munkatársként, 2014-ig az Óbudai Egyetemen, mint adjunktus állt alkalmazásban. Újkori történelmet tanít a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karán. 2014–2017 között a RETÖRKI, 2017 novemberétől az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának (ÁBTL) kutatója.

Az egyéb írárok szerzőinek életrajzai

Bakos István (Bánfa, 1943)

Művelődésszervező. Pályáját agronómuaként kezdte, majd az ELTE Bölcsészettudományi Karán magyar-népművelés szakán tanult. 1970-ig az Eötvös Kollégium diákja volt, azóta a hazai civil társadalom építésének aktív résztvevője. Pályája során tudományos kutatóként, kutatásszervezőként és köztisztviselőként dolgozott: a Magyar Tudományos Akadémia Tudományszervezési Intézetében (1970-73), a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsában (1973-1975), a kormány Tudománypolitikai Bizottságában (1975-1978), az MM Tudományszervezési Intézetében, majd a Művelődési Minisztériumban (1979-1994). 1994-től 1999-ig a Magyarok Világszövetsége választott főtitkára, 1999-2004 között a Nemzeti Tankönyvkiadóban főosztályvezető, a határon túli magyar oktatás és tankönyvellátás menedzsere nyugdíjazásáig.

Csurka István (Budapest, 1934 – Budapest, 2012)

Író, politikus. 1957-ben a Színház- és Filmművészeti Főiskola dramaturgia szakán diplomázott. Az 1956-os forradalom alatt a főiskolai nemzetőrség vezetője volt, ami miatt fél évre Kistarcsára internálták. Szabadfoglalkozású íróként dolgozott, eleinte prózai műveket alkotott, s csak később fordult a drámaírás felé. 1973-tól 1986-ig a Magyar Nemzetbe írt tárcákat. A rendszerváltás idején a Magyar Demokrata Fórum egyik alapítója volt. 1988-tól a párt elnökségi tagja, 1991-1992 között alelnöke. 1993-ban kizárták az MDF-ből, ekkor megalapította a Magyar Igazság és Élet Pártját (MIÉP), amelynek haláláig elnöke volt. 1990–1994 között az MDF, majd 1998–2002 között a MIÉP színeiben országgyűlési képviselő. 1988-89-ben tagja volt a Hitel című folyóirat szerkesztőbizottságának, 1989-90-ben a Magyar Fórum főszerkesztője.

Kósa Ferenc (Nyíregyháza, 1937)

Filmrendező, politikus. 1963-ban végzett a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. 1963-tól a Magyar Filmgyártó Vállalat rendezője, majd az Objektív Stúdió alapítója volt. Az 1967-es cannes-i filmfesztiválon Tízezer nap című filmjével a legjobb rendezés díját nyerte el. Részt vett a monori, majd a lakiteleki találkozáon. 1989 októberében a Reformszövetség egyik vezetője, 1990 és 2006 között a Magyar Szocialista Párt (MSZP) országgyűlési képviselője volt.

A szerkesztők életrajzai

Házi Balázs (Budapest, 1987)

Történész, levéltáros. A budapesti Toldy Ferenc Gimnáziumban érettségizett 2006-ban, 2013-ban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem mesterszakos diplomát. A Magyar Országos Levéltár több projektjében is részt vett segédlevéltárosként. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa volt 2013–2014-ben, majd 2014 októberétől a RETÖRKI alkalmazásában áll. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

Nagymihály Zoltán (Budapest, 1988)

Történész. 2012-ben szerzett diplomát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakán, ahol elsősorban a 20. századi magyar történelem és az emigráció kérdéseit kutatta, szakdolgozata a Látóhatár c. müncheni lap történetét mutatta be. 2013-ban és 2014-ben a nemzetpolitikai államtitkárság Kőrösi Csoma Sándor-programjának ösztöndíjasaként kétszer fél évet töltött a németországi magyar diaszpóra közösségeiben. 2014-től a RETÖRKI munkatársa. A PPKE Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatója, a Bethlen Gábor Alapítvány kurátora.

RENDSZERVÁLTÓ **ARCHÍVUM**

Kiadó:

Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum

Felelős kiadó:

Bíró Zoltán

Kiadó székhelye:

1055 Budapest, Kossuth Lajos tér 1-3.

Szerkesztők:

Házi Balázs, Nagymihály Zoltán

Főmunkatárs:

Jónás Róbert

Szerkesztőség tagjai:

Riba András, Szekér Nóra

Nyelvi lektor:

Budai-Szántó Daniella

Borító és lapterv:

Házi Balázs, RETÖRKI

Szerkesztőség elérhetősége: 1062 Budapest, Andrássy út 100, 1. emelet
szerkesztoseg@retorki.hu

Ingyenes kiadvány. Megjelenik negyedévenként.

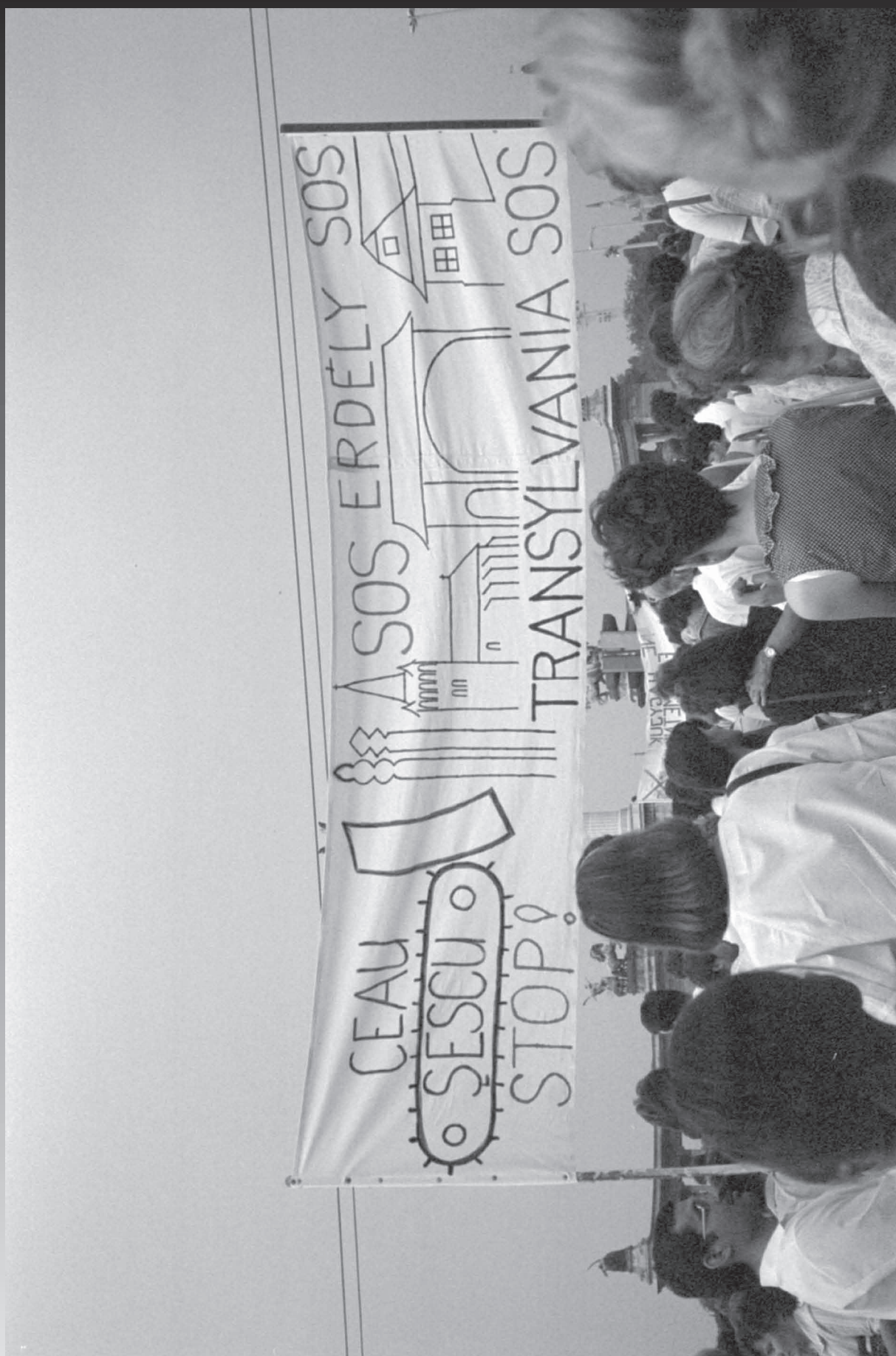
HU ISSN 1589-0228 (nyomtatott)

HU ISSN 2498-9193 (online)

Nyomdai munka: Pannónia Nyomda

A RETÖRKI Rendszerváltó Archívum című műve *Creative Commons*
Nevezd meg! - Ne add el! - Így add tovább! 4.0 Nemzetközi Licenc alatt van.

Transzparens az 1988. június 27-i tüntetésen.
Fotó: FORTEPAN / Vészi Ágnes adományozó (Képszám: 136962)